VOLLMER&
PARTNERS
stedebouw en landschap

Landschap als nalatenschap

ontwerpverkenning naar Natuurbegraafplaatsen in het Nederlandse landschap

mede mogelijk gemaakt door het Stimuleringsfonds voor Architectuur

23 juni 2011

Landschap als Nalatenschap

ontwerpverkenning naar Natuurbegraafplaatsen in het Nederlandse landschap

mede mogelijk gemaakt door het Stimuleringsfonds voor Architectuur
23 juni 2011

2462-100

Inhoud

		blz.
1.	**Inleiding en woord van dank**	**5**
2.	**Opzet onderzoek**	**7**
3.	**De natuurbegraafplaats als fenomeen**	**9**
	3.1 Definitie	9
	3.2 Bakermat	10
	3.3 Over de grenzen	10
	3.4 Engeland versus Nederland	11
	3.5 Bestaand Onderzoek Natuurwaarde	12 14
	3.6 Maatschappelijke behoefte	14
	3.7 Vraag en aanbod	15
	3.8 Marktonderzoek	16
	3.9 `Jong en oud ...`	17
4.	**De Nederlandse situatie**	**21**
	4.1 Inspirerende voorgangers	21
	4.2 De natuurbegraafplaats in de ruimtelijke ordening	24
	4.3 Juridische aspecten	24
	4.4 Technische randvoorwaarden	25
	4.5 Grafdichtheid	26
	4.6 Financiële huishouding	27
	4.7 Grafmarkering en ceremonie	27
5.	**De meerwaarde van landschappelijk begraven**	**29**
	5.1 Meerwaarde	29
	5.2 Bijdrage aan het Nederlandse landschap	29
	5.3 Plaatsgebrek in de stad	30
	5.4 Volle steden, volle landschappen	30
	5.5 Overal en voor iedereen	31
	5.6 Ter land bestelling	31
6.	**Voorbeelduitwerkingen voor 12 landschapstypen**	**32**
	6.1 Randvoorwaarden	32
	6.2 Landschapstypen	33
	Voorbeeld 1: Terug naar de graften	35
	Voorbeeld 2: Herstel van het essenlandschap	41
	Voorbeeld 3: Memoires op een parklandgoed	47
	Voorbeeld 4: Boomgaard in de Betuwe	51
	Voorbeeld 5: Een nieuwe terp aan de horizon	57
	Voorbeeld 6: Herstel van een oude terp	63
	Voorbeeld 7: Varend vaarwel in het veenlandschap	67
	Voorbeeld 8: Wasteful Thinking	73
	Voorbeeld 9: Een rustplaats in het kustgebied	77
	Voorbeeld 10: Laatste saluut op een verlaten militair terrein	83
	Voorbeeld 11: Een fort als strategische gedenkplaats	87
	Voorbeeld 12: Van stof tot stof in een droogmakerij	91
7.	**Vergelijkingen**	**97**
	7.1 Inpassing van het graf	98
	7.2 Natuurwaarde	98
	7.3 Medegebruik	99
	7.4 Marktwerking	100
	7.5 Kosten en opbrengsten	102
	7.6 Opbrengsten van een graf	102
	7.7 Dichtheid	102
	7.8 Opbrengsten totaal	104
	7.9 Kosten totaal	104
8.	**Conclusie en aanbevelingen**	**106**
	8.1 Conclusies	106
	8.2 Aanbevelingen	109
9.	**Bronvermelding en colofon**	**111**

Begraafplaats Mariebjerg in Kopenhagen

Vakanties kunnen soms geheel nieuwe inzichten bieden. Het bezoek aan de begraafplaats in een buitenwijk van Kopenhagen was een verhelderend moment. Kleine keitjes met slechts voornamen in een veld van madelieven. Waarom waren wij deze thematische benadering niet eerder in Nederland tegen het lijf gelopen? De natuurbegraafplaats in Engeland waar we enkele jaren later op stuitten, voedde onze fascinatie. Het bleek er één van vele te zijn.

In Nederland is het fenomeen relatief nieuw en het aanbod zeer beperkt. Gebrek aan ruimte en aan natuur is een voor de hand liggende conclusie, maar in hoeverre is dit daadwerkelijk de beperkende factor? Kan een Nederlandse natuurbegraafplaats niet juist een mooie afspiegeling vormen van het dubbele grondgebruik waar we zo goed in zijn? Biedt de combinatie nieuwe natuur-natuurbegraafplaatsen goede kansen in het dichtbevolkte Nederland?
Opborrelende vragen en ideeën vormen de basis van dit ontwerpend onderzoek.

1. Inleiding
en woord van dank

Dank zijn wij verschuldigd aan de klankbordleden, die kennis en ervaring met ons wilden delen. De gesprekken brachten ons ontmoetingen met inspirerende mensen op bijzondere plekken. In het Hoge Noorden schoven wij aan bij **Ab en Trudy Middelkoop**. Met bewonderenswaardige volharding brengen deze pioniers een bijzondere plek tot stand: natuurgebied Reiderwolde dat ook plaats zal gaan bieden aan een natuurbegraafplaats. In het zuiden troffen wij een tweede pionierskoppel: **Gé en Els Peterink**. Op hun eigen landgoed hebben zij natuurbegraafplaats Weverslo opgericht, dat inmiddels in gebruik is genomen. **Niek Hazendonk** bleek een bron van kennis en enthousiasmerende voorbeelden te zijn. Met **Ada Wille** spraken wij af op de Haagse begraafplaats Oud Eik en Duinen. Boven het lawaai van bladblazers en snoei uit hadden wij een plezierig en informatief gesprek. **Els Snijders** praatte ons bij over de rijksbufferzones en bracht ons in contact met **Corine Meijer** en **Anne Kunst** (provincie Noord-Holland).

Jan Kadijk troffen wij op een verrassende plek op de Binckhorst. Met hem spraken wij over De Nieuwe Kaart van Nederland en actuele onderwerpen in de Ruimtelijke Ordening. Hij bracht ons in contact met **Martijn Stevens** en **Hans de Molenaar** die concrete plannen hebben om een begraafplaats op een landgoed te ontwikkelen. Telefonisch hadden wij een boeiend onderhoud met **Mirjam Klaassens** die drukdoende was met de afronding van haar promotieonderzoek, maar toch de tijd nam om uitvoerig op onze vragen in te gaan.

We would also like to thank landscape architect **Andy Clayden** and anthropologist dr. **Hannah Rumble** for the time they took in answering our questions and sharing their findings with us. They spent years doing scientific research on several aspects of natural burial in the UK.
Tot slot willen wij het **Stimuleringsfonds voor Architectuur** bedanken, dat met de geboden financiële ondersteuning dit onderzoek mede mogelijk heeft gemaakt.

Natuurbegraafplaats Cobourg Union, Ontario Canada, foto Cobourg Union Cemetery

2. Opzet onderzoek

Deze studie betreft een ontwerpend onderzoek. Wat daar precies onder wordt verstaan ligt niet eenduidig vast, zo bleek tijdens de discussiedag die het SfA organiseerde in oktober 2010. Is het onderzoek door ontwerpers of onderzoek waarbij het ontwerp als onderzoeksmiddel wordt ingezet? Met onze verkenning zetten wij in op het laatste. Wij hebben niet de pretentie uitermate wetenschappelijk verantwoord te handelen, maar denken met ons inzicht en onze creativiteit wel een belangrijke bijdrage te kunnen leveren.

De personen in de klankbordgroep vertegenwoordigen een breed spectrum aan kennis en ervaring. De gesprekken die wij met hen hebben gevoerd, hadden als doel om actuele kennis te vergaren met betrekking tot de concrete realisatie van natuurbegraafplaatsen en zicht te krijgen op de meerwaarde die de natuurbegraafplaats te bieden heeft in het brede krachtenveld van de Ruimtelijke Ordening. Na een eerste ronde interviews zijn in april 2011 de eerste resultaten voorgelegd aan de klankbordgroep. Ook het SfA hebben wij verzocht te reflecteren. De reacties zijn vervolgens meegenomen bij de uitwerking tot eindrapportage.

Ontwerp-onderzoeksteam Vollmer & Partners:

Tom Bullens	stedenbouwkundige
Irene Edzes	architect
Martijn Tillema	landschapsarchitect

(met dank aan collega's op het gebied van ruimtelijke ordening en technische aspecten).

Klankbordgroep:

Niek Hazendonk	beleidsmedewerker ministerie EL&I (voorheen LNV)
Ab en Trudy Middelkoop	projectleider/vennoot en vennoot natuurbegraafplaats Reiderwolde
Jan Kadijk	projectleider Nieuwe Kaart van Nederland, Nirov
Gé Peterink	eigenaar en beheerder natuurbegraafplaats Weverslo
Els Snijders	beleidsmedewerker ministerie van I&M (voorheen VROM)
Ada Wille	landschapsarchitect, gespecialiseerd in begraafplaatsen
Mirjam Klaassens	cultureel geograaf

Grafheuvel bij Wolfheze uit de nieuwe steentijd of de bronstijd (2850-1100 voor Christus), foto averschoor,via Panoramio

Voor deze studie is het van belang om eerst helder te hebben wat de natuurbegraafplaats eigenlijk inhoudt. Wat wordt ermee bedoeld en waar komt het vandaan? Is er eigenlijk wel behoefte aan? In dit hoofdstuk worden enkele zaken verhelderd over het fenomeen natuurbegraafplaats. Er zal worden ingegaan op de definitie, de ontstaansgeschiedenis en de internationale trends. Vervolgens zal worden gekeken naar de maatschappelijke behoefte in Nederland.

3. De natuurbegraafplaats als fenomeen

3.1 Definitie

Het principe van begraven in de natuur is zo oud als de mensheid. De keuze voor dit principe vindt zijn oorsprong in culturele, sociaalgeografische, landschappelijke en economische achtergronden.

Een nauwkeurige **definitie** van het principe natuurbegraafplaats is in het kader van ons ontwerpend onderzoek belangrijk. Vooralsnog ontbreekt voor de Nederlandse natuurbegraafplaats een eensluidende omschrijving. Wikipedia.nl omschrijft de natuurbegraafplaats als volgt: *“Een natuurbegraafplaats is een begraafplaats waar de graven echt in de natuur liggen. De graven liggen niet netjes in rijen, maar zijn kriskras verspreid. Er zijn geen hekken of afrasteringen en ook geen echte grafstenen. Graven worden gemarkeerd met zwerfkeien of houten bordjes.”* Op deze definitie is nog wel wat af te dingen. Zo zijn er fraaie voorbeelden bekend waarbij de graven wel degelijk op een rij liggen.

In de praktijk bestaan er tussen natuurbegraafplaatsen grote verschillen. Bijvoorbeeld in het al of niet verlenen van eeuwig grafrecht of in de mate waarin natuurbeheer en natuurontwikkeling een rol spelen.In het kader van ons onderzoek definiëren wij natuurbegraafplaatsen als plekken waar het begraven een ondergeschikte rol speelt ten opzichte van de natuur. Individuele graven zijn ondergeschikt aan het landschappelijke totaalbeeld. De ordening en markering van de graven volgt uit de aard van het natuurgebied. Uiteindelijke worden de graven geheel opgenomen door de natuur. Dit stelt eisen aan de materiaalkeuze van markeringen, maar ook van grafkisten, lijkwades en bijvoorbeeld de kleding van de overledene. Asverstrooiing heeft een eutrofiërend effect op het bodemoppervlak door het hoge gehalte aan fosfor en kalk. Vanwege de impact die dit heeft op de beplanting en de bodem, stellen wij dat dit niet past bij het idee van een natuurbegraafplaats. Wel kunnen urnen worden bijgezet of begraven, want door de diepere ligging in de grond heeft dit nauwelijks effect op de natuur.

De eerste natuurbegraafplaats in Engeland: Carlisle Cemetery, foto via www.keepbritaintidy.org

Ramsy Creek Green Cemetery in de Verenigde Staten, foto via www.memorialecosystems.com /Locations/WestminsterSC/PhotoGallery/tabid/57/AlbumID/365-64

3.2 Bakermat

Het fenomeen natuurbegraafplaats is ontstaan in Engeland. In 1991 presenteerde het Natural Death Centre een milieuvriendelijk alternatief voor de gangbare manier van begraven. Het alternatief sloot aan op de toegenomen maatschappelijke aandacht voor het milieu en de bijbehorende vraag naar milieuvriendelijke producten. Hierbij passen praktische aspecten zoals het gebruik van afbreekbare materialen en minimale verstoring van het landschap. Bij deze natuurlijke manier van begraven past bovendien de filosofische gedachte dat de natuur zelf uiteindelijk het monument zal vormen voor de overledene.

In Engeland zijn inmiddels meer dan tweehonderd natuurbegraafplaatsen gerealiseerd. De initiatiefnemers vormen een bonte mix: boeren, landgoedeigenaren, commerciële instellingen, lokale overheden en stichtingen. Zo divers als de initiatiefnemers is echter ook de verschijningsvorm van deze begraafplaatsen. De aanleg vindt zowel in bestaande als in nieuwe natuur plaats. De begraafplaatsen verschillen in dichtheid, oppervlakte, landschappelijke ondergrond, exploitatie, maar ook in de mate waarop aan het graf persoonlijke invulling kan worden gegeven.

3.3 Over de grenzen

Het principe ´natural burial´ heeft wereldwijd navolging gekregen. The Natural Burial Co-operative in de USA maakt melding van zeventien natuurbegraafplaatsen in Canada en Noord-Amerika. Ook in Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en China zijn ontwikkelingen volop gaande.

De begrippen “green burial” of “natural burial” omschrijven een keur aan begraafwijzen. Van een lichtgroene variant op de traditionele begraafplaats tot de creatie van een gedenklandschap met hoge ecologische waarde. In reactie op deze ietwat vage termen worden in de Verenigde Staten en Canada de begrippen ‘Conservation Burial’ of `Memorial Ecosystems´ gehanteerd voor natuurbegraafplaatsen die een belangrijke conserverende doelstelling hebben of een aanzienlijke bijdrage leveren aan ecologie en landschap.

Brocklands Woodland Burial foto via www.brocklands.co.uk

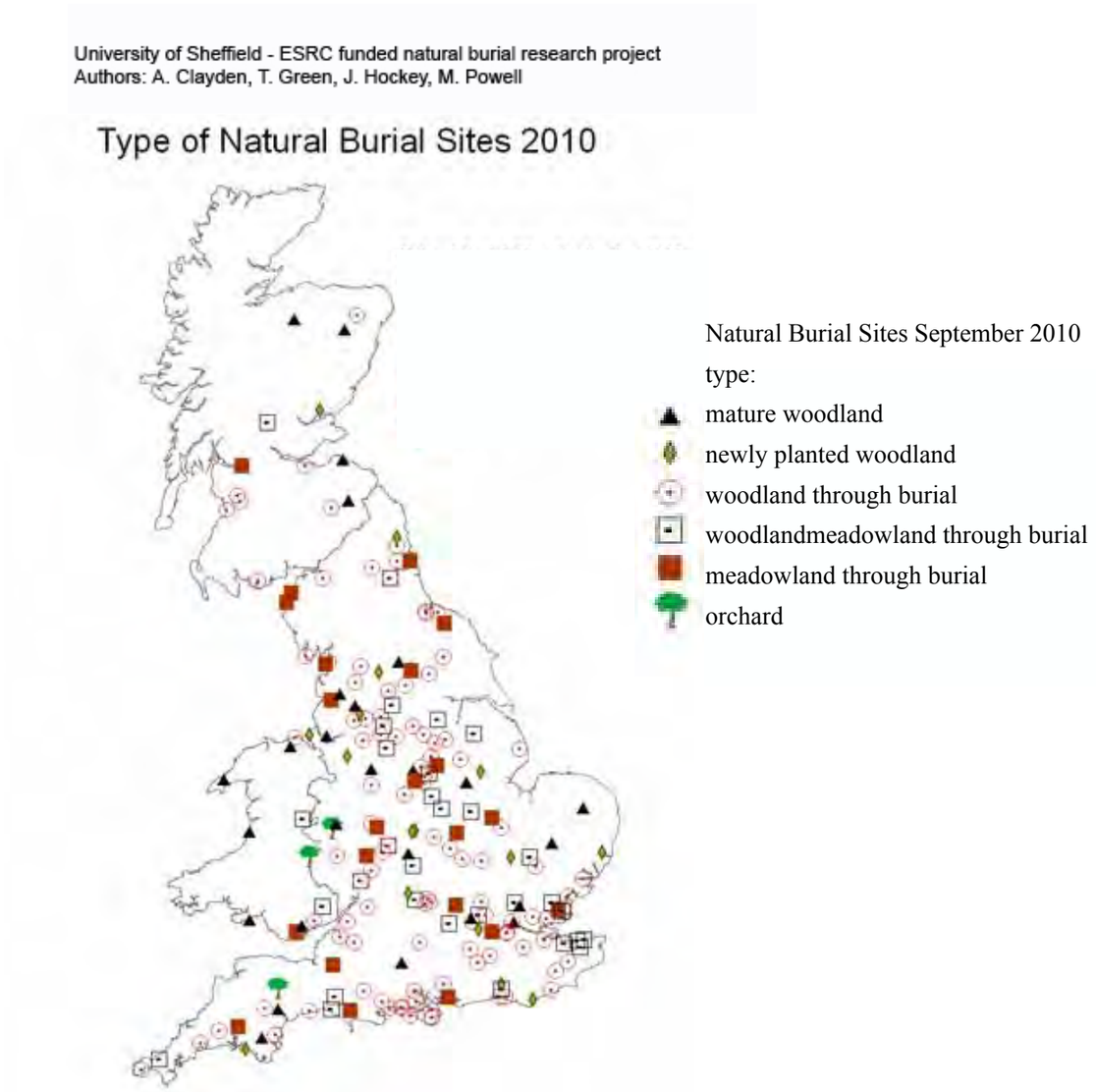

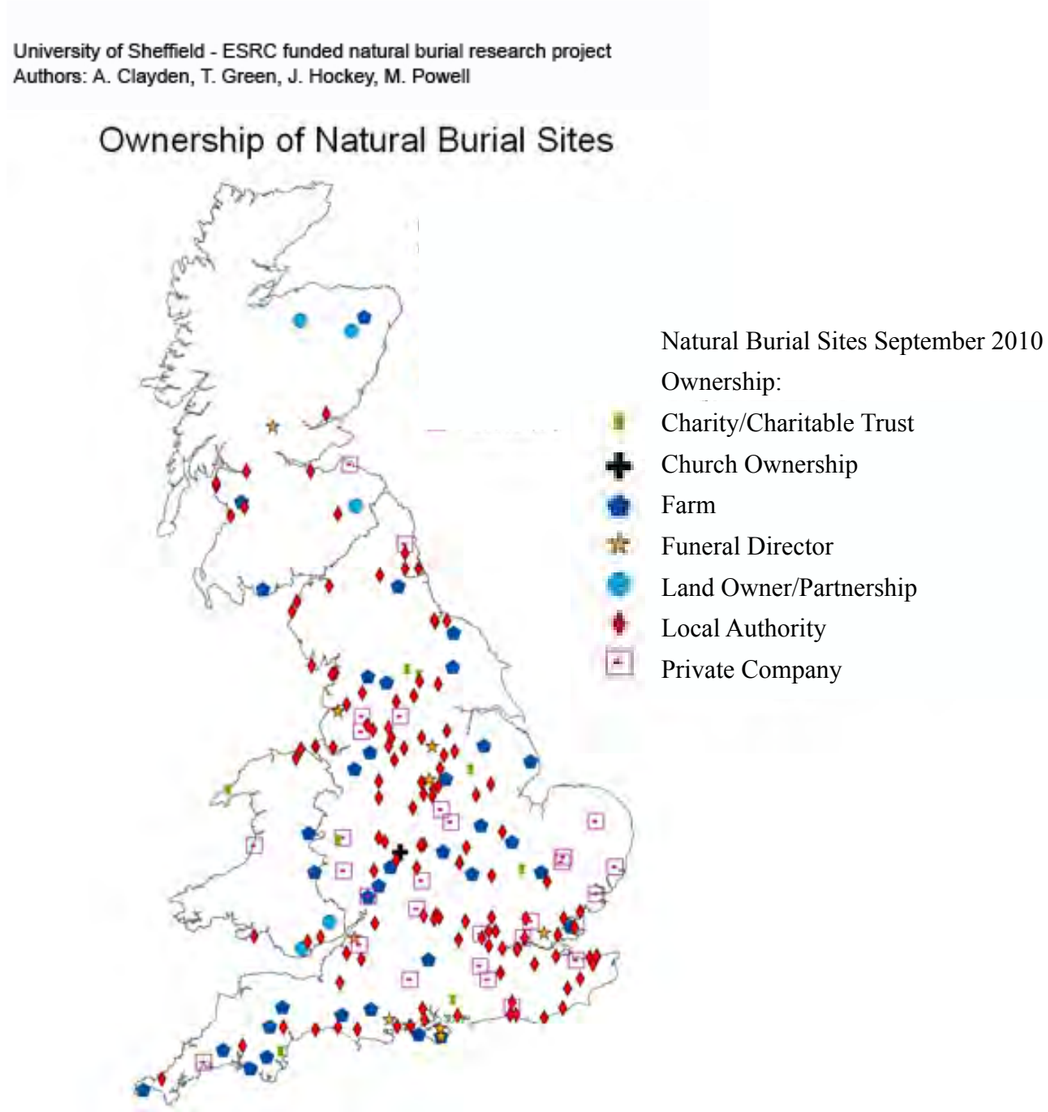
Natuurbegraafplaats Weverslo, Heide

3.4 Engeland versus Nederland

Veel regels rond het oprichten van begraafplaatsen die in Nederland gelden, ontbreken In Engeland. In de Engelse Burial Act uit 1856 wordt het ruimen van graven verboden. Het eeuwigdurend grafrecht wordt dientengevolge in Engeland als algemeen principe gehanteerd. Er worden veel vaker nieuwe begraafplaatsen aangelegd dan in Nederland. Er is immers voortdurend vraag naar nieuwe locaties. In Engeland is men er dan ook mee vertrouwd dat her en der nieuwe begraafplaatsen ontstaan. Natuurbegraafplaatsen zijn mede een reactie op de veelal overvolle bestaande begraafplaatsen. Natuurbegraafplaatsen in Engeland zijn opgericht door zowel lokale overheden als private ondernemers.

Met de invoering van de Wet op de Lijkbezorging in 1991 kent men in Nederland in juridisch opzicht geen eeuwigdurend grafrecht meer. Wel kunnen grafrechten onbeperkt worden verlengd. Gebruikelijk is de verlenging van grafrechten voor 10-20 jaar met daana de mogelijkheid tot verlenging of uiteindelijke ruiming van het graf. In Nederland wordt een strikt ruimingsbeleid gevoerd. Dit maakt Nederlandse begraafplaatsen dynamisch in vergelijking tot Engelse begraafplaatsen. Het langdurige grafrecht dat met natuurbegraafplaatsen is verbonden, kan een welkome aanvulling op het aanbod in Nederland zijn. Het heeft bovendien als voordeel dat het gebieden kan conserveren en veiligstellen. De vraag is echter of dit juist aanleiding voor lokaal bestuur kan zijn om van een dergelijk initiatief af te zien.
Vergeleken met andere minder dichtbevolkte landen is natuur in Nederland een schaars goed. Voor de aanleg van een begraafplaats in bestaand natuurgebied moet een bestemmingsplanwijziging worden aangevraagd als de bestemming begraven niet op het perceel rust. Veelal worden bestaande begraafplaatsen uitgebreid of ingebreid als dit binnen de gegeven bestemming past. De natuurbegraafplaatsen die er zijn in Nederland, zijn allemaal particuliere initiatieven. Dit is uitzonderlijk, want van alle begraafplaatsen in Nederland (ca. 3000) is slechts een zeer klein percentage in private handen (ca. 3%). De 1800 gemeentelijke begraafplaatsen die er zijn bevatten 75 tot 80% van alle graven.

Afbeeldingen uit de database van het Natural Burial Research Project in Sheffield

3.5 Bestaand onderzoek

In Engeland zijn verschillende wetenschappelijke onderzoeken gedaan naar het fenomeen 'Natural Burial'. Aan de universiteit van Sheffield heeft een interdisciplinair onderzoeksteam onderzoek gedaan naar de natuurbegraafplaats in het Verenigd Koninkrijk. De uitgebreide database die is opgesteld maakt vooral de enorme diversiteit duidelijk die er bestaat tussen de 212 onderzochte natuurbegraafplaatsen. Er bestaan grote verschillen in landschapsontwerpen, in eigenaars en beheerders, maar bijvoorbeeld ook in de mate waarin een natuurbegraafplaats bijdraagt aan natuurontwikkeling. Ook onderzocht het team de sociale, culturele en emotionele gevolgen van de natuurlijke begrafenis. Veertig nabestaanden en dertig professionals uit de uitvaartbranche zijn geïnterviewd. Hieruit is een grotere sociale diversiteit gebleken, dan verwacht. Een belangrijk argument voor de keuze voor een natuurbegraafplaats is de meer persoonlijke benadering van nabestaanden door uitvaartmedewerkers. Alle geïnterviewde eigenaars/beheerders hebben ook weerstand ervaren van nabestaanden met betrekking tot de anonimiteit van graven in een collectief landschap.

Cultureel antropoloog H. Rumble is gepromoveerd aan Durham University op een case-study van een natuurbegraafplaats in Cambridgeshire: Barton Glebe. Zij onderzocht de motivatie, de principes en het gedrag van familie, begraafplaatsbeheerders en uitvaartverzorgers rond deze natuurbegraafplaats. Bij dit onderzoek is een film gemaakt: "Earth to earth, the practice of natural burial '. Zij concludeert dat natuurbegraafplaatsen een aantrekkelijke nieuwe mogelijkheid vormen in een mobiele samenleving waarin mensen niet meer thuishoren op één plek, maar zich wel verbonden voelen met de natuur. Er bestaat een groeiende behoefte aan meer persoonlijke afscheidsceremonies. Ook groeit het aantal mensen dat op ecologisch verantwoorde wijze begraven wil worden. De strenge regels die er soms zijn omtrent grafmarkering kunnen conflicteren met de persoonlijke behoeftes van nabestaanden. Een veelgehoord praktisch argument voor de keuze voor een natuurbegraafplaats is dat men de achterblijvers niet wil belasten met het onderhoud van een graf. Dit is overigens ook een belangrijk argument bij de keuze voor crematie. Opvallend is dat uit het onderzoek naar voren komt dat verschillende geïnterviewden aangaven

Barton Glebe, Cambridgeshire Verenigd Koninkrijk foto via www.drhannahrumble.com/

Afstudeerscriptie door W.van der Veen en T. Jonkman (2008)

dat ze een crematie in hun testament hebben laten wijzigen in een begrafenis op een natuurbegraafplaats, nadat ze kennis namen van dit ‘onderhoudsarme’ alternatief.

In 2008 onderzochten M. Jonkman en W. van der Veen (studenten Hogeschool van Hall Larenstein) de vraag of de natuurbegraafplaats kans van slagen heeft in Nederland. Het afstudeerrapport met als titel “De natuurbegraafplaats in Nederland, toekomst of fictie” bevat naast uitgebreide informatie over natuurbegraafplaatsen een bescheiden marktonderzoek. Enkele conclusies uit het onderzoek: natuurbegraafplaats en landschap kunnen elkaar versterken, de natuurbegraafplaats biedt naast haar primaire functie mogelijkheden voor bevordering van natuurbeleving en is te combineren met recreatieve nevenfuncties.

Sinds 2007 wordt onderzoek verricht door cultureel geografen M. Klaassens en P. Groote naar de betekenissen die mensen toekennen aan plekken van de dood en herinnering in Nederland. Natuurbegraafplaats Bergerbos is één van de plekken die wordt bestudeerd. Enkele conclusies: Natuurbegraafplaatsen voorzien niet alleen in de vraag van omwonenden, maar ook van andere delen van Nederland, België en Duitsland. Van de grafrechten die zijn verleend op Bergerbos bleek 50-60% verleend aan inwoners uit de omgeving en 40% aan personen die niet afkomstig zijn uit de directe omgeving. Mensen zijn dus bereid grotere afstand te overbruggen om juist hier begraven te kunnen worden. Gekeken naar de verleende grafrechten op Bergerbos valt een duidelijke stijging vast te stellen. Uit het onderzoek komt de tegenstelling naar voren die bestaat tussen de veronderstelde vrijheid van ceremonie op natuurbegraafplaatsen en de stricte regels rond grafmarkering. Ook constateren ze een verschil met Engeland waar op begraafplaatsen in open landschappen bomen worden geplant als levende herinnering. In Nederland zijn de mogelijkheden daartoe op natuurbegraafplaatsen in bestaand bosgebied beperkt.

Bergerbos, St. Odiliënberg, foto’s Jos Nacken via www.natuurbegraafplaats.nl

Natuurwaarde

Naar de mogelijke effecten en juridische aspecten ten aanzien van natuurbegraven, asverstrooien en urnbijzetting in natuurgebieden is in 2009 onderzoek gedaan door Alterra in opdracht van het ministerie van Landbouw Natuur en Visserij. Enkele conclusies uit dit rapport “Terug naar de natuur” (Alterra rapport 1789, ISSN 1566-7197) zijn:

- De milieubelasting door begraven van stoffelijke resten of asurnen en door verstrooien van crematieas in natuurterreinen is verwaarloosbaar.
- De algehele natuurverstoring door natuurbegraven en door verstrooien van crematieas in natuurterreinen kan aanzienlijk zijn (afhankelijk van dichtheid, frequentie en kuildiepte), indien de dichtheid hoog is.
- Uitgaande van een gemiddelde situatie wordt een maximum grafdichtheid van 80 graven/ hectare voorgestaan. Bij kwetsbare natuurtypen zou dit enkele tientallen/hectare lager moeten zijn, bij weinig kwetsbare typen (bijv. productiebos) kan het oplopen tot 150 per hectare.
- In Natura2000 gebieden dienen de effecten op de indicatieve soorten te worden beoordeeld.

3.6 Maatschappelijke behoefte

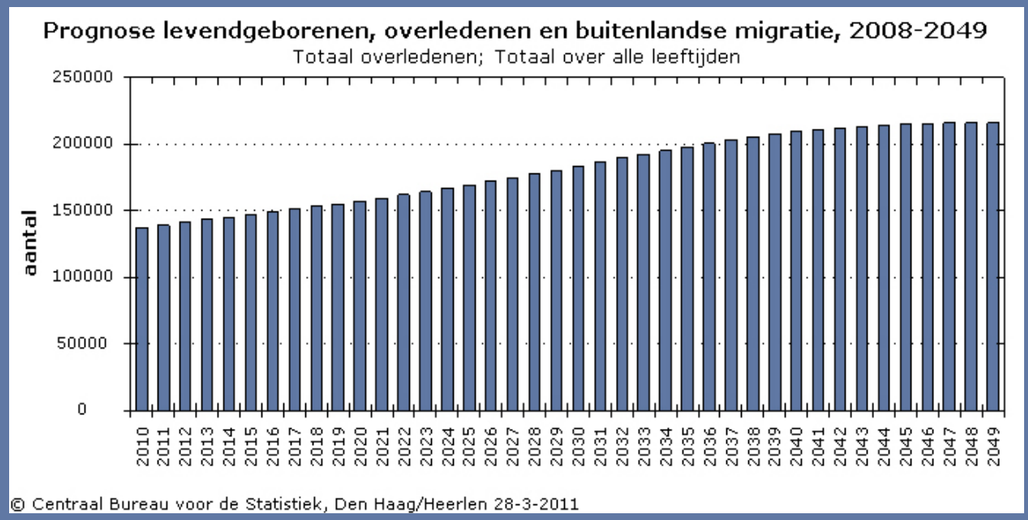
De grijze golf is eindig. Het laat zich aanzien dat de generatie van babyboomers de laatste reis en rustplaats persoonlijker en individueler vorm zal willen geven dan generaties daarvoor.

Deze maatschappelijke trend is al ingezet in de jaren zestig en zeventig. De komst van andere culturen bracht andere opvattingen over de dood met zich mee. Tegelijkertijd namen tijdens het proces van secularisering veel mensen afscheid van georganiseerde, vertrouwde vormen van rituelen en tradities. Met de opkomst van de ziekte aids in de jaren tachtig en negentig stierven jonge mensen met andere opvattingen over hoe een uitvaart moet verlopen en hoe een laatste rustplaats eruit moet zien. De uitvaart en het rouwen zijn hierdoor directer en unieker geworden.

In de huidige tijd vol lifestyle-principes is de opkomst van trends in de uitvaart niet verwonderlijk. De gedachte achter het natuurbegraven strekt echter verder dan de ecologische trend van natuurlijk begraven en de bijbehorende industrie van wilgentenen urnen en biologische cake.

Bergerbos, St. Odiliënberg, foto Jos Nacken via www.natuurbegraafplaats.nl

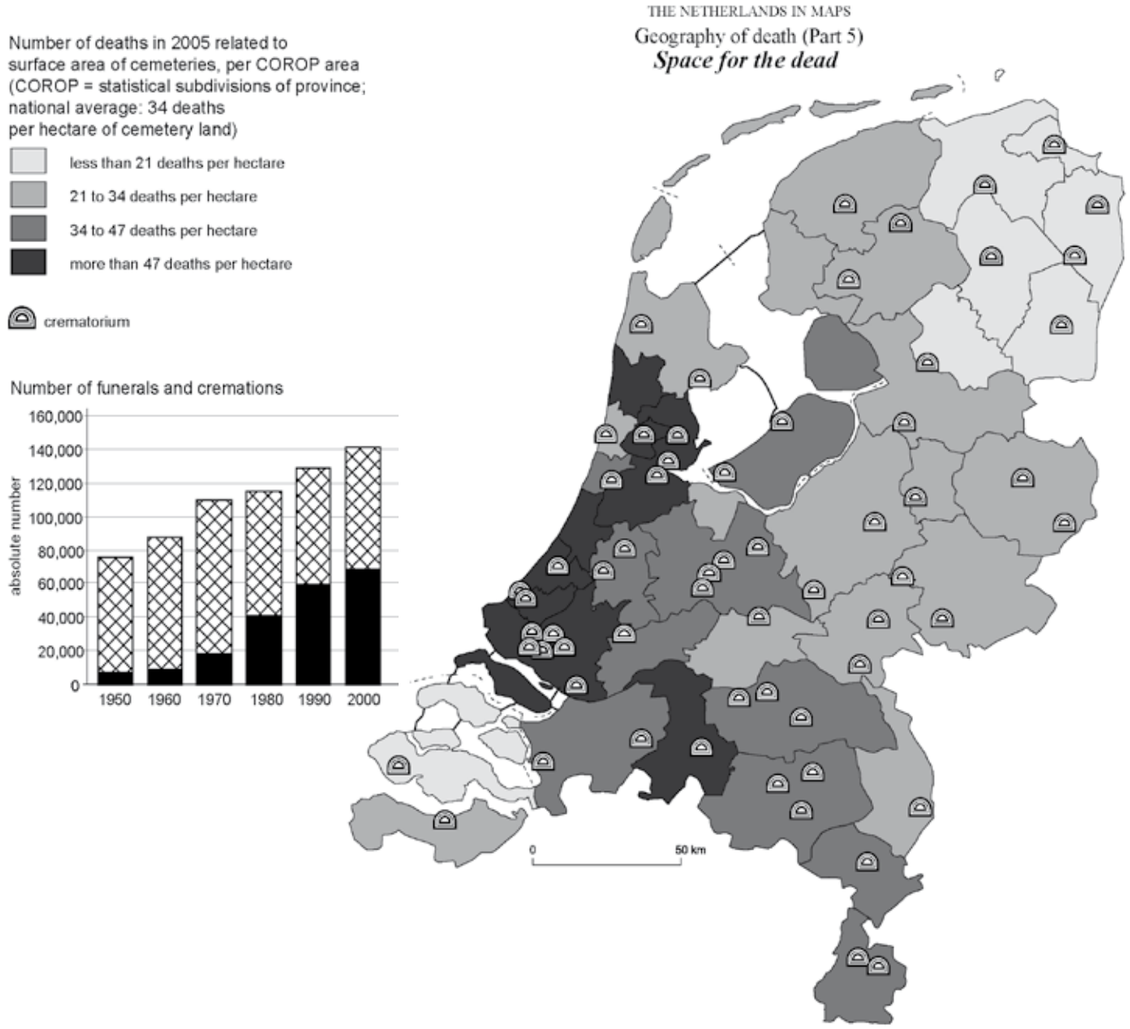
CBS-tabel: Prognose levendgeborenen, overledenen en buitenlandse migratie, 2008-2049

Begraafplaatsen vormen een essentiële waarde voor de rouwverwerking en de herinnering. Het idee van een therapeutisch landschap, waarbij de plek van de dode ondergeschikt is aan de totale landschappelijke ervaring is in het onderzoek van Hannah Rumble een veelgehoord argument, gevraagd naar de motivatie van de keuze voor een natuurbegraafplaats.

De vrijheid die veel natuurbegraafplaatsen bieden voor een meer persoonlijke invulling van de uitvaartceremonie komt tegemoet aan een groeiende maatschappelijk behoefte. Als relatief nieuw fenomeen ontbreekt het op natuurbegraafplaatsen aan vaste protocollen. De ongedwongen setting van de natuur draagt hier in belangrijke mate aan bij.

3.7 Vraag en aanbod

De babyboomers van na de oorlog vormen een grijze golf van voorbijgaande aard. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) rekent voor dat de voorlopige top rond 2050 wordt bereikt met zo'n 216.000 overlijdens. Ter vergelijk: in 2009 overleden er in Nederland ongeveer 134.000 mensen. Dat er de komende jaren een tekort aan begraafcapaciteit wordt verwacht staat vast, maar in welke mate is niet eenduidig aan te geven. Het hangt mede af van de verhouding cremeren –begraven en hoe deze verhouding zich zal ontwikkelen is niet te voorspellen. De keuze voor crematie wordt vooral bepaald door sociaalculturele factoren. Financiële overwegingen lijken echter ook in toenemende mate een rol te spelen, want door sterke prijsstijgingen van begrafenissen is de crematie een concurrerend alternatief geworden.
Het ruimingsbeleid van bestaande begraafplaatsen is ook een factor van belang als het gaat om de begraafcapaciteit. Naast de aanleg van nieuwe begraafplaatsen kan worden gedacht aan het in- en of uitbreiden van bestaande begraafplaatsen om aan de vraag te kunnen blijven voldoen.

P. H. Pellenbarg en P.J.M. van Steen. The Netherlands in Maps 2006, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie TESG 2006/5.

Bergerbos, St. Odiliënberg, foto's Jos Nacken via www.natuurbegraafplaats.nl

Op natuurbegraafplaats Bergerbos ligt de gemiddelde leeftijd van mensen die er begraven worden op 63 jaar. De babyboomgeneratie is er al goed vertegenwoordigd.
Naar de ' geografie van de dood' is onderzoek gedaan door economisch geografen Van Steen en Pellenbarg (2006): zij brachten de regionale verschillen in geschiktheid en beschikbaarheid van begraafplaatsen, alsmede de ruimtelijke variaties in grafkosten in kaart. De beschikbare capaciteit op begraafplaatsen vertoont in ons land sterke regionale verschillen. Er is weinig ruimte op begraafplaatsen in provincies met een hoge bevolkingsdichtheid en omgekeerd.

3.8 Marktonderzoek

Hoewel in de media veelvuldig melding wordt gedaan over de toenemende vraag naar natuurbegraafplaatsen is dit nog niet zo eenvoudig getalsmatig te onderbouwen. Grootschalig onderzoek ontbreekt. Bovendien is het fenomeen natuurbegraafplaats nog redelijk nieuw in Nederland en niet weid verspreid. Zonder aanbod geen vraag kun je redeneren.

Kleinschalig marktonderzoek werd gedaan in het eerder genoemde afstudeeronderzoek van T. Jonkman en W. van der Veen. In het onderzoek zijn 184 personen ondervraagd, overwegend afkomstig uit Noord-Nederland. Van de ondervraagden gaf 50% aan positief tegenover natuurbegraafplaatsen te staan en 30% gaf bovendien aan zelf op zo´n begraafplaats begraven te willen worden. Representatief voor heel Nederland is dit marktonderzoek niet.

Wij hebben verschillende uitvaartondernemingen benaderd om ons meer inzicht te verschaffen. De manager Bedrijfsvoering Monuta Oost-Nederland reageerde schriftelijk: *"Wij constateren de laatste jaren iets meer vraag naar mogelijkheden voor het begraven op zogenaamde natuurbegraafplaatsen. We zien met name in gebieden waar daadwerkelijk natuurbegraafplaatsen zijn gerealiseerd een toenemende groei en vraag. Veel van onze clientèle willen ondanks het aanbod toch graag in de eigen woonplaats worden begraven of gecremeerd."*

Skogskyrkogården, Stockholm Zweden foto: Holger Ellgaard

Grafstenen natuurbegraafplaats Westerwolde te Assel, gemeente Hoog-Soeren

3.9 “Jong of oud, in het sterven zijn allen gelijk” (Marcus Aurelius)

Bij de vraag naar maatschappelijke behoefte hoort ook de vraag in hoeverre het principe van een natuurbegraafplaats past bij de begraafcultuur van de verschillende grote etnische bevolkingsgroepen in ons land. Want hoewel bestaande natuurbegraafplaatsen openstaan voor alle gezindten, maakt vooral de blanke middenklasse er nu gebruik van. Het fenomeen natuurbegraafplaats is nog redelijk onbekend in Nederland, ook onder mensen met een andere culturele achtergrond. Er is echter reden om aan te nemen dat de natuurbegraafplaats een rol kan vervullen in onze multiculturele samenleving, omdat de verschillende speciefieke eisen hier goed geintegreerd kunnen worden.

Noord-Europeanen

Van oudsher voelen Noord-Europeanen een sterke verbondenheid met de natuur, ook als het om begraven gaat. In Scandinavië lijken begraafplaatsen op een vanzelfsprekende manier met de natuur verweven. De natuur is niet alleen uitgangspunt en achtergrond. Ze vormt in zichzelf een troostend monument dat soms nadrukkelijk is ontworpen en soms met een enkele ingreep tot volle wasdom komt. Individuele grafmarkering wordt nadrukkelijk ondergeschikt gehouden aan de totale ervaring van het landschappelijke beeld.

Zuid-Europeanen

Zuid-Europeanen hebben een traditie in stedelijk begraven (necropolissen). Het beeld van urnenmuren en bovengrondse graven lijkt verder weg te staan van de natuur. Al zijn ook hier inspirerende voorbeelden te vinden. De behoefte aan individuele grafmarkering lijkt in het van oorsprong katholieke zuiden sterker geworteld dan in het protestantse Noord-Europa.

(Noordafrikaanse) islamieten

Het merendeel van de islamitische Nederlanders wordt nu nog gerepatrieerd (begraven in het ‘thuisland’). Het angstbeeld van ongebreidelde grafruiming is hier debet aan, naast financiële en

‘Jodenbarchien’ in Hardenberg, foto via Wikipedia

Begraafplaats in Thailand, foto Kim Willems

verzekeringstechnische redenen. Het ligt voor de hand dat de tweede en derde generatie immigranten in Nederland in toenemende mate zal kiezen voor een begraafplaats in Nederland. Belangrijke aspecten van een islamitische begrafenis zijn het eeuwigdurend grafrecht en het binnen 24 uur begraven in maagdelijke grond (d.w.z.waar niet eerder mensen begraven zijn). Ook wordt de overledene op de rechterzij, met het gezicht naar Mekka, begraven. Aan deze hoedanigheden kan op een natuurbegraafplaats worden voldaan.

Joden

Ook voor Joodse Nederlanders geldt het eeuwigdurend grafrecht als een essentiële randvoorwaarde. Over het algemeen kan men Joodse begraafplaatsen indelen in twee groepen: liggende stenen vindt men op Sefardische begraafplaatsen, rechtop staande stenen op Asjkenazische. Het is gebruikelijk dat Joden worden begraven met het hoofd naar het westen en de voeten naar het oosten. Zo is het gezicht gericht naar het Oosten, naar de stad Jeruzalem. Ook voor deze doelgroep kan een natuurbegraafplaats een prima laatste rustplaats bieden.

Chinezen

Chinese begrafenissen kan men indelen in vele religieuze sectoren. De meestvoorkomende zijn daoïstische en boeddhistische, maar ook islamitische en christelijke komen voor. Traditioneel begraven Chinezen hun doden bovengronds op een landschappelijke manier. Bij de grote steden is het inmiddels gebruikelijk om urnen bij te zetten in een urnenmuuur van een tempel. Op Nederlandse natuurbegraafplaatsen zijn al graven aanwezig met een Chinees opschrift, wat de inpasbaarheid bewijst. Vaak zoekt een Feng-Shui-specialist de ligging van het graf uit.

Hindoes

Bij de hindoes is het gebruikelijk dat het dode lichaam wordt gecremeerd. Het cremeren van het lichaam heeft een reden. Het lichaam bestaat uit vijf hoofdelementen: water, lucht, delen van de ether, delen van de bodem en aarde. De hoofdelementen moeten zo snel mogelijk naar hun oervorm terug. Meestal wordt de as uiteindelijk verstrooid boven zee of boven land.

Creoolse uitvaart, foto via www.verzekeringen-alert.nl/creoolse-uitvaart

Islamitische begraafplaats in Indonesie, foto via http://deoorlog.nps.nl/weblog/2009

In Twente is in 2006 het strooiveld Nirvana in gebruik genomen, het eerste in Europa conform Hindoe ritus. Omdat het verstrooien van de as onderdeel van het ritueel is vormt een urnengraf geen alternatief. Bestaande natuurbegraafplaatsen bieden vooralsnog geen plek aan strooivelden. Dit maakt Hindoes een minder voor de hand liggende doelgroep. Toch zijn er uitwerkingen denkbaar op ecologisch minder gevoelige plekken waarbij een strooiveld in het ontwerp van een natuurbegraafplaats kan worden opgenomen.

Samengevat biedt de natuurbegraafplaats kansen voor multicultureel gebruik. Aan belangrijke verzoeken als eeuwige grafrust, maagdelijke grond en graforiëntatie kan prima worden voldaan. Wel rijst de vraag in hoeverre verschillende culturele groepen zich willen laten mengen als het om de laatste rustplaats gaat. Nu ontstaan op begraafplaatsen veelal aparte velden of zones voor verschillende levensovertuigingen. Het gefaseerde natuurbeheerplan dat voor een natuurbegraafplaats moet worden opgesteld zal het sturende element zijn bij zoneringen. Het is dan een uitdaging om fasering en zonering te combineren. In het Verenigd Koninkrijk staan alle natuurbegraafplaatsen open voor alle gezindten. Ook op natuurbegraafplaatsen die worden beheerd door christelijke instellingen liggen mensen van andere (al dan niet religieuze) achtergronden. De rouwkapel is dan niet gewijd, waardoor dit geen belemmering vormt.
Interessant is dat uit onderzoek naar landschapsbeleving van de universiteit Wageningen naar voren komt dat allochtone Nederlanders een bredere perceptie hebben van wat natuur inhoudt dan autochtone Nederlanders. Dat wil zeggen, dat echte natuur voor allochtonen veel verschillende hoedanigheden kan hebben. Uit het rapport ‘Natuur door andere ogen bekeken*’: “...niet alleen bos en hei, maar ook de dieren in de wei, het gras tussen de stoeptegels en de planten op de vensterbank vallen bij een breed natuurbeeld onder de noemer ‘natuur’.”* Autochtonen hebben een meer romantisch, arcadisch beeld van de natuur. Opvallend is dat onder jongeren de verschillen in landschapsbeleving veel kleiner lijken te zijn dan onder ouderen. Het beeld dat je hebt van de natuur, wordt sterk gevormd tijdens de jeugd. Natuurbegraafplaatsen kunnen in educatieve zin een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van kennis en beleving van cultuurlandschappen in Nederland voor toekomstige generaties.

Natuurbegraafplaats Venlo-Maasbree, foto via www.InHelden.nl

In Nederland zijn al enkele Natuurbegraafplaasten gerealiseerd. Deze pioniersprojecten bieden de mogelijkheid om de stand van zaken te evalueren en om nader in te gaan op de Nederlandse situatie. Waar liggen kansen en mogelijkheden? Wat zijn de belangrijkste belemmeringen? In dit hoofdstuk wordt een en ander op een rij gezet.

4. De Nederlandse situatie

4.1 Inspirerende voorgangers

Bergerbos in St. Odiliënburg

De natuurbegraafplaatsen die Nederland rijk is, lijken erg in trek te zijn. Na de eerste teraardebestelling op Bergerbos te St. Odiliënburg in 2003 zijn hier inmiddels honderden mensen begraven en is het uitgegroeid tot een zeer populaire begraafplaats voor de omgeving en ver daarbuiten. Oprichter Huub Kluijtmans heeft inmiddels een ‘dependance’ opgericht; natuurbegraafplaats Venlo-Maasbree is in 2010 in gebruik genomen. In Bergerbos lijkt het principe van een natuurbegraafplaats enigszins ondergesneeuwd te raken door alle individuele grafversieringen. De regels zijn de laatste jaren dan ook flink aangescherpt. Het feit dat hier grafrechten worden verkocht voor de duur van10-20 jaar ligt gevoelig, want het roept de vraag op of het daadwerkelijk ruimen van graven de natuur niet te veel zal verstoren.

Venlo-Maasbree

De regie in grafmarkering is hier van meet af aan sterk. Op de website is een gedragscode te lezen, waarin ook nieuwe regels voor grafbedekking staan, geldig vanaf 1 januari 2011.

“ Uw keuze voor begraven in de natuur en niet op een reguliere begraafplaats of kerkhof moge duidelijk zijn, geen grafsteen, geen onderhoud en zeker geen overdaad op het graf. In de natuur heersen andere gedragscodes! Het allerbelangrijkste is om dingen weg te laten en de natuur met rust te laten.”

Natuurbegraafplaats Westerwolde

Natuurbegraafplaats Weverslo

Westerwolde in Assel

Nabij Apeldoorn in Assel ligt op het gelijknamig landgoed natuurbegraafplaats Westerwolde. De bosrijke begraafplaats is opgericht als familiebegraafplaats maar inmiddels liggen hier nu zo'n 1800 mensen begraven. De uitgegeven graven hebben voldoende geld opgeleverd voor een rendabele exploitatie van het terrein. Reclame wordt bewust niet gemaakt, want belangstelling is er genoeg. Een plaquette waarop staat aangegeven wat er wel en niet is toegestaan als grafmarkering illustreert dat ook hier individuele graven te beeldbepalend werden en een strengere regie nodig bleek om het boskarakter te behouden. Opvallend vonden wij de diversiteit aan vogels, vogelhuizen en vogelgeluiden.

Weverslo, Heide

Natuurbegraafplaats Weverslo heeft in de zomer van 2010 haar eerste begrafenis gehad. Inmiddels zijn er enkele graven gereserveerd en is de respons op de rondleidingen die iedere zondagmorgen worden gehouden zeer positief. De natuurbegraafplaats is gerealiseerd op een bosrijk gedeelte van het landgoed van de familie. Omtrent grafmarkering zijn duidelijke regels opgesteld om wildgroei voorkomen. Zo moeten grafmonumenten altijd van duurzaam, organisch materiaal zijn gemaakt. De weelderige onderbegroeiing van varens draagt zeker bij aan een rustig totaalbeeld.
Er is een stichting opgericht die het onderhoud en beheer in de toekomst moet gaan waarborgen.

Natuurbegraafplaats Reiderwolde, Beerta

Natuurbegraafplaats in aanleg, Eygelshof te Kerkrade, foto Marijn Rang

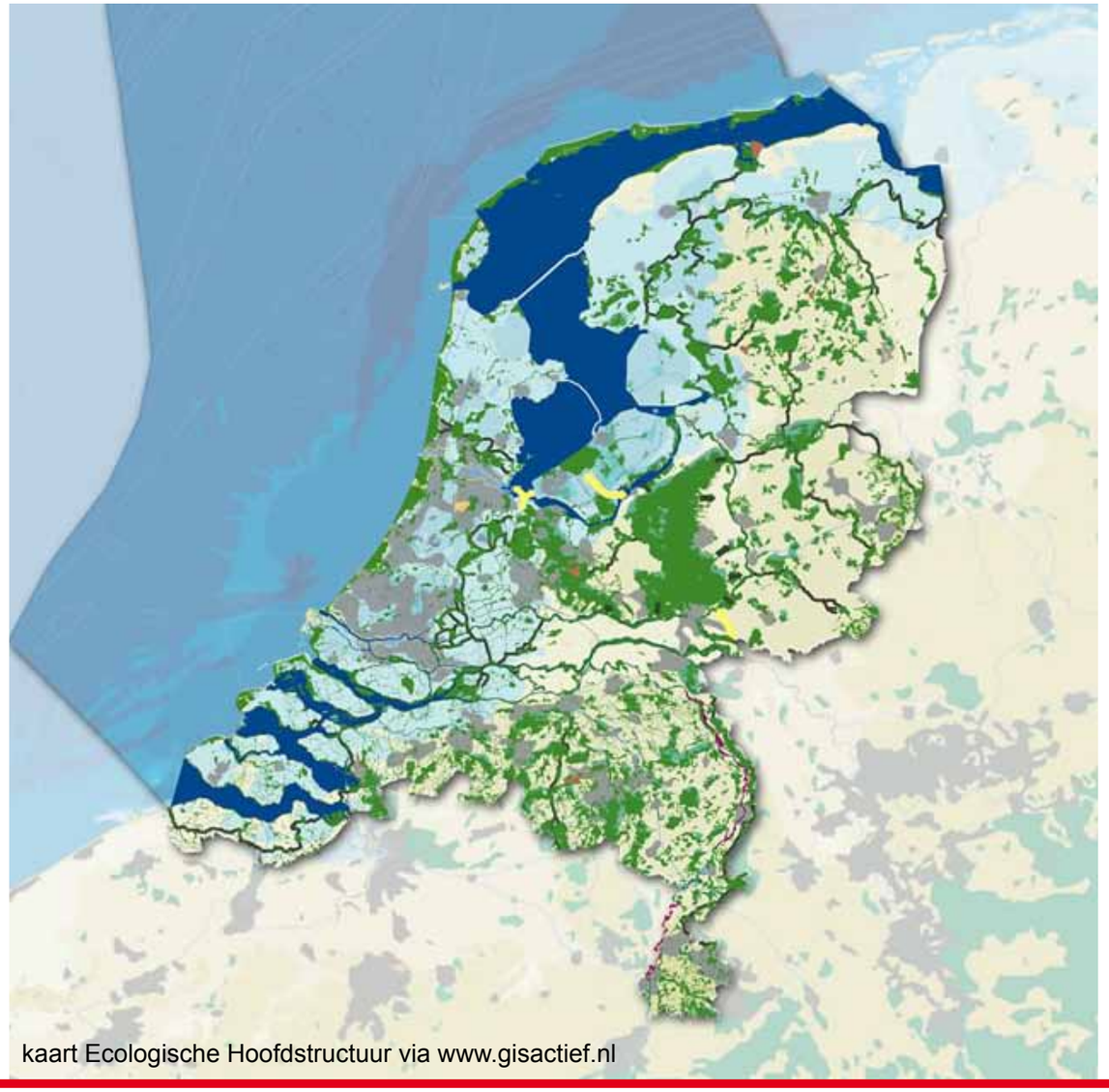
Reiderwolde, Beerta

Nabij de Blauwe Stad krijgt het initiatief voor een natuurbegraafplaats in het nieuw aangelegde natuurgebied Reiderwolde steeds concreter vorm. Hoewel het idee al jaren bestaat hebben bestuurlijke beslommeringen, een enkele omwonende en wet- en regelgeving de nodige vertraging opgeleverd. De verwachting is dat de ingebruikname van de natuurbegraafplaats binnen afzienbare tijd zal plaatsvinden. Op de site valt over grafmerkeringen te lezen: “Om de omgeving zo natuurlijk mogelijk te houden, zijn grafmonumenten uitgesloten. Een zwerfkei of een geplante boom ter nagedachtenis is passender. Hoe ingetogener en onopvallender, hoe beter. Kunstwerken en vazen zijn taboe.” Om op de begraafplaats ook in nog niet volgroeide staat voldoende beschutting te kunnen bieden is een onderbeplanting aangebracht van hagen.

Eygelshof, Kerkrade

In Kerkrade krijgt een interessant initiatief vorm in een voormalige bruinkoolgroeve: natuurbegraafplaats Eygelshof. Op een terrein van 5 hectare wordt hier op particulier initiatief natuur ontwikkeld en wordt dit gecombineerd met de aanleg van een natuurbegraafplaats.

In 2009 is het platform Natuurbegraven opgericht, naar aanleiding van een studiereis naar Engeland op initiatief van landschapsarchitect Joyce Sengers. Hierna hebben zich andere initiatieven gemeld ter bevordering van de aanleg van natuurbegraafplaatsen. Stichting Rest In Nature (sinds 2006) werkt nu aan een netwerk van circa tien natuurbegraafplaatsen. Op dit moment is de organisatie actief met drie toekomstige natuurbegraafplaatsen. Twee in Brabant, in Berlicum en Heeze-Leende en één in Arnhem/Ede. Als het bestemmingsplan in 2011 wordt goedgekeurd door de gemeente kan eind 2011 worden begonnen met inrichten van het laatstegnoemde bosgebied.

kaart Ecologische Hoofdstructuur via www.gisactief.nl

Bestemmingsplankaart Reiderwolde, gemeente Oldambt www.ruimtelijkeplannen.nl

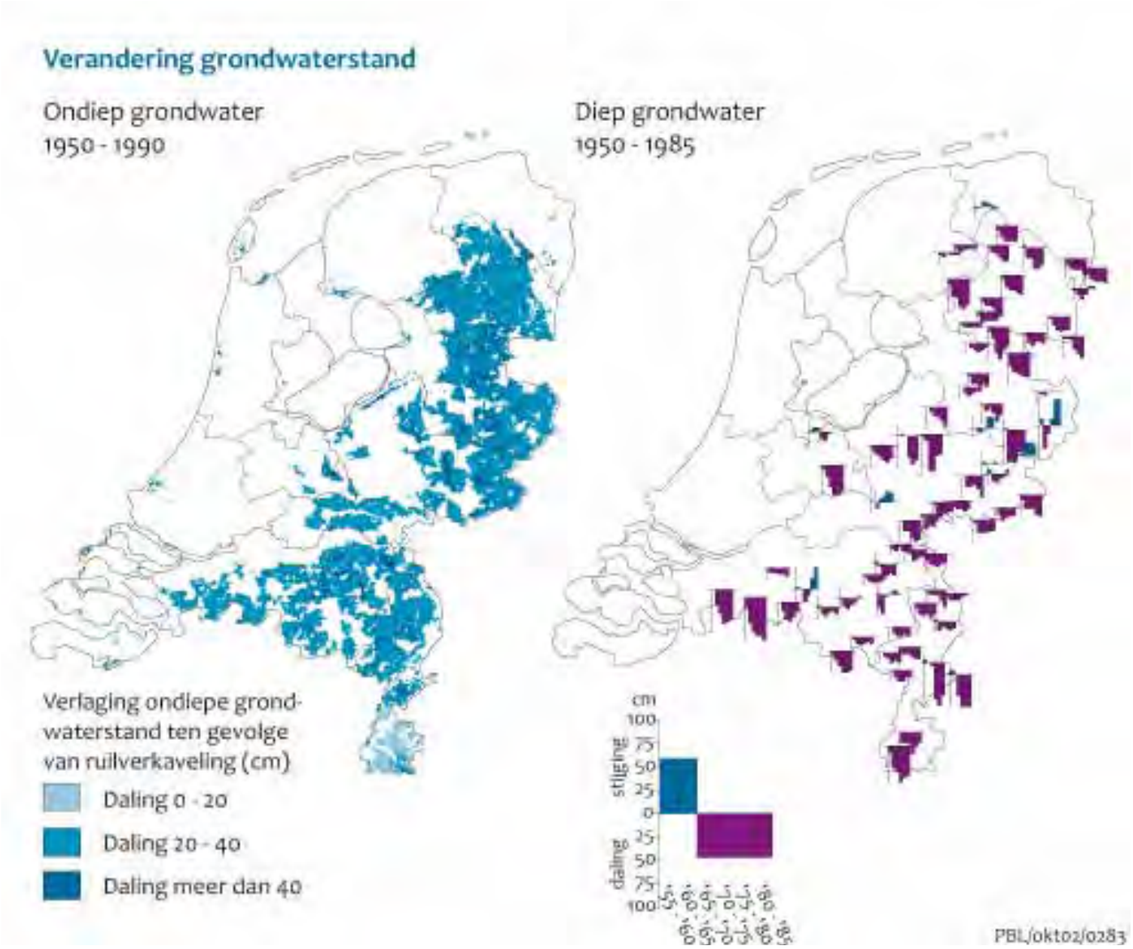
4.2 De natuurbegraafplaats in de Ruimtelijke Ordening

Nederland kent verschillende gradaties in natuurgebieden. Voor de hoogste gradatie is de inpassing van een natuurbegraafplaats niet mogelijk, dan wel voor de hand liggend. In Natura 2000 gebieden is de inpassing van een voetpad al lastig, laat staan van een natuurbegraafplaats. In de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) is de inpassing wel mogelijk. Een voorbeeld hiervan is de natuurbegraafplaats Reiderwolde in de provincie Groningen. In veel gevallen zijn de natuurbegraafplaatsen deel van een groengebied met een (hoge) natuurwaarde. Voorbeelden daarvan zijn de natuurbegraafplaatsen Weverslo in Limburg en Westerwolde in Gelderland.

4.3 Juridische aspecten

De bestaande natuurbegraafplaatsen in Nederland hebben elk hun eigen planologische ontstaansgeschiedenis. In sommige gevallen heeft het terrein al de bestemming begraafplaats of een maatschappelijke bestemming. De mogelijkheid om een natuurbegraafplaats aan te leggen is dan al geboden (Westerwolde, Assel; Natuurbegraafplaats Venlo-Maasbree, Venlo). In andere gevallen is de begraafplaats mogelijk gemaakt met een herziening van het bestemmingsplan of een projectbesluit. Eén van de vormen is om bij de herziening van een plan aan de basisbestemming (bijvoorbeeld ‘bos’) de aanduiding ‘begraafplaats’ toe te kennen. Het betreft een functieaanduiding (=gemarkeerd gebied met extra realisatiemogelijkheden) binnen de bestemming Natuur. De regels bevatten algemene bepalingen over de instandhouding van het bos, de natuurlijke en landschappelijke waarde. (Hooghei, Berlicum).

Op de meer gevoelige plekken wordt zorgvuldig onderzocht en verantwoord hoe wordt omgegaan met de kernwaarden van het landschap en de mogelijke natuurgevolgen. Dit vertaalt zich ook in specifiekere regels. Een voorbeeld is een differentiatie in de dichtheid van de begraafplaats al naar gelang de kwetsbaarheid van de verschillende terreindelen.
Bij de ontwikkeling van een nieuwe natuurbegraafplaats in, of in de nabijheid van, natuurgebieden met een beschermde status (zoals de EHS) wordt eerst uitdrukkelijk geanalyseerd welke effecten de natuurbegraafplaats kan hebben op de gestelde natuurdoelen. Als zorgvuldig wordt omgegaan

Bron: SC-D-LO; NITG-TNO, www.compendium voor de leefomgeving.nl

Monument in de IJsselmeerpolder, foto Eddy Diks

met de gebiedseigen waarden is het (mede-)gebruik als natuurbegraafplaats mogelijk. Om negatieve effecten te voorkomen kunnen regels worden vastgelegd, zoals een geclusterde en gefaseerde aanleg van het terrein om steeds een zo gering mogelijk deel van het terrein te verstoren. (Reiderwolde-Oldambt).

Op de gevoelige plekken wordt vaak de bestemming ‘Natuur’ toegekend met een speciale aanduiding voor de gebieden waar begraven mag worden: Specifieke vorm van natuur – natuurbegraafplaats. Op die manier wordt planologisch vertaald dat de natuurbegraafplaats echt natuur is en blijft.

De procedures naar de vaststelling van een bestemmingsplan hebben echter op de meeste plekken laten zien, dat er geregeld weerstand leeft onder de omwonenden. Blijkbaar stuit een natuurbegraafplaats bij sommige mensen op onbegrip en weerzin.

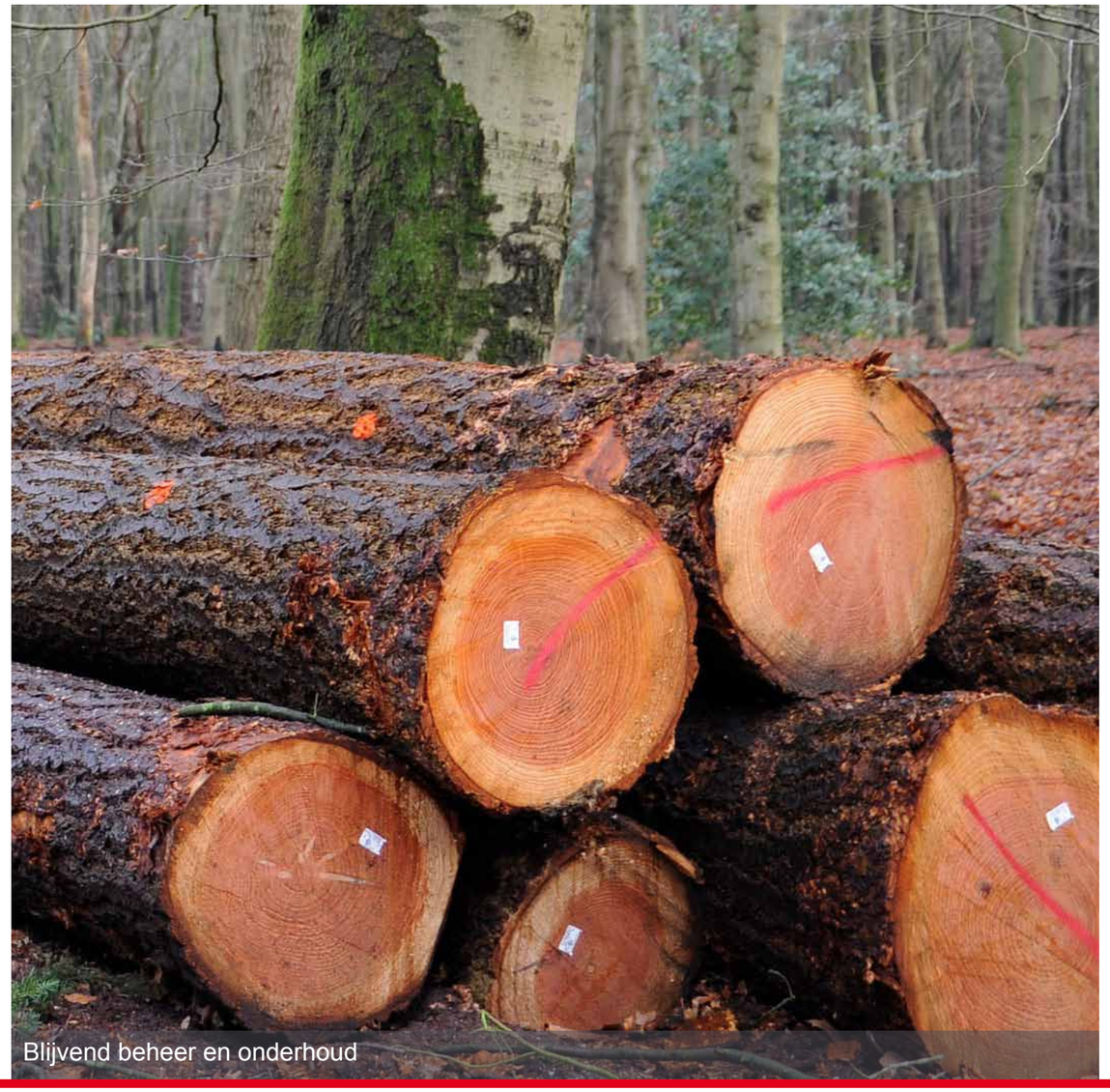
4.4 Technische randvoorwaarden

In principe gelden voor de natuurbegraafplaats geen bijzondere technische randvoorwaarden. Voor het begraven is de Wet op de Lijkbezorging van kracht. In de voorschriften die daarin worden genoemd staat (artikel 5 t/m 7):

1. De afstand tussen de graven onderling bedraagt ten minste dertig centimeter.
2. Boven de kist of het omhulsel bevindt zich een laag grond van minimaal vijfenzestig centimeter ten opzichte van het maaiveld.
3. Ten hoogste drie lijken mogen boven elkaar worden begraven, mits boven elke kist of ander omhulsel een laag grond van ten minste dertig centimeter dikte wordt aangebracht, die bij een volgende begraving niet mag worden geroerd. Ten aanzien van de bovenste kist of het bovenste omhulsel is het tweede lid van toepassing.
4. De graven bevinden zich ten minste dertig centimeter boven het niveau van de gemiddeld hoogste grondwaterstand. Het aspect van de drooglegging is belangrijk, omdat onvoldoende drooglegging kan leiden tot een slecht verteringsproces of zelfs het ontbreken ervan.

Boommarkering op Weverslo, waarom heen beschikbare graflocaties

Blijvend beheer en onderhoud

In sommige delen van het land zijn geen bijzondere maatregelen nodig om deze drooglegging te realiseren. In de laaggelegen delen van het land is het nodig om de grond op te hogen of goed te draineren (horizontaal of vertikaal). Beide brengen flinke kosten met zich mee. Het ophogen heeft bovendien gevolgen voor de omgeving. Het is niet toevallig dat de huidige natuurbegraafplaatsen op de hogere gronden verschijnen. Zonder extra maatregelen moet het grondwaterpeil minimaal 3m diep zijn als er in in drie lagen wordt begraven en 2.2m diep als er in 2 lagen wordt begraven.

4.5 De grafdichtheid

De natuurbegraafplaats is extensiever gebruikt dan een traditionele begraafplaats. De dichtheid van de graven is lager, waardoor de natuur en het landschap de boventoon blijven voeren. Het eerdergenoemde Alterra-rapport vermeldt dat op een traditionele begraafplaats in een parkachtige setting de dichtheid van graven varieert van ca. 200 graven per hectare tot 1000 graven per hectare. De grafdichtheid op traditionele begraafplaatsen wordt gehouden op 2500 graven/ha.

Op de natuurbegraafplaats Reiderwolde (onderdeel EHS) wordt uitgegaan van 20 tot 100 graven per hectare. De dichtheden op andere bestaande natuurbegraafplaatsen zullen uiteindelijk hoger uitkomen. De spreiding in tijd is een factor van betekenis als het gaat om het vaststellen van de grafdichtheid. Een essentieel verschil met de traditionele begraafplaats is dat de graven geleidelijk aan teruggaan naar de natuur. Zeker indien sprake is van langdurig grafrecht, van een geleidelijke, gefaseerde uitgifte en van natuurlijke, afbreekbare grafmarkeringen, zou de uiteindelijke dichtheid van een natuurbegraafplaats in feite net zo hoog kunnen zijn als van een

traditionele begraafplaats. Op Weverslo hanteert men een grafdichtheid van tien graven per hectare per jaar in combinatie met een goed onderbouwd beheersplan.

Ecoffin

gezien op Westerwolde

4.6 De financiële huishouding

Ondanks de lage dichtheid hebben de huidige natuurbegraafplaatsen in Nederland een gezonde financiële huishouding. De lagere kosten voor beheer en onderhoud van een natuurbegraafplaats dragen daar deels aan bij. De prijzen zijn concurrerend met de traditionele begraafplaats, zeker als daarbij rekening wordt gehouden met de kosten voor grafmarkering en grafstenen. Uit de opbrengsten wordt aanleg en beheer gefinancierd. Vanwege het langdurig grafrecht wordt in veel gevallen een deel van de opbrengsten opzij gelegd voor de verre toekomst en overgedragen aan een stichting.

Naast de opbrengsten van het begraven zelf, biedt een natuurbegraafplaats ook veel interessante neveninkomsten. Denk aan de vele mogelijkheden voor catering, voor vervoer en voor het maken van grafornamenten, kisten en urnen. Door het bijzondere, gebiedseigen karakter biedt dit juist voor de lokale markt veel kansen.

4.7 Grafmarkering en ceremonie

Opvallend is dat de huidige natuurbegraafplaatsen in binnen- en buitenland zichzelf de nodige randvoorwaarden opleggen. Over het algemeen dienen de grafmarkeringen natuurlijk, vergaanbaar of passend te zijn. Denk aan houten kruizen of zwerfkeien. In enkele buitenlandse voorbeelden zijn interessante experimenten gedaan, waarbij het graf gemarkeerd wordt met een eigen boom, een grafschrift dat gekerfd is in een boompaal of met een kleine penning die te vinden is met GPS.
Er bestaat een sterke spanning tussen de aantrekkingskracht die natuurbegraafplaatsen hebben als het gaat om de vrije invulling van de ceremonie en de strakke regulering die er op natuurbegraafplaatsen bestaat als het gaat om grafmarkering. Als de keuze voor een natuurbegraafplaats de wens was van de overledene, kan het voor nabestaanden moeilijker zijn om zich aan te passen aan de regels van de natuurbegraafplaats. De zorg voor een graf kan voor nabestaanden een manier zijn van rouwverwerking.

Recreatieve route door Reiderwolde

Uit het voorgaande hoofdstuk kun je concluderen dat de natuurbegraafplaats in principe een goede kans maakt in Nederland. Wij verwachten dat de natuurbegraafplaats ook in breder opzicht aan maatschappelijke behoeftes kan voldoen. De mogelijke meerwaarde van de natuurbegraafplaats wordt in dit hoofdstuk nader belicht.

5. Meerwaarde van landschappelijk begraven

5.1 Meerwaarde

De inpassing van de natuurbegraafplaats kan van grote meerwaarde zijn voor Nederland. De meerwaarde ligt op twee vlakken:

- Het komt tegemoet aan een groeiende vraag naar een meer ongedwongen natuurlijke setting, waar een persoonlijker ceremonieel mogelijk is en waar de nazorg voor de nabestaanden minimaal is;
- Het biedt de mogelijkheid tot versterking van het Nederlandse landschap, doordat het mogelijk maakt om natuurgebieden te realiseren en waardevolle cultuurlandschappen te behouden.

De groeiende vraag is in het voorgaande hoofdstuk reeds aangetoond. De beoogde meerwaarde voor het landschap vraagt om een nadere onderbouwing. In feite is dit de kern van deze studie, die ontstaan is uit de overtuiging dat de natuurbegraafplaats veel goeds kan brengen.

5.2 Bijdrage aan het Nederlandse landschap

Het Nederlandse landschap is permanent in ontwikkeling. Het beleid over het Nederlandse landschap is dat evengoed. Een grote uitdaging bestaat er momenteel in om de vele ambities te verenigen met de beperkte middelen die er zijn. De financiering van aanleg, herstel en onderhoud is in veel gevallen niet meer verzekerd. Interessant aan de natuurbegraafplaats is dat het in financiële zin zelfvoorzienend kan zijn, inclusief alle investeringen voor de ecologische en landschappelijke setting. De natuurbegraafplaats kan van grote meerwaarde zijn en het volgende mogelijk maken:

- Realisatie van nieuwe natuurgebieden, bijvoorbeeld als onderdeel van een ecologische verbindingszone;
- Realisatie van een groen overgangsgebied, bijvoorbeeld in de rijksbufferzones rond de grote steden;
- Handhaving en versterking van waardevol cultuurlandschap, bijvoorbeeld in de nationale landschappen;

foto via www.databankmilieu.nl

Ontwerp Park Leidsche Rijn door bureau West 8 (1997), afbeelding via www.west8.nl

Stadsbericht op www.allesoverutrecht.nl

- Voorzien in de behoefte aan stiltegebieden, met name in de stedelijke regio's;
- Verbetering van de toegankelijkheid van het landschap;

Aan het laatstgenoemde aspect zitten nog twee kanten. In de eerste plaats kan een natuurbegraafplaats een bijdrage leveren aan de ontsluiting van het landschap door medegebruik van ontsluiting, parkeervoorzieningen of (hoofd)padennet.
In de tweede plaats betekent het begraven zelf dat het landschap een grotere maatschappelijke betekenis krijgt. Bij de ceremonies zijn vaak vele mensen betrokken. De natuurbegraafplaats en het landschap waar het deel van uitmaakt, zullen voor velen een diepere betekenis krijgen, juist omdat de naasten er begraven liggen.

5.3 Plaatsgebrek in de stad

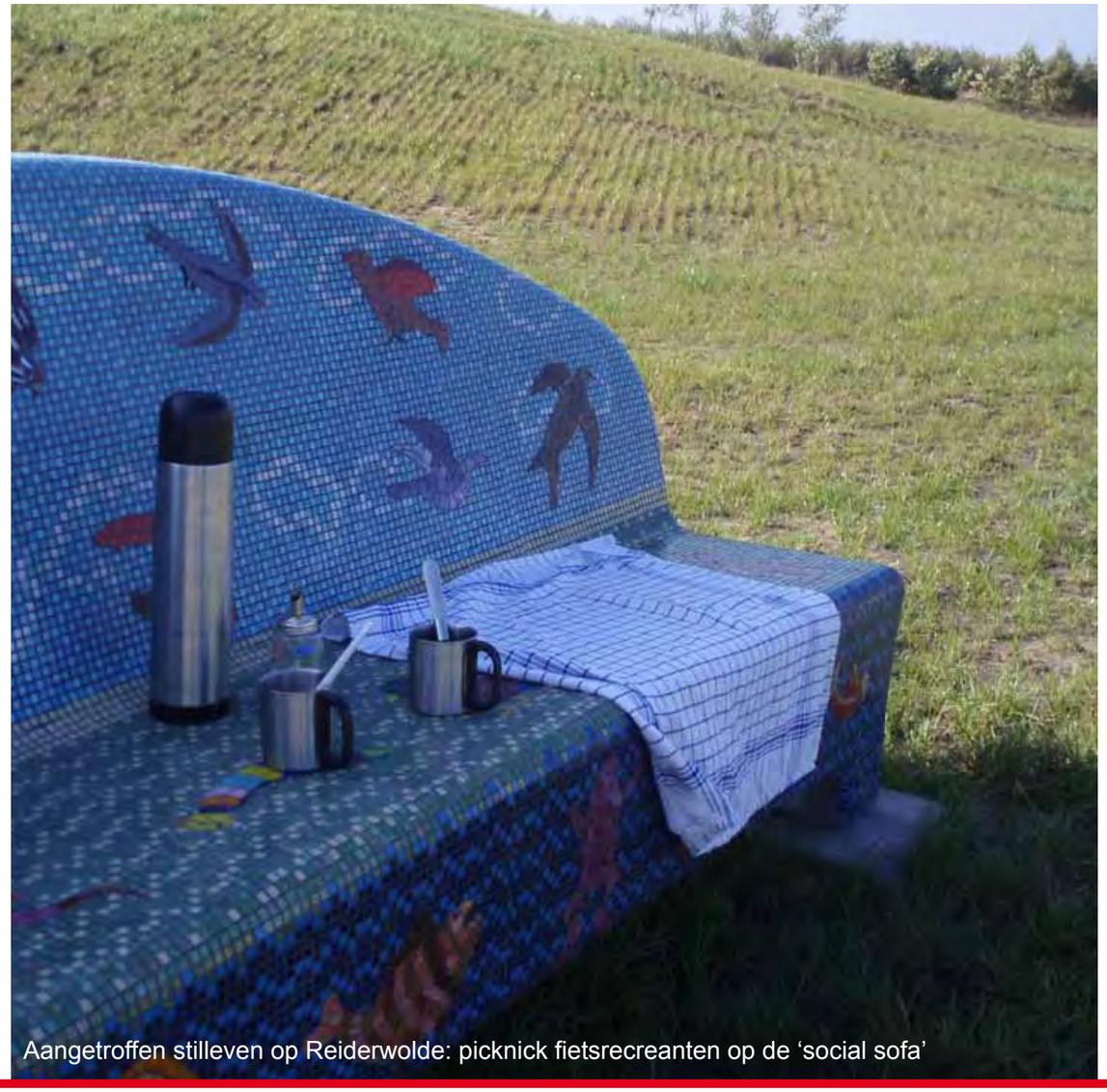
In veel grootschalige nieuwbouwplannen is niet voorzien in een begraafplaats. In het winnende prijsvraagontwerp voor het Centrale Park in Leidsche Rijn had Bureau West 8 een begraafplaats opgenomen, maar onder commerciële druk is het begraafpark uiteindelijk als woongebied ontwikkeld. Inmiddels raken dichtbijzijnde begraafplaatsen vol en laten de omliggende dorpen alleen nog begrafenissen toe van dorpsbewoners. Begraafplaatsen vormen kennelijk geen aantrekkelijk programma-onderdeel binnen het bestaand bebouwd gebied. Dit ondanks het feit dat ze maatschappelijk voorzien in een essentiële behoefte om overledenen nabij te kunnen begraven. Natuurbegraafplaatsen buiten bestaand bebouwd gebied, geïntegreerd in het landschap, bieden wellicht een interessant alternatief.

5.4 Volle steden, volle landschappen

De meeste natuurbegraafplaatsen worden ingepast in bestaande natuurlijke landschappen. In Nederland zijn deze gebieden echter een schaars goed en worden gekoesterd en beschermd. De vraag is zodanig groot dat nieuwe natuur gecreëerd wordt, vaak in combinatie met landschapsherstel. Omdat de financiering hiervan onzeker is, biedt juist de combinatie nieuwe natuur – nieuwe natuurbegraafplaats een uitkomst.

Bestaande natuurbegraafplaatsen in Nederland

Aangetroffen stilleven op Reiderwolde: picknick fietsrecreanten op de ‘social sofa’

5.5 Overal en voor iedereen

De oprichting van natuurbegraafplaatsen geschiedt nu op particuliere basis en op een ondergrond die zonder maatregelen geschikt is voor teraardebestelling. Op de Veluwe, op de Brabantse zandgronden en in het Limburgse heuvellandschap is de vereiste drooglegging eenvoudig te realiseren. De verwachte vraag is echter groter in het dichtbevolkte westen. Omdat de nabijheid van een graf bepalend is voor de keuze voor een locatie, ligt een meer evenwichtiger spreiding van de natuurbegraafplaats voor de hand. De natuurbegraafplaats moet dan wel geschikt gemaakt worden voor andere landschapstypen. In veel delen van het land moeten immers de condities geschapen worden voor het begraven, met name de noodzakelijke drooglegging. Het is een uitdaging om te komen tot een vanzelfsprekende inpassing in alle typen van het Nederlandse landschap.

5.6 Ter land bestelling

Typerend voor Nederland is de vergaande cultivering van het landschap, die eeuwen teruggaat. Nederland heeft daardoor weinig ruige natuur, maar wel veel waardevol cultuurlandschap met vaak een opvallend hoge natuurwaarde. Denk maar aan een heidegebied, een vogelweide of een hagenlandschap. Dergelijke landschappen worden ook hoog gedragen door de bevolking. Natuurontwikkeling gaat dan ook vaak samen met handhaving/ herstel van waardevol cultuurlandschap.

Voor Nederland ligt een specifieke vorm van natuurbegraven voor de hand. Het streven zou niet zozeer een graf in een (quasi) natuurlijke omgeving moeten zijn, maar juist een graf in een cultuurlijke omgeving. Een Tukker kan dan een graf vinden in een Twents coulisselandschap en een Fries een graf op een terp in een verder weids en open landschap.

Om de meerwaarde van de natuurbegraafplaats in Nederland aan te tonen, is een reeks voorbeelduitwerkingen gemaakt. Deze laten zien hoe divers en verrijkend de natuurbegraafplaats kan zijn. Om de uitwerkingen toch vergelijkbaar te houden, gaat het in alle gevallen om nieuwe, zelfstandig functionerende begraafplaatsen. Uiteraard zijn ook voorbeelden te bedenken, waar de natuurbegraafplaats wordt toegevoegd aan een bestaande begraafplaats.

6.1 Randvoorwaarden

In de studie wordt gewerkt volgens de volgende principes:

- De begraafplaats is geïntegreerd in het landschap;
- Het graf is ondergeschikt aan de natuur en aan het landschap;
- De begraafplaats maakt waardevol natuur- en cultuurlandschap mogelijk;
- Zij garandeert en financiert de aanleg, handhaving en herstel van waardevol landschap;
- De grafmarkering is passend, minimaal en/of vergankelijk;
- Het graf is permanent, maar de plek gaat uiteindelijk geheel terug naar de natuur;
- Met het oog op de natuurwaarde vindt geen asverstrooiing, maar (urn)begraving plaats;
- De noodzakelijke drooglegging van het graf wordt op een natuurlijke wijze gerealiseerd;
- Ceremoniële ruimtes en praktische voorzieningen krijgen een zorgvuldige inpassing en zijn zeer terughoudend vormgegeven;
- Het recreatief medegebruik van voorzieningen en routes is optimaal en bijpassend.

6. Voorbeelduitwerkingen

6.2 Landschapstypen

Om de brede inpasbaarheid aan te tonen, zijn de belangrijkste landschapstypes van Nederland onderzocht. Voor elk is één voorbeelduitwerking gemaakt. De volgende landschapstypes komen aan bod:

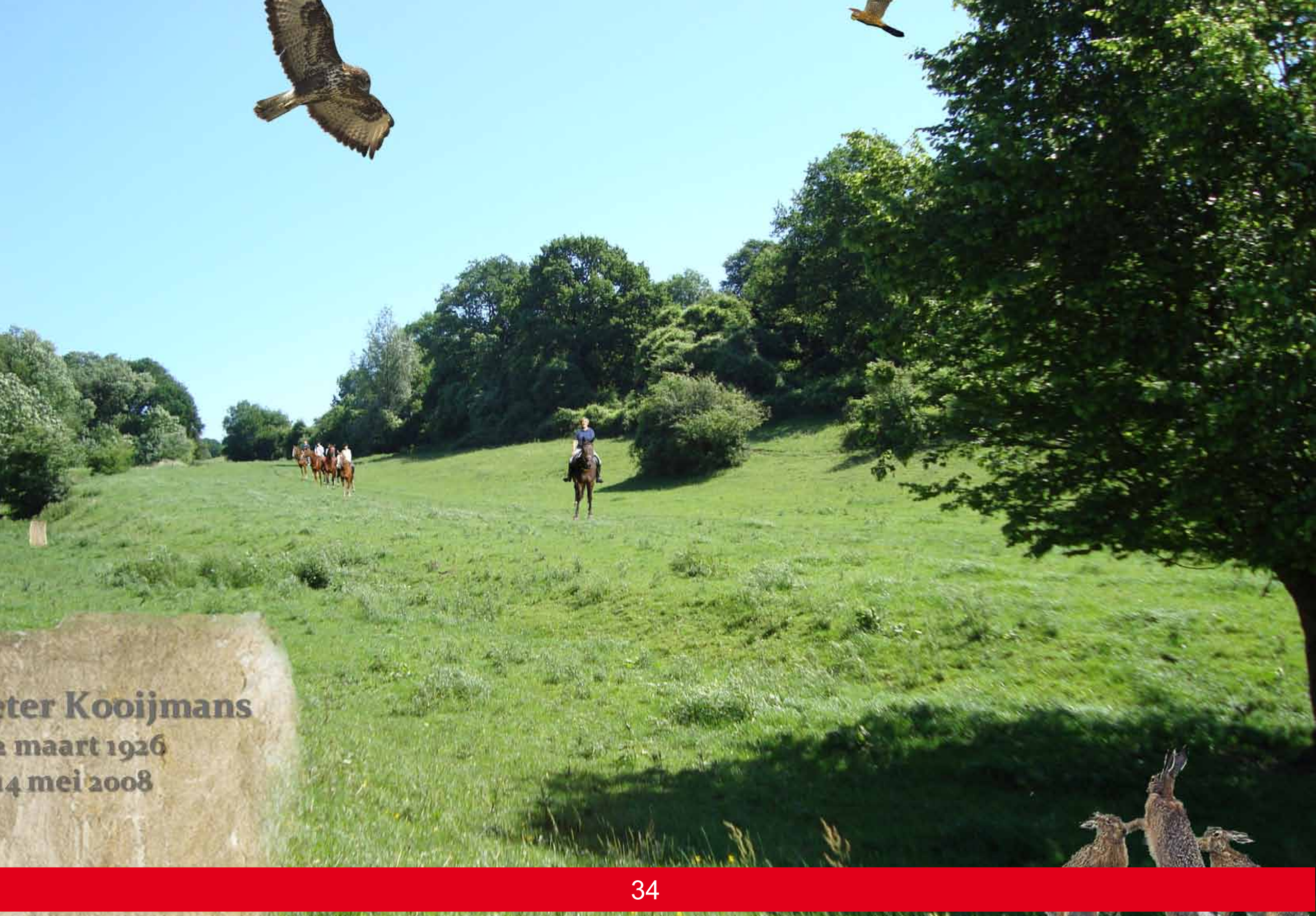
- Het heuvelland
- Het zandlandschap
- Het rivierengebied
- Het zeekleilandschap
- De veengebieden
- Het kustgebied
- De droogmakerij

Daarnaast worden enkele specifieke elementen in het landschap belicht, waar de inpassing van de natuurbegraafplaats van meerwaarde kan zijn.

Het gaat daarbij om gebieden waar momenteel gezocht wordt naar financieel draagvlak voor handhaving en herstel. Aanvullende voorbeelduitwerkingen zijn gemaakt voor:

- Een voormalig militair terrein;
- Een fort dat onderdeel is van de Nieuwe Hollandse Waterlinie;
- Een grotendeels afgegraven terp;
- Een oude vuilnisbelt;
- Een parklandgoed binnen bestaand stedelijk gebied.

Voor de studie zijn specifieke locaties gebruikt, die echter niet nader worden benoemd. Het gaat in de studie immers niet om concrete oplossingen voor concrete opgaven, maar om het aantonen van de mogelijkheden.

eter Kooijmans
maart 1926
14 mei 2008

Voorbeeld1: Terug naar de graften

Om erosie te voorkomen werden op de Limburgse hellingen hagen geplant. Deze liepen parallel aan de hoogtelijnen en hielden zo de grond vast. Omdat de hagen het afspoelend materiaal tegenhielden, ontstond bij de hagen een vlakker stuk. Hierdoor vormde zich de groene richels op de hellingen die **graften** worden genoemd. Deze graften vormen al eeuwenlang een herkenbare streepjescode in het Limburgse landschap. Zoals zoveel van dergelijke kleinschalige landschapselementen dreigen echter de graften geleidelijk uit het beeld te verdwijnen.

Dankzij de natuurbegraafplaats kan een significant deel hersteld worden of gehandhaafd blijven. In het voorbeeldplan wordt de structuur van graften hersteld, daar waar schaalvergroting en de roep om efficiëntie in de landbouw voor vervlakking van het landschap heeft gezorgd.

De graven krijgen op deze begraafplaats een fraaie plek tegen de rand van de graft, dicht tegen het weelderige groen. De graven worden gemarkeerd door fraaie stenen van lokale oorsprong. Her en der wordt een spannende doorkijk tussen het groen geboden.

De doorgaande weg ligt in het dal. Bij een begrafenis wordt de stoet de helling op geleid. Op een hoog punt bevindt zich een parkeerplaats met kort daarachter de aula en iets verderop, op dezelfde hoogte, de ceremoniële buitenruimte. Deze ligt op een strategische plek op de helling, vanwaar een fraai **panorama** over het dal worden geboden. Deze voorzieningen liggen vanwege het comfort ongeveer op dezelfde hoogte, zij het dat de ceremoniële buitenruimte enkele treden verhoogd ligt.

E Entree

P Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

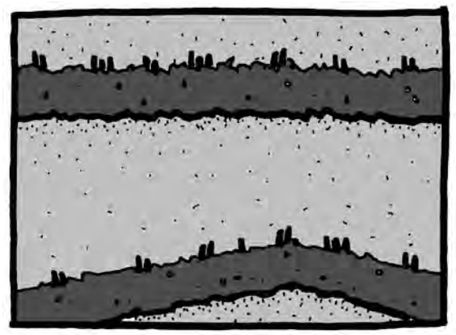
Ceremoniële buitenruimte

BUS Bushalte

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

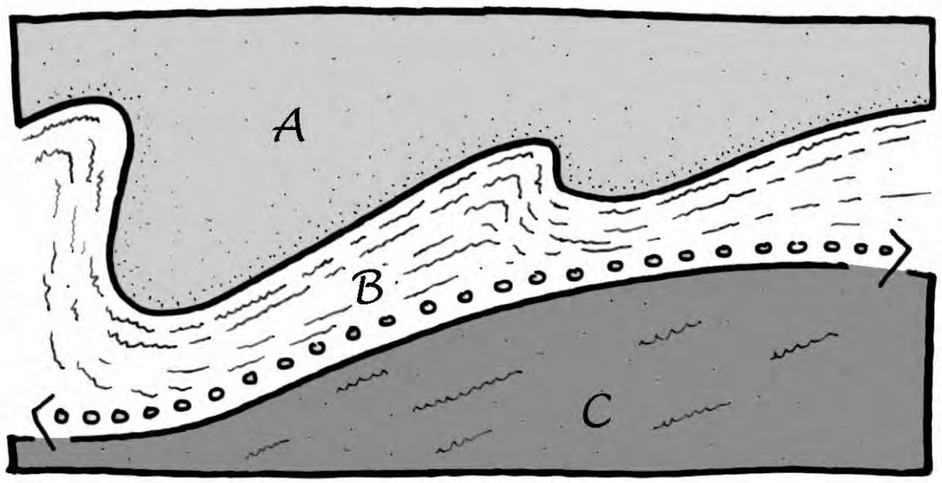

Schematische weergave graven langs groene zoom

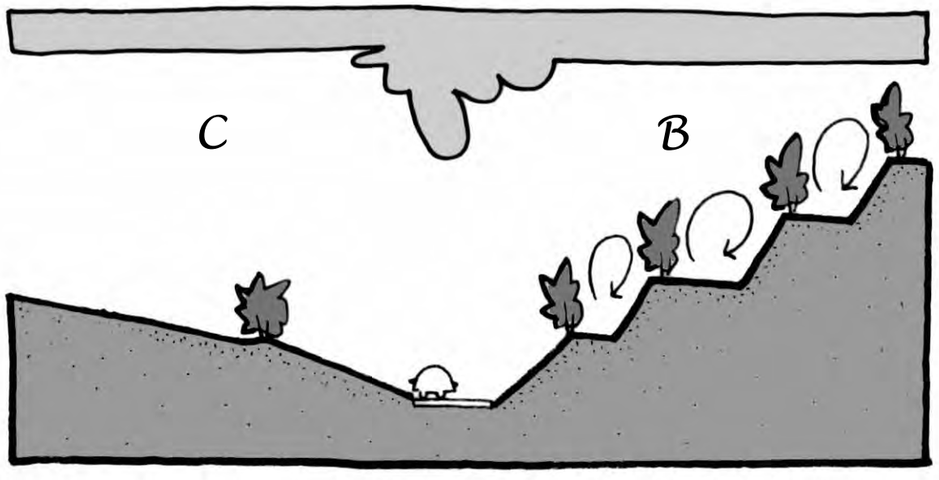
= 1x graf of dubbelgraf

Deze ruimte lijkt zich te verheffen, wat de bijzondere gevoelswaarde van deze plek ondersteund. Voor de ter aarde bestelling daalt de stoet geleidelijk af, in alle rust **zigzaggend langs de helling**. Na de begrafenis kan een pad gevolgd worden dat direct terug leidt naar de ontvangstruimte en naar de parkeerplek. De inspanning heeft wellicht een **louterend effect.**

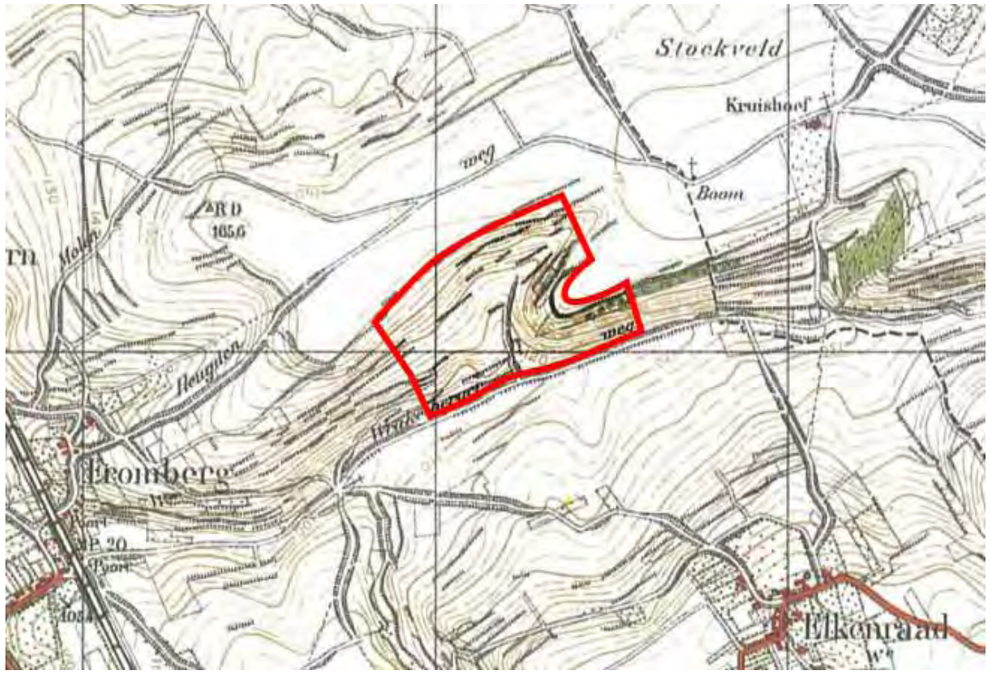
Met deze natuurbegraafplaats wordt niet alleen het landschap hersteld, maar neemt ook de natuurwaarde toe. De graften bieden plaats aan klein wild en bijzondere vegetatie. Door zorgvuldig beheer kunnen bovendien de zeer waardevolle **kalkgraslanden** worden hersteld. Voor de toerist en dagjesmensen kan de parkeerplaats het vertrekpunt bieden voor een fraaie wandeling langs het dal. Elders zijn de graften weinig benaderbaar, omdat deze zich veelal op private agrarische gronden bevinden. Bijzonder is dat op deze plek de opbouw van het landschap van dichterbij bekeken kan worden.

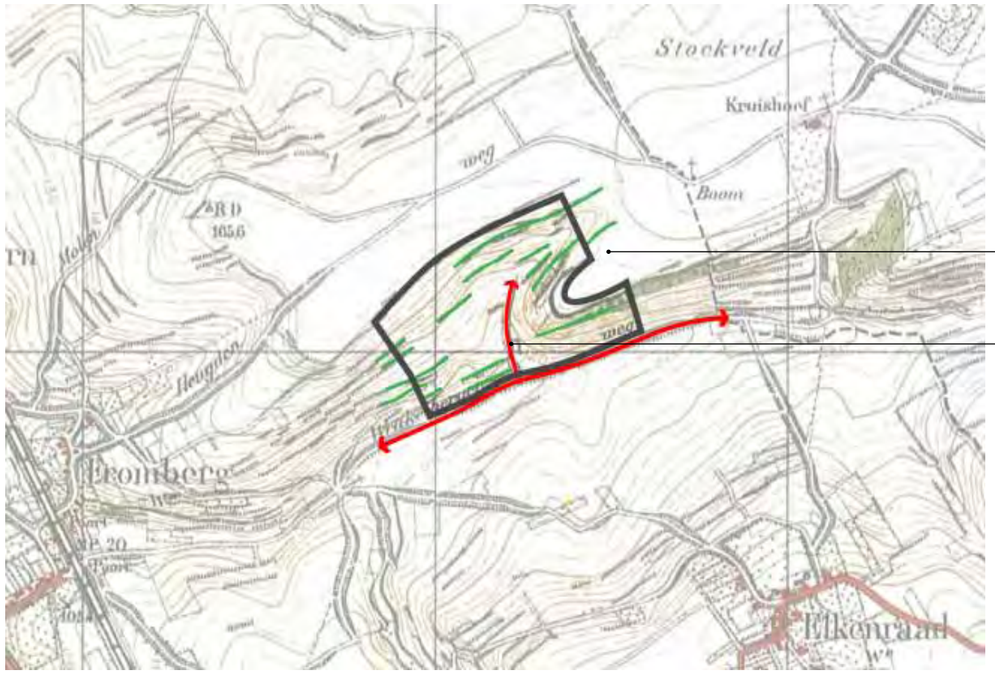
Landschappelijke opbouw: van een hooggelegen, relatieve vlakte (A) via een steil aflopend terrein (B) richting de laaggelegen weg. Vervolgens een minder steil oplopend landschap (C).

Schematische doorsnede van het landschap

Uitsnede historische atlas, circa 1870

Landschappelijke kenmerken, op te nemen in ontwerp

Voorbeeld 2: Herstel van het essenlandschap

Tot de rationalisering van de landbouw was het agrarisch landschap op de **zandgronden** erg divers. Het landschap was opgedeeld in een kleinschalige structuur waarbij essen/ engen, natte beekdalen, hakhoutbossen en heidegebieden elkaar afwisselden. Tot de komst van moderne middelen in de landbouw vormden deze gebieden schakels in een samenhangend agrarisch systeem, waarbij de dorpskern de spin in het web vormde. In de moderne tijd zijn veel van de agrarische structuren verloren gegaan, soms geleidelijk aan, soms met lange halen zoals bij de ruilverkaveling. Op veel punten wordt dit landschap echter gekoesterd vanwege zijn hoge landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische waarde. Vanwege het arbeidsintensieve karakter is het behoud echter niet eenvoudig.

Dankzij de natuurbegraafplaats kan een deel van het kenmerkende essenlandschap behouden blijven en kunnen zelfs delen in oude luister worden hersteld. In het voorbeeld zijn **houtwallen** hersteld in overeenstemming met de historische indeling. Tevens wordt gezorgd voor een sterkere hechting met de dorpskern en een fraaie overgang naar het heidegebied.

De houtwallen maken groene kamers waarbinnen de graven een plek kunnen krijgen. Elk graf is daarbij gemarkeerd door een onbehandelde houten sculptuur. Aanvankelijk zal het blanke hout nog afsteken tegen zijn omgeving, maar uiteindelijk zal het steeds meer opgaan in het landschap.

E — Entree

P — Parkeerkamer

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS — Bushalte

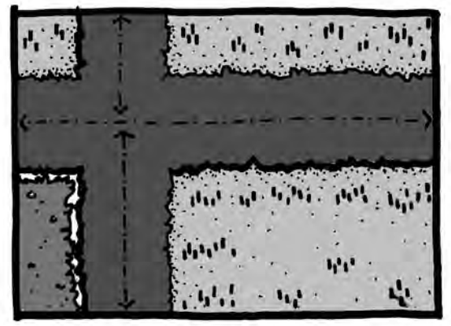
Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

Hoofdroute langzaam verkeer (externe verbinding)

Dorpscentrum

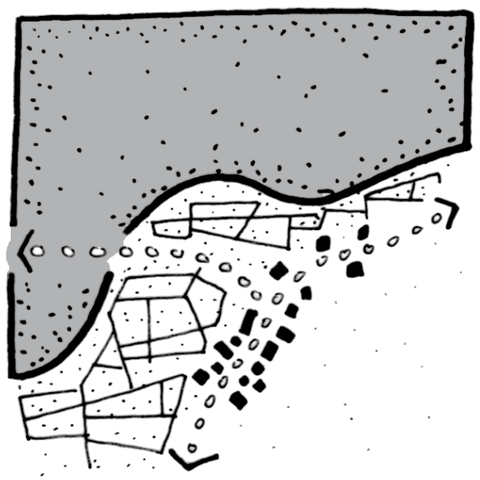
Schematische weergave grafvelden in de groene kamers

= 1x graf of dubbelgraf

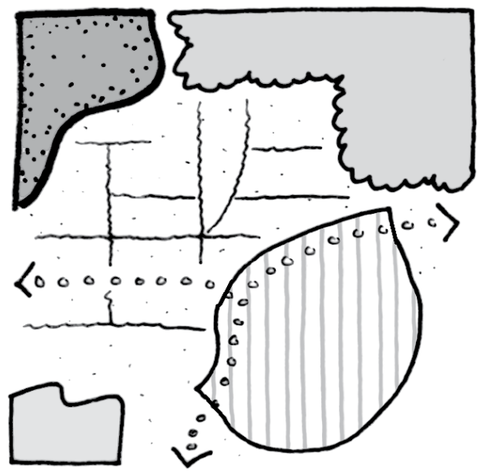
Voor elk deel van de begrafenisceremonie is een aparte groene kamer gereserveerd. De nabijgelegen bestaande kerk kan dienst doen als aula. De ceremoniële buitenruimte heeft een eigen plek gekregen. Ook is rekening gehouden met een open veld waar een **vrije invulling** van het afscheid mogelijk is. Voor de overleden dirigent kan hier het orkest worden opgesteld, voor de overleden aardappelboer zijn mooiste trekker.

De paden naar de graven lopen door de houtwallen. Tussen het groen ontwaart zich her en der een fraai doorzicht over de groene kamers. Voor het bezoeken van een graf moet een open kamer betreden worden. Op de overgang naar het **heidegebied** is de opzet meer informeel van aard. Daar kunnen graven bezocht worden die hier en daar in een hoek of tegen een zachte helling zijn gesitueerd.

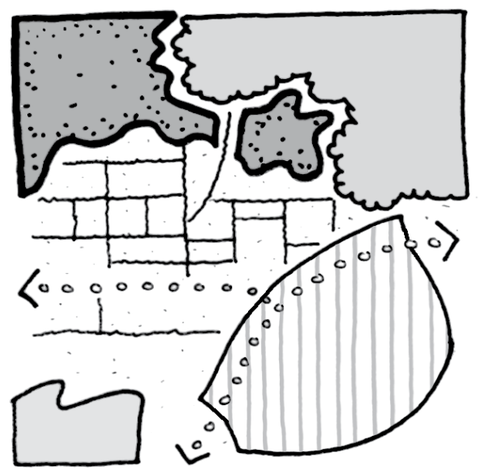
De paden lopen vrijwel nergens direct langs de graven, maar zijn veelal afgeschermd door het groen. Daardoor kunnen ze een vanzelfsprekend onderdeel gaan worden van een **groter padennet** van voet-, fiets- en ruiterpaden.

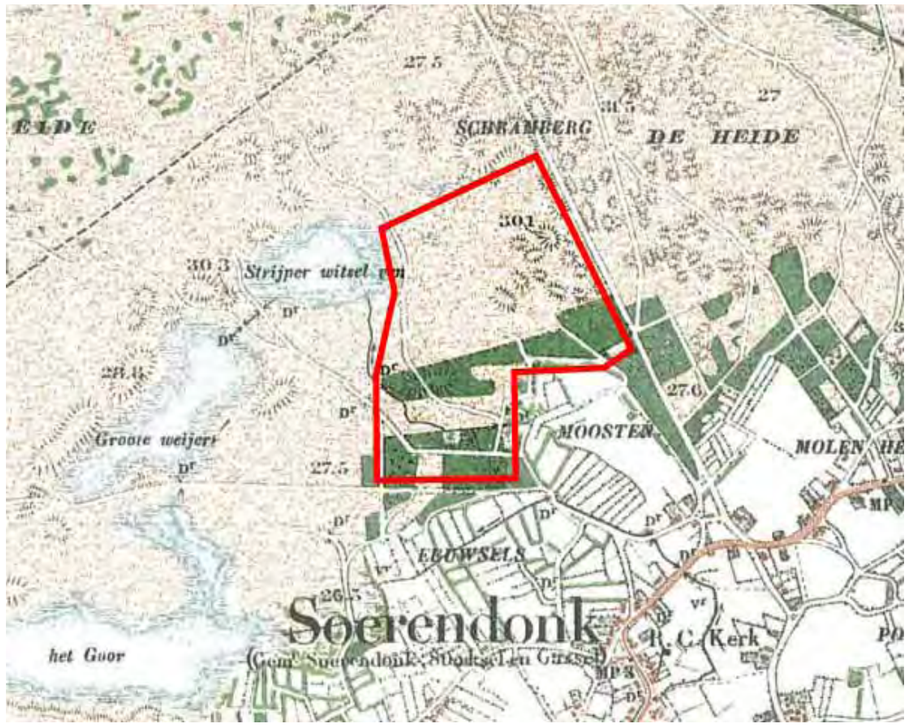
Schematische weergave van
het landschap in het verleden
(ca 1850)

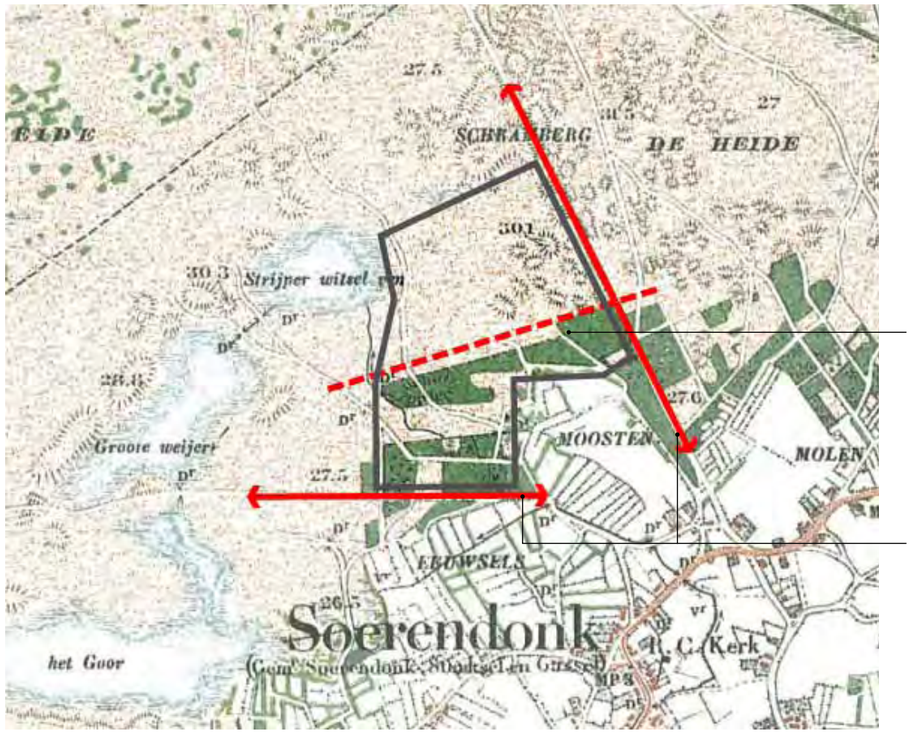
Schematische weergave van
het huidige landschap

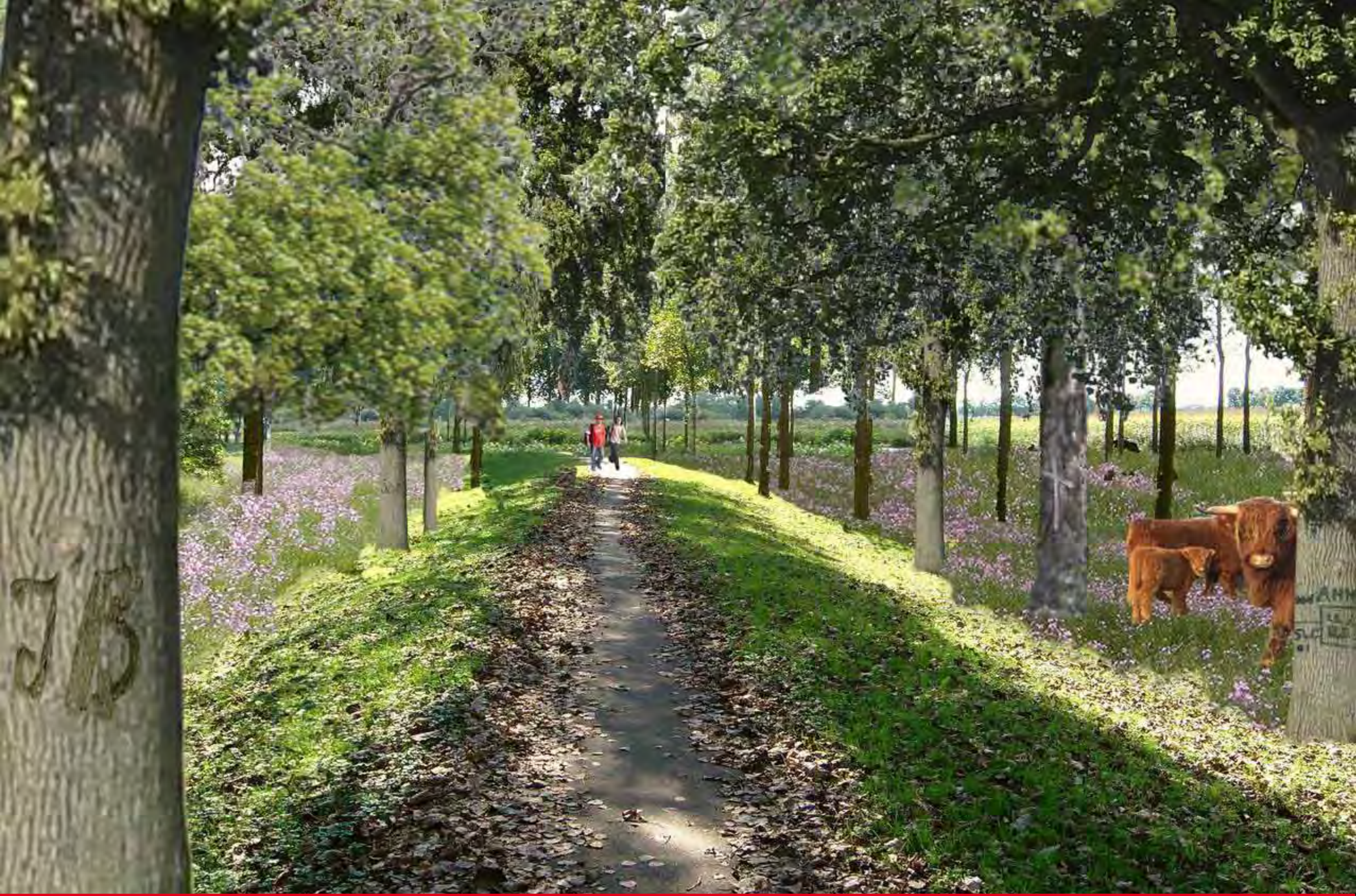
Schematische weergave van
het toekomstige landschap

Uitsnede historische atlas, circa 1870

Landschappelijke kenmerken, op te nemen in ontwerp

Voorbeeld 3: Memoires op een parklandgoed

Nederland kent veel landgoederen, heerlijkheden en buitenplaatsen. Een deel daarvan is in private handen, een ander deel is overgegaan naar maatschappelijke organisaties en stichtingen voor natuurbehoud en behoud van het **cultureel erfgoed**. Een aantal is getransformeerd tot bijvoorbeeld villapark, psychiatrisch terrein of stadspark. Het centrale park van de Haagse Beemden in Breda is een sprekend voorbeeld van een transformatie tot stadspark.

Voor het terrein zijn recent plannen gemaakt door Staatsbosbeheer voor een behoedzame verbetering van de landschappelijke opzet, de herkenbaarheid, de beleving- en de natuurwaarde. Er wordt voorzien in het verbeteren van het padennet, het maken van natuurvriendelijke oevers en fraaie doorzichten, het herstellen van historische groenstructuren en het scheppen van condities voor schraal grasland. In het huidige financiële klimaat dreigt het initiatief te stranden. Met natuurbegraven zou een kostendrager gevonden kunnen worden, waarmee de ambities kunnen worden doorgezet. Omdat het hier een **stadspark** betreft zou een dergelijke toevoeging wel met een grote zorgvuldigheid moeten worden ingepast.

Omdat het gehele park te groot en te complex is voor deze studie, is ervoor gekozen om de focus op een deel van het terrein te leggen. Er is gekozen voor het noordelijk deel, omdat zich daar in landschappelijk opzicht een vrij kale situatie voordoet, terwijl het zuidelijk deel reeds veel tekening en invulling kent met een oud landgoed als herkenbare spil. Bovendien is de noordzijde relatief droog.

E Entree

P Parkeerkamer (bestaande voorziening)

Aula (bestaande voorziening)

Schematische aanduiding begraafplekken

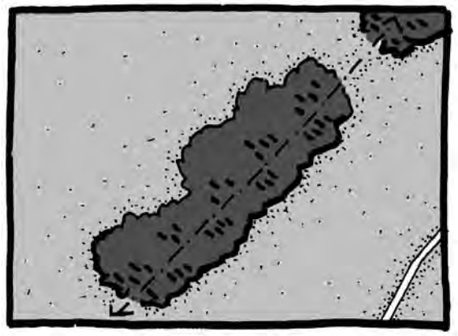
Ceremoniële buitenruimte

BUS Bushalte

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

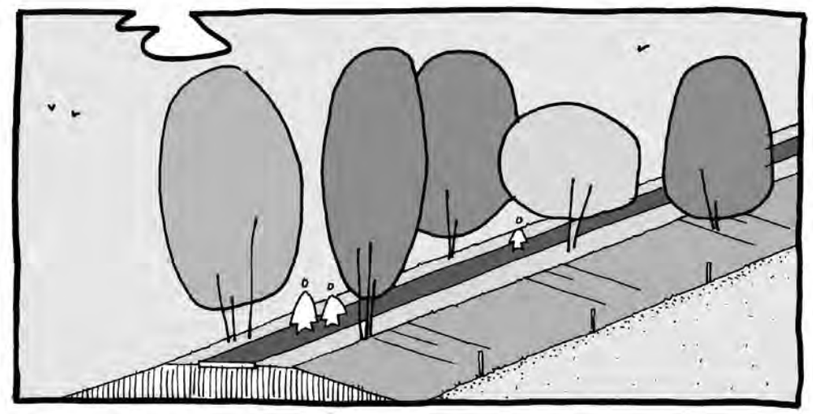
Schematische weergave graven op houtwallen

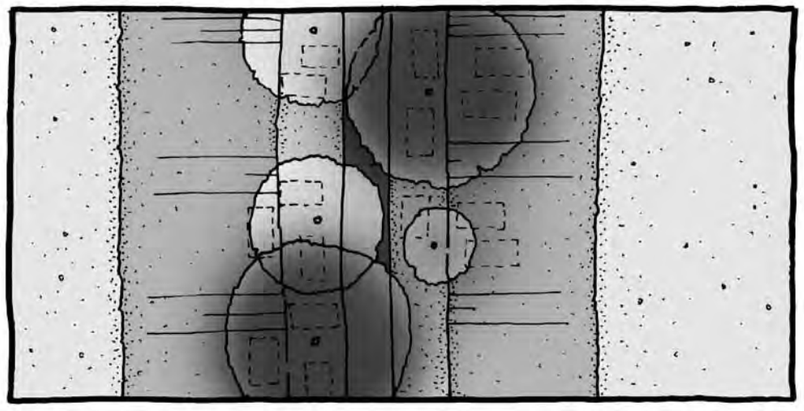
= 1x graf of dubbelgraf

Het begraven is gedacht in één van de groene lijnen die in de visie van Staatsbosbeheer wordt hersteld. Een blik op de historische kaart leert dat er een oude route liep, die later in de schaalvergroting van de landbouw verloren is gegaan. Het begraven wordt op een **houtwal** gesitueerd. Elke begrafenis wordt afgesloten met de aanplant van een boom. Deze zal de houtwal verder vormgeven. De graven kunnen gemarkeerd worden door een ingekerfde boodschap in de bast. Je krijgt dan hetzelfde effect als de vele harten of inscripties die je op oude dorpsbomen kunt terugvinden. Een **persoonlijk teken** dat meegroeit met de jaren.

De houtwal is niet de enige aanpassing die wordt doorgevoerd. Deel van het ontwerp is ook het herstel van enkele andere groene lijnen en lanen, de aanleg van een natuurlijk oevermilieu langs de zuidoostrand, het verbeteren van het padennet en het uitdiepen en openen van het “heksenwiel”: een oud waterelement dat van oorsprong een focuspunt vormde in het agrarisch landschap. Om de financiële armslag verder te vergroten is bovendien een plek aangewezen waar eventueel een nieuw landgoed gerealiseerd kan worden. Deze is zorgvuldig gesitueerd op een plek waar van oorspong een gehucht gelokaliseerd was. Er worden geen nieuwe gebouwen of parkeervoorzieningen toegevoegd ten behoeve van de natuurbegraafplaats. Een bestaand bezoekerscentrum kan worden verbouwd, of aangevuld met een nieuwe ruimte en de aanwezige voorzieningen voor parkeren en stallen volstaan ruimschoots.

Het begraven binnen een bestaand park zal niet bij alle omwonenden in de smaak vallen, ondanks de vele kwaliteitsverbeteringen die het mogelijk maakt. Met een zeker negatief sentiment kan het beste rekening worden gehouden. In dit geval is dit gedaan door het

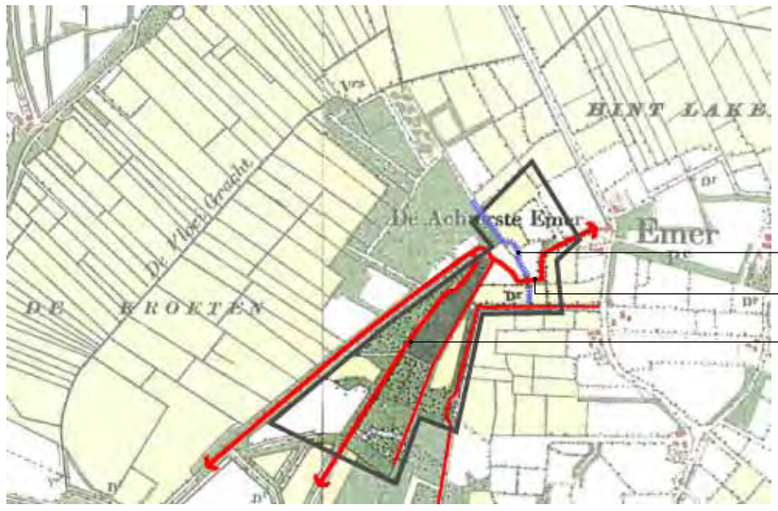

Schematische weergave graven in houtwallen

Uitsnede historische atlas, circa 1870

Landschappelijke kenmerken, op te nemen in ontwerp

begraven niet langs een bestaande route in bestaand groen, maar langs een nieuwe (herstelde) route te situeren en op te nemen in nieuw groen. Door een zorgvuldige afstemming op de historische landschappelijke structuur kan een dergelijke toevoeging toch een zekere vanzelfsprekendheid krijgen. Overigens is in dergelijk oud cultuurlandschap de aanwezigheid van een kleinschalige begraafplaats eerder regel dan uitzondering.

Dit voorbeeldontwerp speelt in op een actuele kwestie bij de Haagse Beemden. Het betreft echter een topje van de ijsberg. Er zijn tal van dergelijke fraaie **landgoederen**, waar naarstig gezocht wordt naar mogelijke financiële dragers voor de instandhouding. Door hun rijke natuurlijke omgeving en de gebruikelijke ligging op hogere, droge gronden zijn ze bijzonder geschikt voor het natuurbegraven. Een bijkomend voordeel zijn de aanwezige infrastructuur en de aanwezige gebouwen als stallen, opzichterswoningen en theehuizen. Daarvan zijn er altijd wel enkele die wachten op een passende nieuwe bestemming. Deze locatiekeuze is naar een idee van Martijn Stevens.

Voorbeeld 4: Boomgaard in de Betuwe

De natuurbegraafplaats kan een streekeigen oplossing bieden voor een ruimtelijk vraagstuk. Zo zijn er in de Betuwe veel fraaie gebieden, maar kom je ook onderbrekingen tegen die afbreuk doen aan de landschappelijke kwaliteit. De **rommelige randen** van de dorpskernen en incidentele bedrijfsbebouwing kunnen de idyllische omgeving verstoren. Met de natuurbegraafplaats is het mogelijk om een **strategische ruimtelijke ingreep** te doen. In de voorbeelduitwerking is de nieuwe begraafplaats als een boomgaard vormgegeven. Deze is zo gepositioneerd dat de entree tot een historische kern een make-over lijkt te krijgen doordat de fruitbomen nu reiken tot aan het centrum. Iets wat met een regulier fruitbedrijf vrijwel nooit rendabel is.

Om begraven mogelijk te maken in het rivierengebied zijn veelal aanvullende maatregelen nodig, om te komen tot de vereiste drooglegging van het graf. In de rivierafzettingen zijn wel verhogingen te vinden, maar stroomafwaarts zijn deze steeds zeldzamer. In de meer stroomopwaarts gelegen Betuwe is de ondergrond meer zandig, waardoor de maatregelen niet zeer ingrijpend hoeven te zijn. Door de graven te clusteren op bescheiden plateaus, wordt voldoende drooglegging bereikt.

In het voorbeeldplan worden de graven opgenomen in een nieuwe boomgaard. Want als je bent opgegroeid in de Betuwe, wat is er dan mooier dan tussen de fruitbomen begraven te worden?

E — Entree

P — Parkeergelegenheid

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS — Bushalte

Aanlegsteiger / haven

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

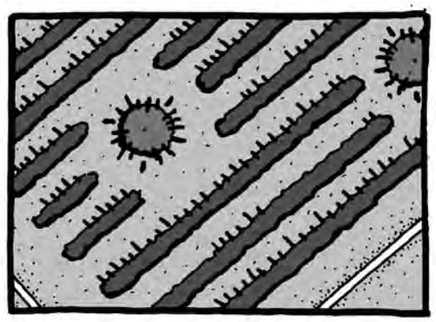
Wandelpaden intern

Hoofdroute langzaam verkeer (externe verbinding)

Vaarroute

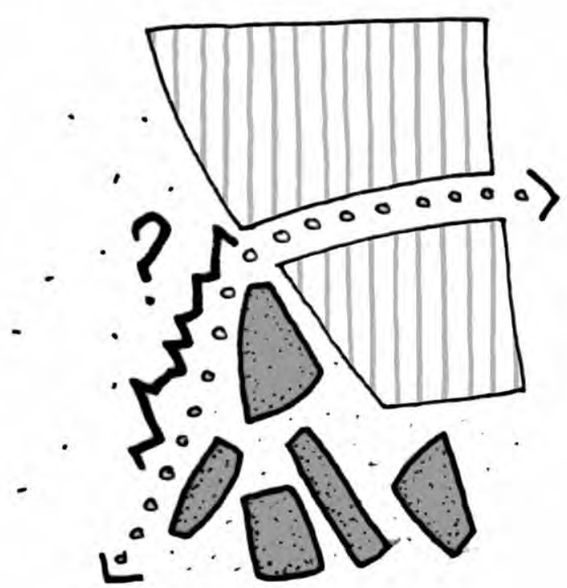
Sommige plateaus liggen op open plekken tussen hoogstambomen. Andere liggen meer besloten tussen de rijen laagstambomen, hier en daar gemarkeerd door een incidentele hoogstamboom. De graven zelf kunnen op bijpassende manier gesierd worden met bloesemkransen of een boeket van takken. De ceremoniële buitenruimte en de parkeerplaats zijn eveneens opgenomen tussen de fruitbomen. De afwisseling van soorten, de verschillende plantverbanden, boomgroottes en open plekken zorgen samen voor een **gevarieerd en boeiend ruimtelijk spel.** Een bestaande kerk op loopafstand doet dienst als locatie voor de uitvaartdienst.

De boomgaard kan een **ontmoetingsplaats** worden voor liefhebbers van bijzondere, oude fruitboomsoorten. Er bestaan diverse verenigingen die zich inzetten voor het behoud en graag zo’n plek zouden vinden. Het onderhoud van de boomgaard kan bovendien tegemoet komen aan de natuurlijke behoefte van veel nabestaanden om **zorg te dragen voor een graf** en diens omgeving. Een dergelijke locatie kan ook zeer geschikt zijn voor educatieve programma’s voor scholen. Het is tevens mogelijk om zelfpluk te organiseren. Of iedereen de appels wil eten die direct boven de graven hebben gehangen, valt te bezien. Maar wat zou er eigenlijk mis mee zijn?

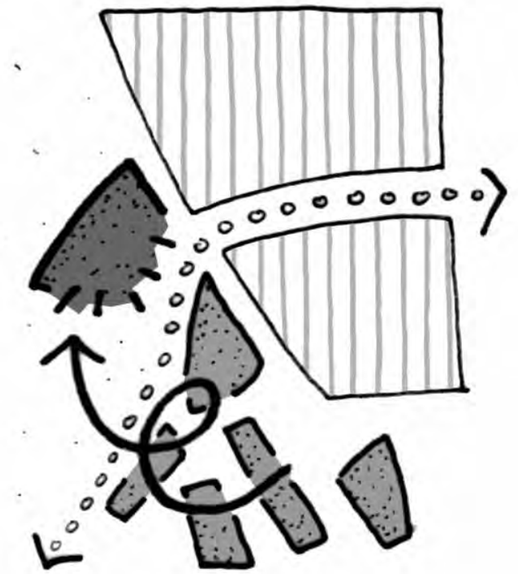

Schematische weergave graven langs rijen fruitbomen

= 1x graf of dubbelgraf

Huidige situatie: een identiteitsloze dorpsentree in een verder betekenisvol en herkenbaar landschap vol boomgaarden

Toekomstige situatie: het thema boomgaard oppakken om de dorpsentree manifest te maken

Boomgaard in breder verband

Voorbeeld 5: Een nieuwe terp aan de horizon

De zeekleipolders zijn vlak en open. De traditionele begraafplaatsen in deze omgeving zijn veelal vormgegeven als besloten parken, die afscherming bieden tegen de wind. Ze hebben een verhoogde aanleg, wat bij deze grondslag een noodzakelijkheid is. Voor de inpassing van de natuurbegraafplaats is een zelfde ophoging onafwendbaar met het oog op de noodzakelijke drooglegging. Dit lijkt in eerste instantie strijdig met het streven naar een vanzelfsprekende inpassing in het landschap. Met een ruimere, meer creatieve blik kunnen de nodige aanknopingspunten worden gevonden. In dit geval **een terp**.

De nieuwe terp markeert de overgang van het Friese merengebied naar het terpenlandschap. Gesitueerd aan de rand van een middelgrote Hanzestad geeft deze vorm aan het **overgangsgebied** naar een hooggewaardeerd, weids landschap. De oude blokverkaveling van dit gebied laat fascinerende patronen zien, die door de tijd zijn gevormd. Hier wordt geen nieuwe vormentaal aan toegevoegd, maar een markant deel wordt simpelweg opgelicht. Dit gebeurt door een weide op te hogen met de grond van het omliggend gebied. De brede watergangen en rietoevers die zo ontstaan, doen de terp fraai uitkomen. Ze versterken bovendien de relatie met het aangrenzende riviertje.

E Entree

P Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS Bushalte

Aanlegsteiger / haven

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

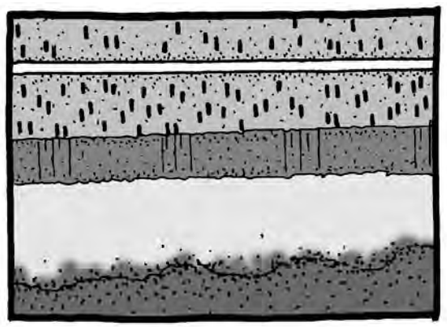
Wandelpaden intern

Vaarroute

De graven kunnen een plek vinden op de terp. De randen en verschillende treden en niveauverschillen op de terp bieden keuzemogelijkheden voor de situering van het graf. De graven worden gemarkeerd door lichtgevende glazen keien. Ook bij de meest donkere luchten en herfstige middagen zal de begraafplaats hiermee een bijzondere en gloedvolle uitstraling krijgen. Voor het overige biedt deze begraafplaats vooral een **pure ervaring**. Onder de blote hemel en omringd door het zo geliefde weidse landschap.

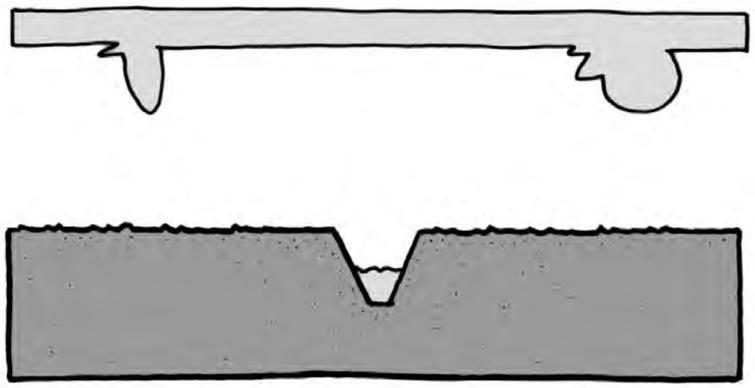
Bij een begrafenis kan zowel een route over de weg gevolgd worden, als een route over het water. De aula ligt op een markante uithoek van de terp en de ceremoniële buitenruimte wordt gevormd door een verlaging in het hart van terp. Omdat daar een deel niet is opgehoogd, ontstaat op natuurlijke wijze de vorm van een openluchttheater.

De natuurbegraafplaats maakt op deze wijze mogelijk om de overgang tussen stad en landschap vorm te geven. Door gedeeltelijke ophoging en verlaging van grond, ontstaat bovendien een **bijzonder milieu** met rijkere flora en fauna. Met zijn kenmerkende verschijning en wezenlijke functie geeft de terp inhoud en betekenis aan het landschap rond de stad.

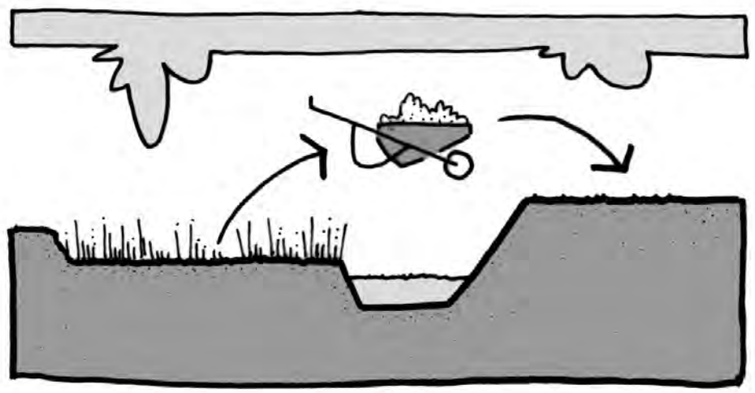

Schematische weergave graven langs rand nieuwe terp

= 1x graf of dubbelgraf

Huidige situatie: open en vlak landschap

Toekomstig landschap: plaatselijk afgraven en verruigen van het landschap. Vrijgekomen grond benutten om (begraaf)terp op te werpen.

Nieuwe terp in groter verband

Voorbeeld 6: Herstel van een oude terp

In het noorden van het land zijn veel terpen verdwenen. Zij zijn afgegraven om hun rijke grond die veel werd gebruikt als bodemverbeteraar. Een belangrijk en aansprekend deel van het cultureel erfgoed is daardoor **weggevaagd**. Een praktijk die zelfs tot in de jaren ‘ 20 van de twintigste eeuw nog gemeengoed was. Van veel oorspronkelijke terpen is alleen de contour nog herkenbaar, bij andere is een gehavend geheel overgebleven. Een sprekend voorbeeld van deze laatste categorie is Hogebeintum (Hegebeitum) in Friesland. De terp is daar afgegraven tot tegen de kern van bebouwing aan. Deze staat nu wankel op een steil talud. Zo steil, dat er op één punt een forse keermuur moest worden opgetrokken om de bebouwing overeind te houden. Deze keermuur vormt nu een monument voor het historisch onbehoedzame handelen uit het recente verleden.

Van oorsprong werd veel begraven op terpen. Het beeld van een graf op de helling is niet onbekend. Het lijkt voorstelbaar om het principe van het natuurbegraven in te zetten om dergelijke terpen weer te herstellen. In het kader van de studie is gekozen voor het sprekende voorbeeld van Hogebeintum, maar het principe is net zo goed inwisselbaar voor één van de vele terpen die geheel zijn verdwenen.

Het aardige van Hogebeintum is dat wel enkele gebouwde voorzieningen aanwezig zijn, zoals een fraaie kerk die voor een uitvaart van meerwaarde zou kunnen zijn. Bovendien gaat het bij Hogebeintum om een kleine dorpsgemeenschap die kan profiteren van een bijzondere begraafplaats als **publiekstrekker.**

E — Entree

P — Parkeerkamer (bestaande voorziening)

Aula (bestaande voorziening)

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

Hoofdverkeersroute (extern)

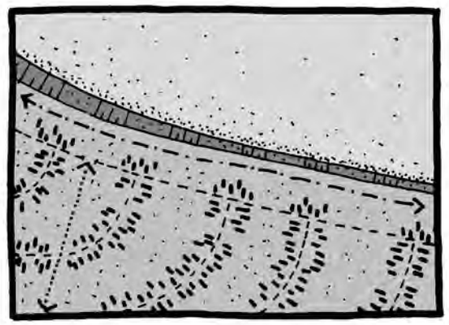
Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

Vaarroute

Hoofdroute langzaam verkeer (externe verbinding)

BUS — Bushalte

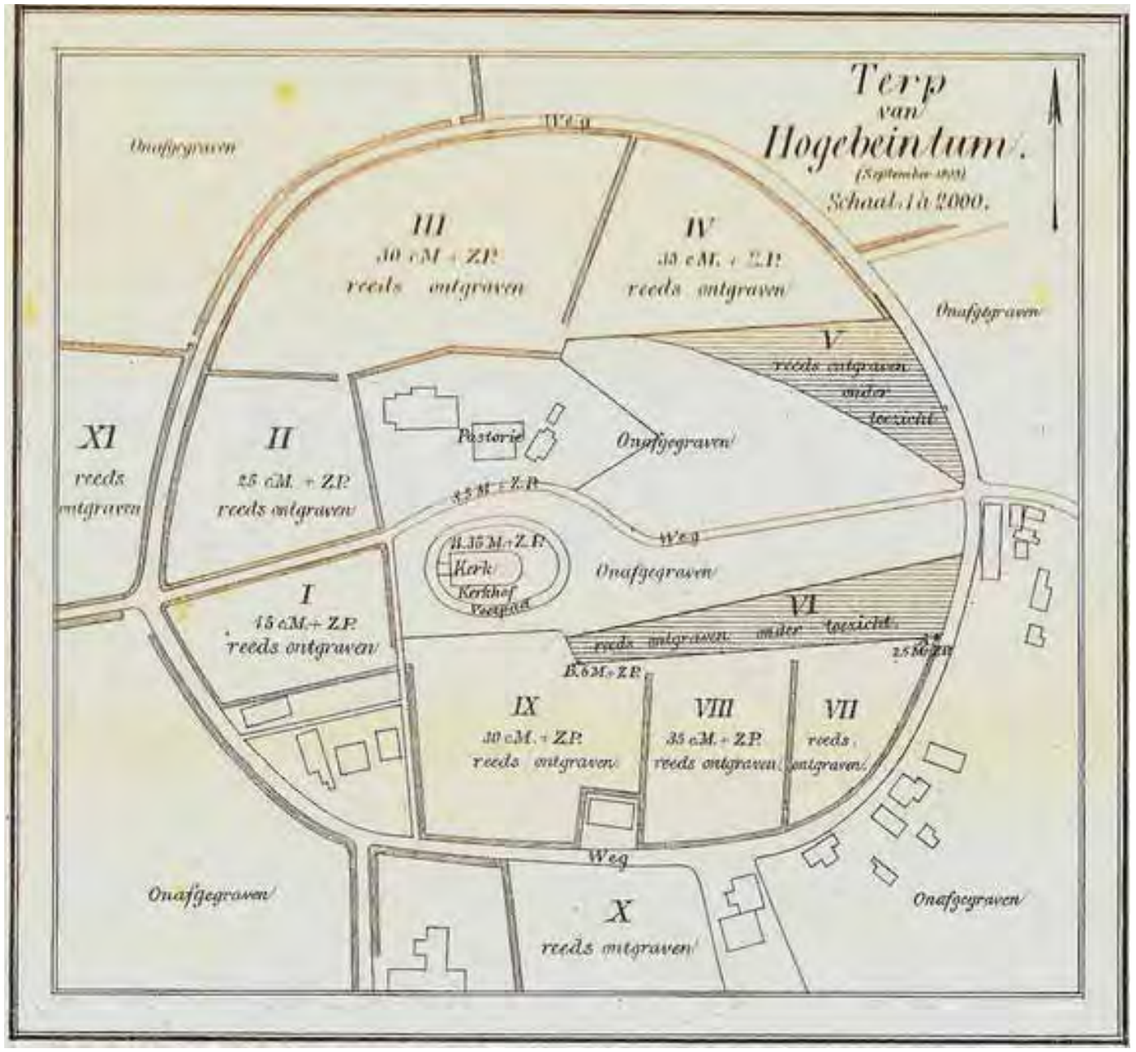

Schematische weergave graven in talud van de herstelde terp

= 1x graf of dubbelgraf

In dit voorbeeld wordt het principe van het natuurbegraven verder opgerekt tot een meer cultuurlijke vorm. De wezenskenmerken als het opgaan in het landschap en het ondergeschikt maken van het graf aan de plek blijven echter overeind staan. De terp wordt weer aangeheeld en het begraven wordt in een krans langs het talud gerangschikt. De graven worden subtiel gemarkeerd door vlakke stenen die de hoogtelijnen van het talud volgen. De sprekende vorm van de terp wordt erdoor benadrukt.

Er is voor gekozen om de keerwand en de aanwezige herkenningstekens van het afgraven ongeschonden te laten. Dit deel van de geschiedenis blijft herkenbaar in één “taartpunt” van de terp. De keuze voor deze locatie is naar een idee van Niek Hazendonk.

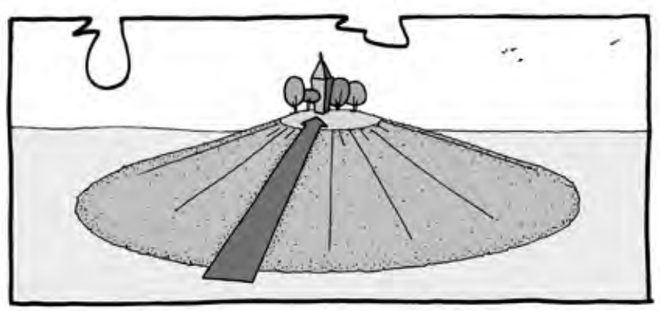
Historische kaart uit 1903

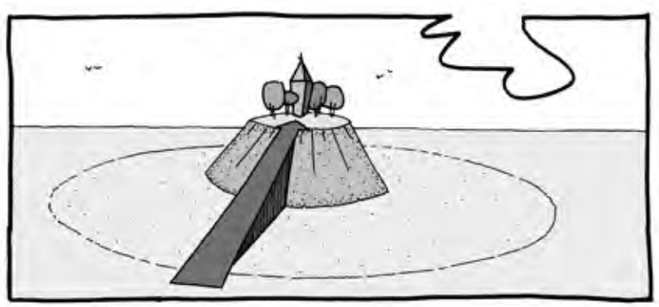

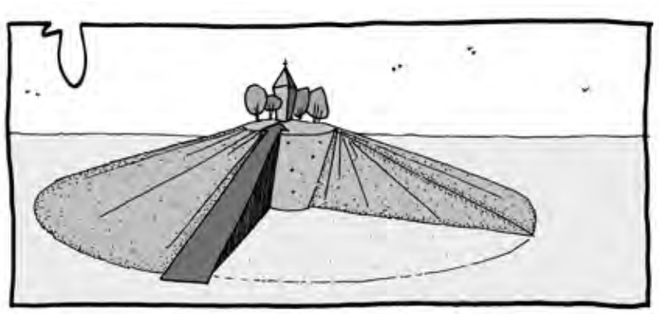
Uitsnede historische atlas, circa 1850

Landschappelijke kenmerken, op te nemen in ontwerp

Schematische weergave historische ontwikkeling van de terp
(oorspronkelijk - afgegraven - hersteld)

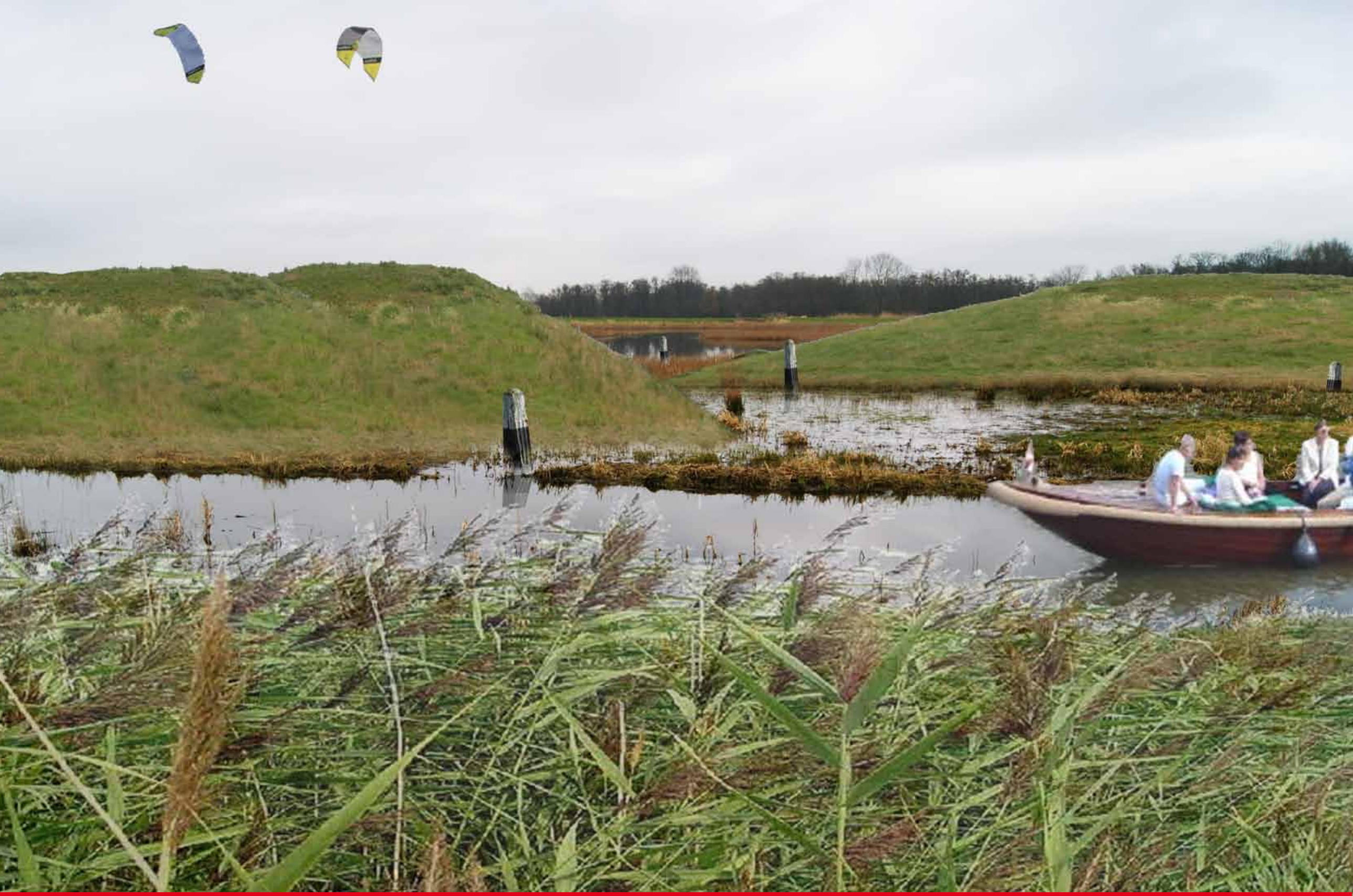

Voorbeeld 7: Varend vaarwel in het veenlandschap

De veengebieden vormen de grootste uitdaging voor de inpassing van een begraafplaats. Niet alleen is het lastig om de nodige ophogingen te realiseren, ook is in het dikke veenpakket de kans op verzakkingen extra groot. Het kan niet zo zijn dat een begraafplaats op termijn onder het grondwaterpeil zakt. Toch kan het landschappelijk begraven een plek vinden in een dergelijke omgeving.

Juist omdat de veengebieden prominent aanwezig zijn in de Randstad, heeft de natuurbegraafplaats daar een grote meerwaarde. Verwacht mag worden dat vooral in de grote steden behoefte is aan deze vorm van begraven. Het landschappelijk weefsel heeft bovendien in de stedelijke regio de meeste ondersteuning nodig. In het voorbeeldplan is een deel van de beoogde **Ecologische Hoofdstructuur** gerealiseerd. Waar nu een onsamenhangende lappendeken aanwezig is van natte natuur en agrarisch grondgebruik, ontstaat een aaneengesloten, **hoogwaardig natuurgebied** met een hoge, recreatieve meerwaarde.
Alleen aan de hand van een grondige studie van de landschappelijke opbouw, de bodemgesteldheid en de ontstaansgeschiedenis, kan in het veengebied de juiste locatie gevonden worden voor een natuurbegraafplaats. In het voorbeeldplan wordt een **oorspronkelijke kreekafzetting** gevolgd, die een solide ondergrond vormt voor de verdere ophoging van het terrein. Deze kreekafzetting verraadt zich nu in het slotenpatroon en de grotere maaswijdte op de drogere stukken. In het plan wordt de kreekafzetting opgebold tot een markante rug die omgeven wordt door natte natuur. Op deze bijzondere plek kan een unieke begraafplaats worden ingepast.

E Entree

P Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

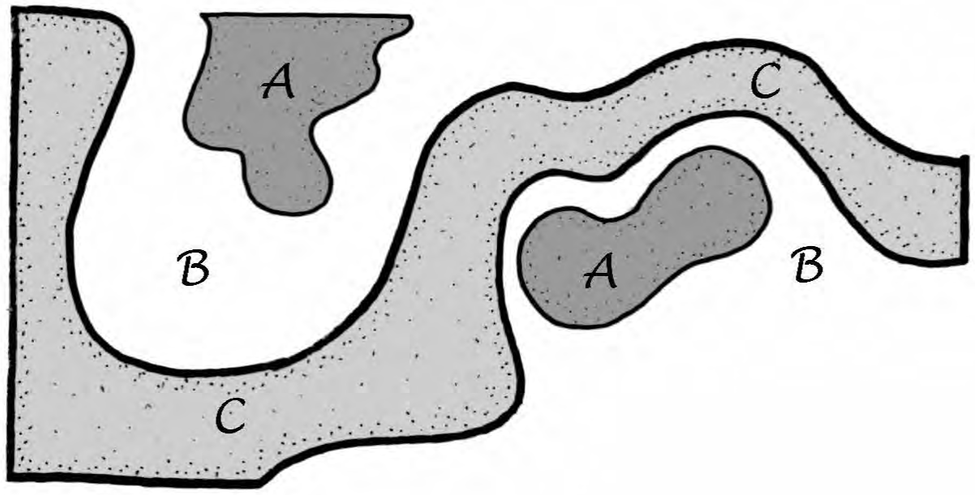
Aanlegsteiger / haven

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

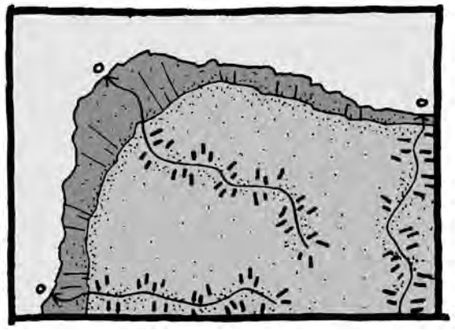
Vaarroute

De graven kunnen per boot worden bereikt. De grafmarkeringen worden gevormd door de meerpalen aan het water. Deze zijn voorzien van inscripties, ter nagedachtenis aan de nabestaanden die aan wal liggen. Bij elke meerpaal kan worden afgemeerd voor het grafbezoek. Voor begrafenisceremonies is een apart eiland gereserveerd, vanwaar per boot verder kan worden gevaren. Om praktische redenen zijn de graven uiteraard ook over land bereikbaar, maar de belangrijkste route gaat over water. Via een stelsel van watergangen is deze verbonden met het bevaarbare water van het omliggende landelijk gebied dat reikt tot in de aangrenzende dorpen en steden.

Het natte, laaggelegen (klei-op-)veengebied is in de loop der eeuwen flink ingeklonken. De laagst gelegen delen (A) bestaan uit moerasbosjes en open water. Minder laag liggen de extensieve weide- en graslanden. De oude kreek bestond uit klei en zand en is zodoende niet gezakt en ligt daardoor als herkenbare rug in het ingeklonken landschap (C).

Afstemming op geomorfologische structuur

Schematische weergave graven op het grondlichaam

= 1x graf of dubbelgraf

Veenlandschap in groter verband

Voorbeeld 8: Wasteful Thinking

Voor de vuilnisbelt bij Kortenhoef zijn reeds verschillende plannen ontwikkeld. De meest wervende betrof de transformatie van het verrommelde terrein tot een Heerlijkheid, waarbij woningen de kostendrager moesten vormen voor sanering en landschapsherstel (ontwerp M. van Gessel). Ondanks herhaalde pogingen en een brede betrokkenheid zijn de plannen nooit gerealiseerd. Het voor een haalbaar plan benodigd aantal woningen bleek in een dusdanig open landschap in een ecologisch waardevolle omgeving (Natura 2000 gebied) niet te verwezenlijken. De natuurbegraafplaats kan hier mogelijk uitkomst bieden. De ruimtelijke impact is lager, de benodigde ontsluiting meer bescheiden en de invloed op het aangrenzende natuurgebied beperkt.

Net als bij het ontwerp voor de Heerlijkheid is ervoor gekozen om een band rond de vuilstort af te graven en de vrijkomende grond te gebruiken voor het afdekken van de belt. De verdere inrichting is vrij bescheiden gehouden. Er hoeft immers niet langer gezocht te worden naar een passende allure voor dure woningen. De belt wordt geleed door enkele bosvakken, die een **spel van open-dicht** ontvouwen rond de centrale ontsluitingsweg. Dit bestaande element blijft gehandhaafd, evenals één van de huidige agrarische gebouwen die verbouwd wordt tot ruimte voor receptie, kantoor en ceremonies.

Door de **verhoogde ligging** is een graf aan de rand aantrekkelijk. Het uitzicht over het gevarieerde landschap van veenweide, plassen en broekbossen is er optimaal.

E Entree

P Parkeerkamer

Aula (bestaande voorziening)

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

Aanlegsteiger / haven

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

Schematische weergave graven langs de rand van de belt en in de besloten bosschages

= 1x graf of dubbelgraf

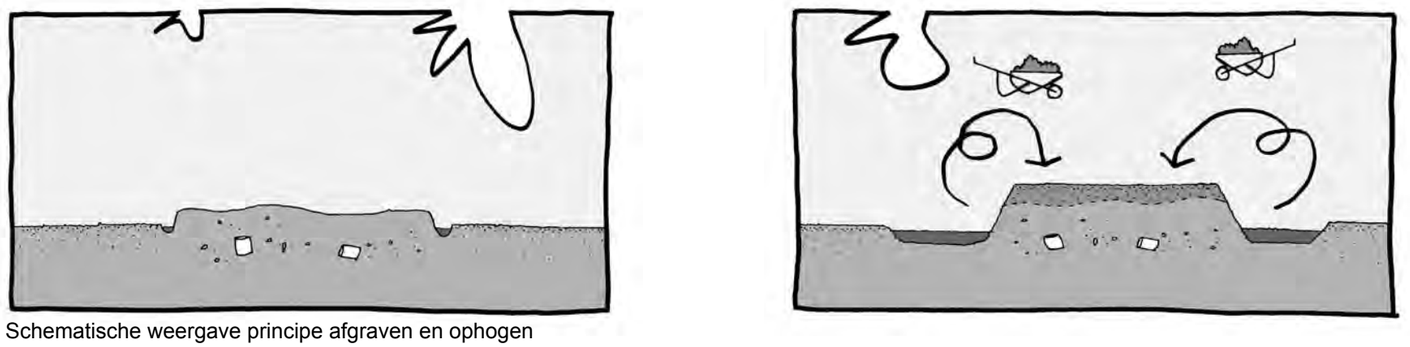
Een groot deel van de graven volgt dan ook de grillige contouren van de vuilnisbelt. Daarnaast worden graven geclusterd op de belt. Sommige hebben een open plek midden in het veld, andere juist een beschutte ligging in één van de bosjes. Zo is er voor ieder wat wils en is meer variëteit mogelijk in de wijze waarop graven mogen worden gemarkeerd.

Het begraven beslaat slechts een deel van de belt. Een ander deel grenst direct aan de kern en wordt geflankeerd door een mogelijk uitbreidingsgebied van Kortenhoef. Dit gedeelte wordt getransformeerd tot park. Het overige terrein van de belt wordt getransformeerd tot natuurpark. Dit sluit aan bij de ligging aan de **ecologische verbindingszone**. Ondanks het feit dat de drie delen een eigen functie hebben, vormen ze een sterke eenheid. Dit is het gevolg van een uniforme landschappelijke indeling en een fijnmazig padennet, die het mogelijk maakt dat alle delen van het terrein bereikt kunnen worden in één fascinerende rondwandeling.

Zowel Hans de Molenaar als Niek Hazendonk brachten ons op het spoor van deze locatie.

Landschappelijke kenmerken, op te nemen in ontwerp

Schematische weergave principe afgraven en ophogen

landgoed groenrust
52
56
ZONE
50 2

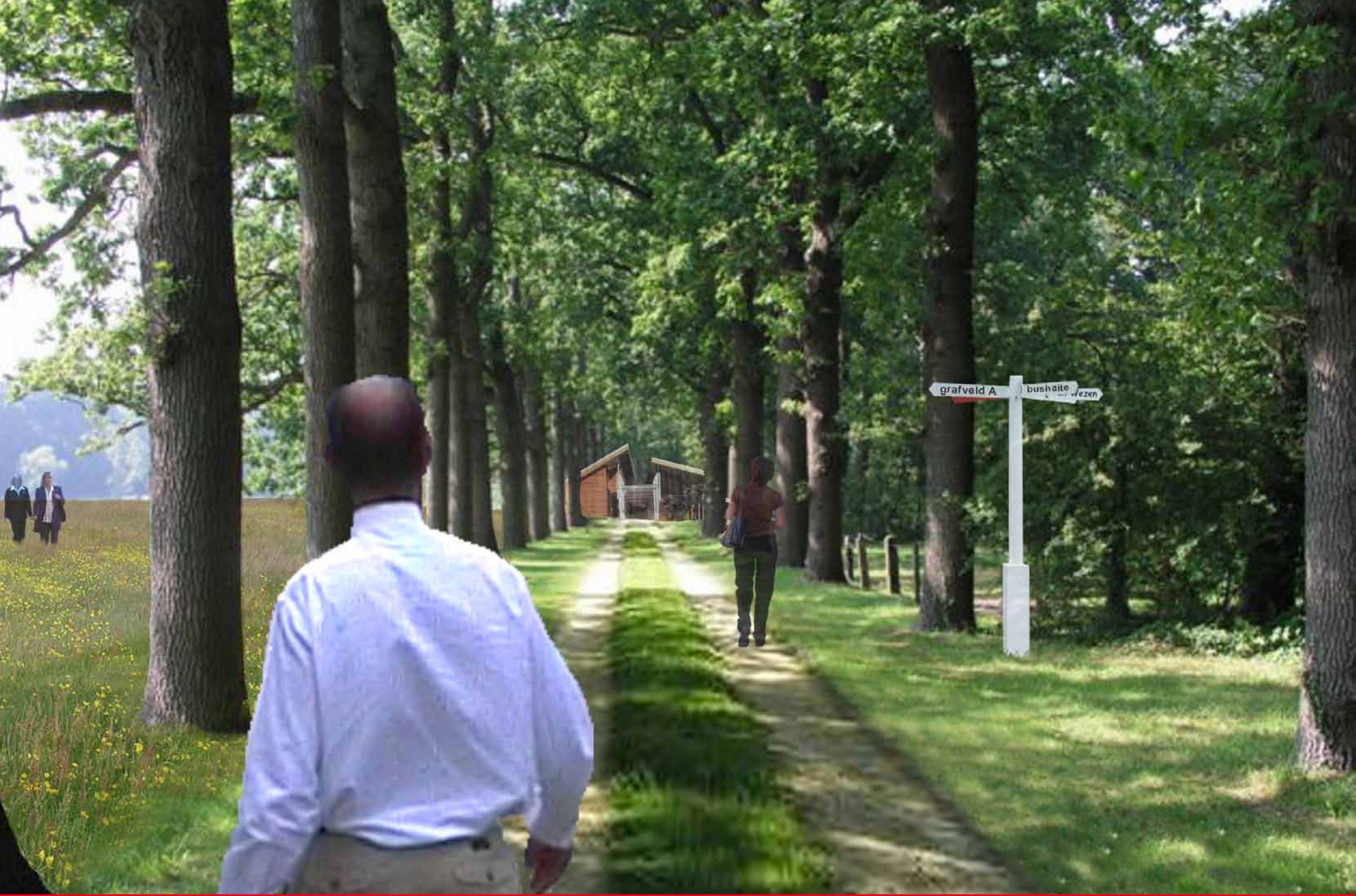

Voorbeeld 9: Een rustplaats in het kustgebied

Uiteraard zouden de duinen voor veel mensen een ideale laatste rustplaats kunnen zijn. Het is echter niet waarschijnlijk dat daar veel ruimte voor handen is. Het overgrote deel van het Nederlandse duingebied geniet immers de **beschermde status** van Natura 2000. Het resterende deel geniet een dusdanig hoge waardering als recreatiegebied dat een begraafplaats wellicht maatschappelijk niet haalbaar zal zijn. Er zijn wel andere gebieden in het kustgebied waar een begraafplaats mogelijk is. De **strandwallen** die zich parallel aan de kust van met name de provincies Noord- en Zuid-Holland bevinden kunnen een uitstekende locatie zijn. De meerwaarde van de natuurbegraafplaats kan daar extra hoog zijn, omdat in deze gebieden de nodige ontwikkelingen zijn op het gebied van natuur- en landschapsontwikkeling.

Verschillende grote en middelgrote steden zijn ontstaan op de strandwallen langs de kust. Tussen deze steden wordt al decennialang getracht om de verrommeling tegen te gaan en een **sluipende verstedelijking** van het tussengebied te voorkomen. Het ontbreekt echter vaak aan de nodige middelen om de plannen te realiseren, vooral als het nodig is om bedrijven en kassen uit te kopen of te verplaatsen. Vaak wordt getracht om dit met woningbouw te financieren, maar dat is vaak niet meer dan verstedelijking in een mooiere verpakking. Bij toepassing van de natuurbegraafplaats hoeft een dergelijk offer niet te worden gemaakt.

grafveld A
bushaite

E — Entree

P — Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS — Bushalte

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

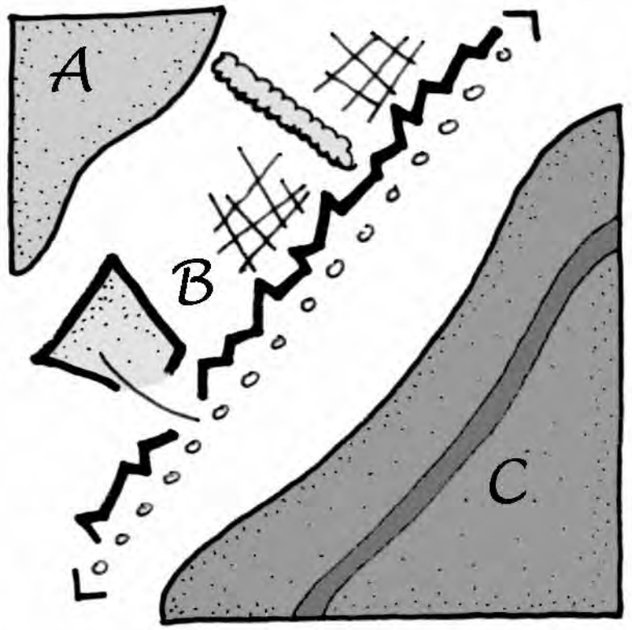
Wandelpaden intern

Hoofdroute langzaam verkeer (externe verbinding)

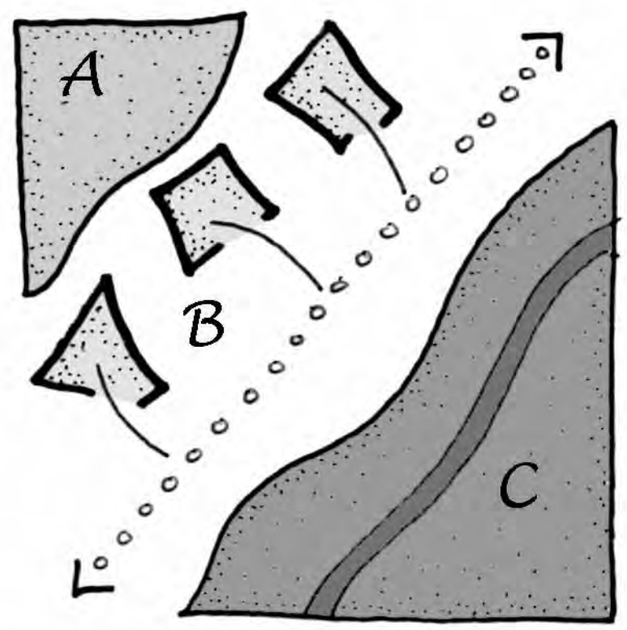
In het voorbeeldplan wordt een verrommeld kassencomplex opgeruimd ten gunste van een begraafplaats. De opzet is geïnspireerd op de vele landgoederen en buitenplaatsen die zich in de kustzone bevinden en ooit (in veel grotere getale) bevonden. Daarmee leunt dit voorbeeld dicht aan tegen veel van de huidige, traditionele begraafplaatsen. De uitwerking kan echter vele malen opener en landschappelijker zijn.

De kassen zullen plaatsmaken voor een begraafplaats die is opgezet rond een centrale laan. Aan het eind bevindt zich de aula, die als markante verschijning een vanzelfsprekend focuspunt vormt. Aan de ene zijde van de laan worden de graven op een open plateau gesitueerd, aan de andere zijde in een bos met compacte kamers. Zo is keuze geboden, wat versterkt kan worden in de manier waarop de graven gemarkeerd worden. Op het open plateau dient de horizon vrij te blijven en is de grafmarkering vlak en minimaal, in de boskamers is meer ruimte voor de individuele markering van een graf. Voorbij de laan kan een bestaand groengebied worden meegenomen in de ontwikkeling van de begraafplaats, wat de **diversiteit en keuzemogelijkheid** verder zal vergroten.

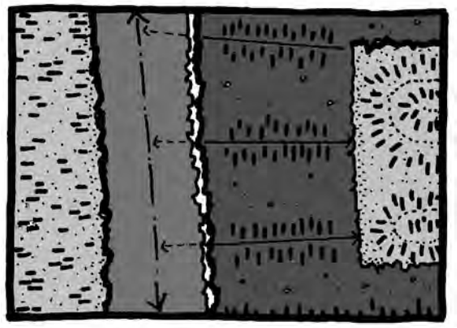
In ruimtelijk opzicht heeft de natuurbegraafplaats een grote meerwaarde voor zijn omgeving. Het open plateau maakt een **zeldzaam, open doorzicht** mogelijk, terwijl het bos een fors bedrijvencomplex uit het zicht weet te houden. Doordat de laan een zelfstandig element vormt, is het goed mogelijk om deze voor andere doeleinden te gebruiken. Zij kan een toegangsweg vormen naar andere functies en een deel vormen van een recreatieve route. Aangevuld met enkele dwarsverbanden in de vorm van klompen- en ruiterpaden en een OV-halte aan het begin van de laan, kan de begraafplaats een belangrijke schakel vormen in het **toegankelijk maken van het buitengebied**.

Huidige situatie: rommelige inrichting van de strandwal (B) tussen de laaggelegen (zand- en klei-op-) veengronden (A en C).

Toekomstige situatie: Heldere inrichting van de strandwal met de begraafplaats als buitenplaats.

Schematische weergave graven op open en meer besloten plekken aan weerskante van de laan

= 1x graf of dubbelgraf

Buitenplaats in groter verband

Voorbeeld 10: Laatste saluut op een verlaten militair terrein

Sinds de val van de muur en het ontdooien van de koude oorlog wordt de omvang van het militair apparaat teruggebracht. Als gevolg hiervan worden her en der militaire terreinen afgestoten. Een groot deel hiervan is gelegen in bos- en heidegebieden en heeft een grote **ecologische waarde**. Daarnaast kan aan militaire terreinen zelf enige cultuurhistorische waarde worden toegekend. Bij verschillende terreinen is de toekomstige bestemming een terugkerende discussie. Soms wordt een militair terrein getransformeerd naar natuurgebied, soms wordt een kazerne omgebouwd tot woon- of werkgebied waarbij de natuurwaarde grotendeels verloren gaat. Maar ook in het eerste geval is het de vraag of de natuurlijke waarde overeind blijft, zodra het (militair) beheer wegvalt.

De natuurbegraafplaats biedt hier uitkomst. Door een militair terrein (deels) te transformeren naar een begraafplaats, kan het beheer worden veiliggesteld en kunnen cultuurhistorisch waardevolle elementen worden gehandhaafd.

Militare terreinen zijn veelal gelegen op **zandgronden of stuwwallen**, waar de drooglegging van de graven eenvoudig realiseerbaar is. In het voorbeeldplan vinden de graven een plek rond de oude landingsbaan. Het graf zelf kan een plek krijgen tussen een rijke, natuurlijke ruigte. Het is met militaire precisie terug te vinden via **GPS** en gemarkeerd met een subtiele penning.

Kees
hier rust Petra Duijfhuijs
Vaarwel Heide
in liefde herinnering
Maria van Soest
0.12.1932
2009
rust zacht lieve l

E Entree

P Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS Bushalte

Hoofdverkeersroute (extern)

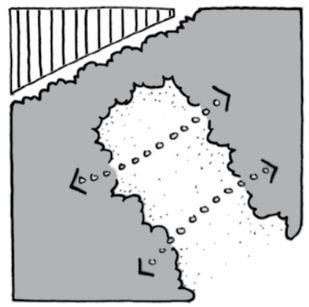
Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

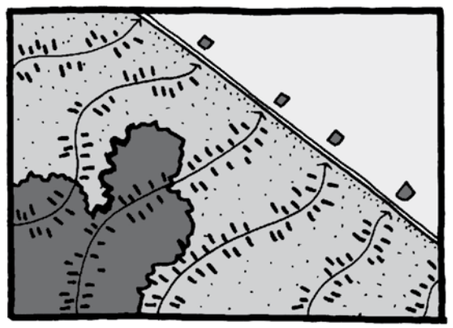
Hoofdroute langzaam verkeer (externe verbinding)

Huidige situatie: onbekende en vreemde barrière tussen de bosgebieden van de Utrechtse Heuvelrug.

Toekomstige situatie: de begraafplaats als verbindend element tussen oost en west.

Schematische weergave graven in het veld rond de landingsbaan

= 1x graf of dubbelgraf

Het grafschrift kan naar persoonlijke wens worden opgesteld. Deze wordt in grote letters op de landingsbaan gezet. Voor de afscheidsceremonie kan een oude loods worden hergebruikt. Met passende verlichting en enkele inrichtingselementen zal een dergelijk militair bouwwerk een fraaie ruimte gaan vormen. Het oorspronkelijke padennet kan ook voor een groot deel worden hergebruikt. Het enige dat moet worden toegevoegd is een aanvullend stelsel van voetpaden en enkele ingrepen om de natuur gedoseerd toegang te geven tot het terrein.

Dergelijke transformatie zal ook zijn uitstraling hebben op de verdere **openstelling van het terrein voor recreatief gebruik**, bijvoorbeeld als onderdeel van een grotere wandeltocht door de omgeving.

Bushalte
Infocentrum
Begraafplaats
Parkeren
Panorama
Holland
Waterbus

Voorbeeld 11: Een fort als strategische gedenkplaats

Nederland is rijk aan bijzondere militaire vestingwerken. De Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben een status als Nationaal Landschap en genieten internationaal aanzien. Daarnaast zijn in Nederland nog tal van andere schansen, ravelijnen, bastions en bolwerken. Vele hiervan zijn overwoekerd en nauwelijks herkenbaar of toegankelijk. Voor enkelen is een restauratie en herstelprogramma in gang gezet. In veel gevallen wordt gezocht naar een nieuwe invulling of medegebruik op cultureel en recreatief vlak. Naast rondleidingen of museumbezoek bestaat de mogelijkheid tot trouwen, logeren of feesten. Ateliers, galeries en horeca kunnen dit verder ondersteunen. Met name bij vestingwerken die verder van het stedelijk gebied af liggen en meer uit de route, is het echter lastig om een **passende bestemming** te vinden.

In dat geval kan de natuurbegraafplaats bijdragen aan **handhaving en herstel**. Omdat de militaire bouwwerken zich verheffen boven het maaiveld, is verdere ophoging niet noodzakelijk om de vereiste drooglegging te realiseren. Er ligt wel een uitdaging in het vinden van de juiste inpassing van de graven. In het voorbeeldplan wordt het talud van het bolwerk ontdaan van begroeiing en wordt het grastalud teruggebracht tot zijn oorspronkelijke vorm. De graven krijgen daarbij een plek aan de relatief besloten binnenzijde van het talud. Ze worden op passende wijze gemarkeerd middels een gravure in natuursteen, die is opgenomen in het voetpad langs de teen van het talud. Op deze manier wordt recht gedaan aan de monumentale waarde van het complex.

E Entree

P Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS Bushalte

Aanlegsteiger / haven

Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

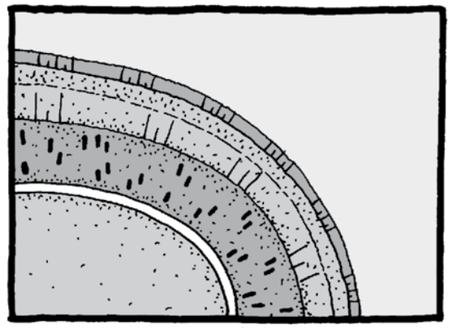
Wandelpaden intern

Vaarroute

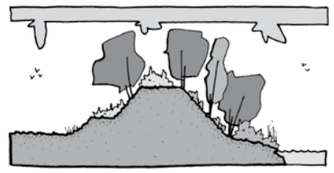
Een locatie als deze kan een **passend decor** vormen voor een begrafenis en een onuitwisbare indruk nalaten. Zodra de stoet de oude poort passeert klinkt The Last Post. De vele ondergrondse ruimtes die een bolwerk rijk is, kunnen een stemmige ruimte vormen voor een uitvaartdienst of afscheidsceremonie. Bij later bezoek aan het graf kan zowel de beslotenheid van het bolwerk als het weidse zicht over het open landschap **troost** bieden.

Scenario's zijn denkbaar waarbij een schans in zijn geheel bestemd wordt voor begraven. Het is echter ook goed mogelijk om deze te **combineren met andere functies**. Parkeerplaatsen en ontvangstruimtes kunnen eenvoudig worden hergebruikt. Het frequente bezoek kan helpen om bijvoorbeeld horeca en haltes van het openbaar vervoer **rendabel** te maken.

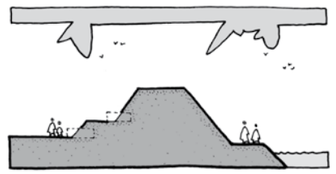

Schematische weergave graven langs de binnenrand van de fortificatie

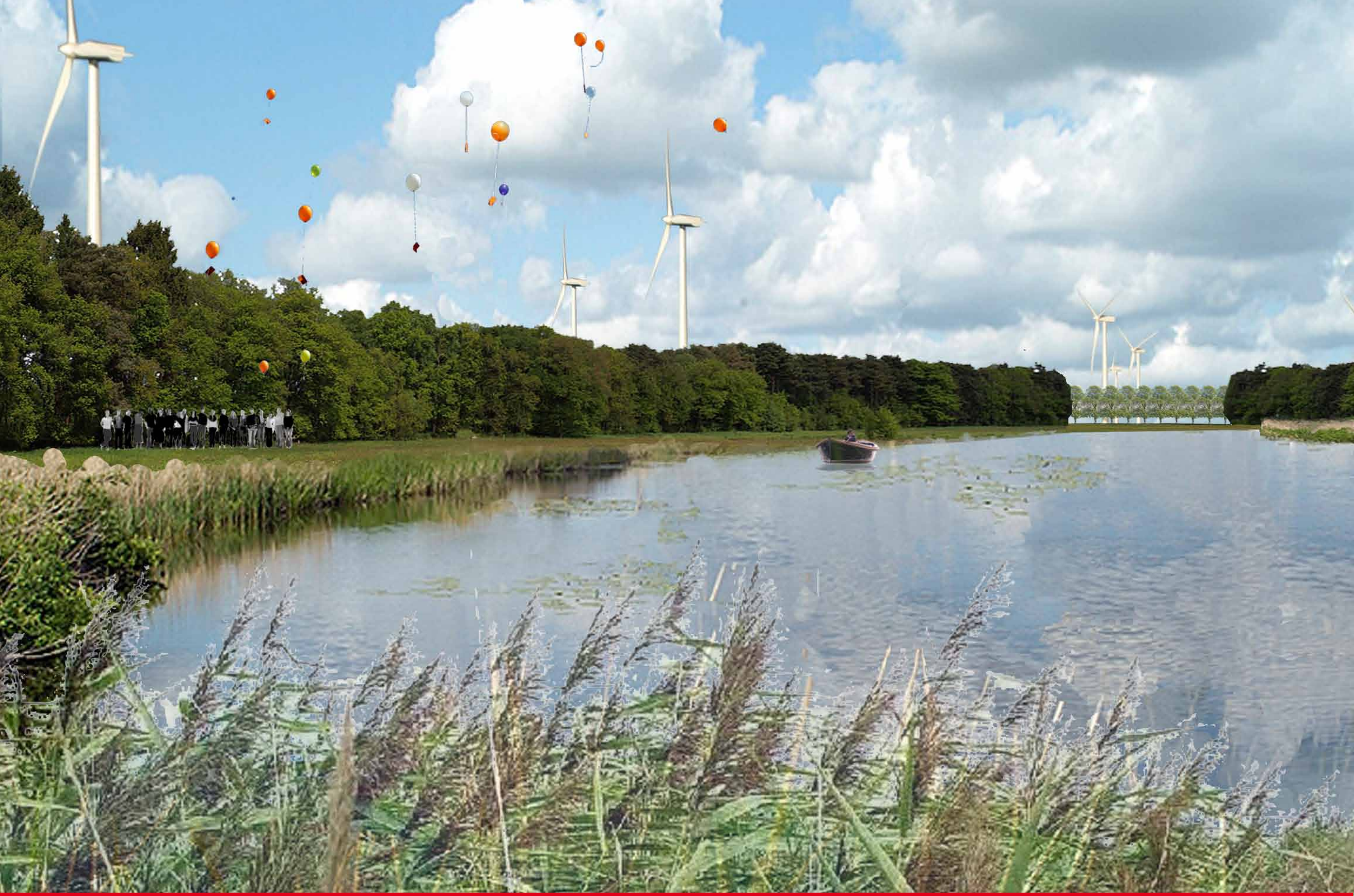
= 1x graf of dubbelgraf

Huidige situatie: verrommeld en onzichtbaar verdedigingswerk

Toekomstig landschap: zichtbaar militair landschap met het begraven als eigentijdse toevoeging

Voorbeeld 12: Van stof tot stof in een droogmakerij

Droogmakerijen bestaan relatief kort. Ze lijken het meest zakelijk, rationeel en open ingerichte landschapstype van Nederland te vormen. Bij veel herinrichtingsplannen wordt vooral gezocht naar **contrasterende elementen** die de polderstructuur relativeren en die beslotenheid bieden binnen de weidsheid van het landschap. Het spontane natuurschoon van de Oostvaardersplassen aan de rand van de übereffici ënte Flevopolder lijkt daarbij tot inspiratie te dienen.

Elders in de Flevopolder en in bijvoorbeeld de Haarlemmermeer worden parkzones aangelegd die een **groen casco** moeten vormen voor verdere verstedelijking. Daarbij wordt naarstig gezocht naar de juiste invulling van dit casco en om daar de middelen voor te vinden.

De inpassing van een natuurbegraafplaats kan een dergelijk casco helpen realiseren en deze tegelijkertijd een wezenlijke **betekenis** geven. Hiermee wordt het bovendien mogelijk om de groenstructuur aan te leggen en te laten uitgroeien, ver vóór de toevoeging van nieuwbouw.

In het voorbeeldplan wordt het groene casco uitgebreid, conform de actuele visies en plannen. Daartoe wordt eerst een **slufter** in het hart van het gebied gegraven. Met de gewonnen aarde worden hogere gronden aangelegd waarop bossen worden aangeplant. Langs de randen van het gebied volgen de bossen nog de polderstructuur, naar het hart wordt de indeling steeds vrijer en natuurlijker.

E Entree

P Parkeerkamer

Aula

Schematische aanduiding begraafplekken

Ceremoniële buitenruimte

BUS Bushalte

Aanlegsteiger / haven

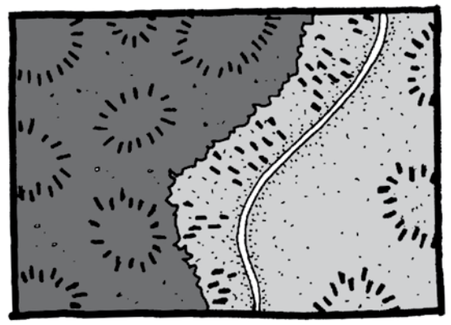
Hoofdverkeersroute (extern)

Verkeersroute (intern)

Wandelpaden intern

Hoofdroute langzaam verkeer (externe verbinding)

Vaarroute

Schematische weergave gegroepeerde graven in de bosrand, langs de oevers en in het open veld.

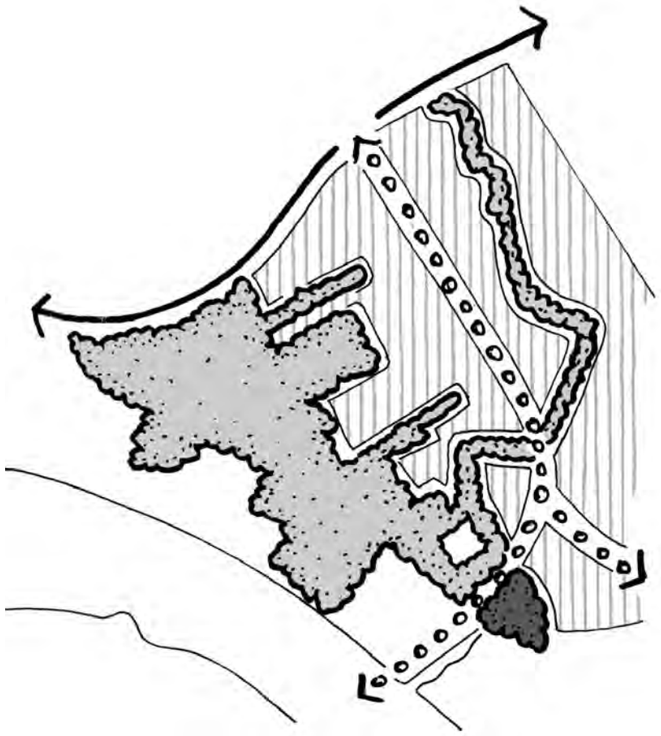
= 1x graf of dubbelgraf

Het water lijkt zich als het ware door de bossen te hebben heengeslagen, alsof het bos er al veel eerder was en het water zich daar later doorheendrong. Het resultaat is een **gevarieerd natuurgebied**, met veel interessante rafelranden en gradiënten. In deze natuurkijkdoos wordt vrij spel gegeven aan de natuur, zowel langs het water, aan de bosranden, als in het bos. De meanderende watergang loopt uit op een paviljoen, dat als aula en ontvangstruimte dient.

Vandaar kan een meanderende route langs het water gevolgd worden. Middels insteken kunnen de graven bezocht worden die in het bos of in de bosrand gesitueerd zijn.

Voor elk bosvak kan daarbij een andere vorm van grafmarkering gekozen worden. Krijgt elk graf een boom met een apart vogelhuisje in het ene vak, bij het volgende vak is dit een houten kunstwerk. Er zijn ook bosvakken waar juist **meer vrijheid** wordt geboden aan de **individuele grafmarkering**.

De natuurbegraafplaats kan worden opengesteld voor **recreatief medegebruik**. Met name de vrije natuur met al zijn specifieke beplanting, vogels en klein wild vormt een zeldzaamheid in deze omgeving en zal graag worden bezocht. De parkeerplaats en de cafetaria kunnen deze bredere toegankelijkheid verder ondersteunen. Met de aanleg van een bushalte wordt het buitengebied beter ontsloten.

Toekomstig landschap:
- de begraafplaats als afronding van het bepalende groene geraamte aan de westkant van Almere
- de begraafplaats als aankondiging van de stad

Uitwerking Concept Structuurvisie Almere 2.0 (plangebied is rood omcirkeld)

Polderbegraafplaats

7. Vergelijking

De ontwerpstudies hebben aangetoond dat de natuurbegraafplaats vele gedaanten kan aannemen. Het is zinvol om deze met elkaar te vergelijken en (zo mogelijk) objectief te beoordelen op hun meerwaarde en op de kosten en baten. In dit hoofdstuk wordt een en ander op een rij gezet, aan de hand van verschillende thema's.

begraafgebied

1. Terug naar de graften

2. Herstel van het essenlandschap

3. Memoires op een parklandgoed

ontwerpgebied

7. Varend vaarwel in het veenlandschap

8. Wasteful thinking

9. Rustplaats in het kustgebied

7.1 Inpassing van het graf (zie tabel 1)

Uit de studie blijkt dat de natuurbegraafplaats op veel verschillende plekken kan worden ingepast. In sommige gevallen lijkt de term natuurbegraafplaats ook niet meer de lading te kunnen dekken. Het gaat dan meer om een landschappelijke begraafplaats. Het graf is daar niet zozeer ondergeschikt aan het natuurlijk landschap, als wel aan een cultuurlandschap. Omdat Nederland juist rijk is aan cultuurlandschap is deze bredere inzetbaarheid interessant.

Ongeveer een derde deel van de ontwerpen richt zich specifiek op natuurlandschappen, waarvan één zich nestelt in de ecologische hoofdstructuur (“Varend vaarwel”). De overige voegen zich in een cultuurlandschap, met meer of minder hoge natuurwaarde. De ontwerpen “Terug naar de graften” en “Herstel van het essenlandschap” zijn duidelijke voorbeelden hoe cultuur- en natuurlandschap met elkaar verweven zijn en hoe de natuurbegraafplaats zich daar naadloos in kan voegen. In veel gevallen ligt de prioriteit echter duidelijk elders. Met name het “Fort als gedenkplaats” richt zich uitsluitend op een cultureel erfgoed. Natuur speelt in dit ontwerp geen rol. Indien niet te nauw gedefinieerd kan het natuurbegraven leiden tot een interessante benaderingswijze. Met een creatieve blik kan deze vorm van begraven op tal van plekken haar dienst bewijzen.

7.2 Natuurwaarde (zie tabel 2)

Op voorhand zou men van de natuurbegraafplaats een hoge natuurwaarde verwachten. In lang niet alle getoonde ontwerpen is dat echter het geval. “De Boomgaard”, “Herstel van een terp” en “Fort als gedenkplaats” laten weinig meerwaarde voor de natuur zien, maar hebben veeleer meerwaarde voor handhaving en herstel van cultureel erfgoed. In het geval van “Varend vaarwel” en “Een laatste saluut” is de winst aan natuurwaarde echter evident.

begraafgebied

4. Boomgaard in de Betuwe

5. Een nieuwe terp aan de horizon

6. Herstel van een oude terp

ontwerpgebied

10. Laatste saluut op een verlaten militair terrein

11. Een fort als strategische gedenkplaats

12. Van stof tot stof in een droogmakerij

Dat het begraven enige impact heeft op de natuur kan niet worden ontkend. Zoals reeds eerder in het rapport besproken, komt dit niet zozeer door het begraven zelf, als wel door het bezoek en de ceremonie. Vergeleken met andere vormen van publieke toegankelijkheid (wandelroutes, vaarroutes, etc) is de overlast echter niet wezenlijk anders, mits de grafdichtheid niet te hoog wordt. In de meeste gevallen is het zo dat de winst aan natuurwaarde vele male groter is dan de overlast die het begraven met zich meebrengt. Per saldo kan de natuurbegraafplaats veel bijdragen aan natuurwaarde. Het ontwerp “Van stof tot stof in een droogmakerij” is daar een sprekend voorbeeld van.

7.3 Medegebruik (zie tabel 3)

De ontwerpen laten zien dat de natuurbegraafplaats op tal van manieren ruimte kan bieden aan medegebruik. In veel gevallen is de recreatieve meerwaarde groot, doordat recreatieve routes over het terrein worden geleid, gebouwde voorzieningen voor andere doeleinden gebruikt worden (bijv. natuureducatie) en door dubbel gebruik van de parkeerplaatsen. Omgekeerd kan de natuurbegraafplaats het draagvlak vergroten voor lokale voorzieningen, zoals horeca, bushaltes en beschikbare ruimtes (bijvoorbeeld weinig bezochte kerken of leegstaande panden).

In veel opzichten lijken de ontwerpen uitwisselbaar. Daaruit kan geconcludeerd worden dat op tal van manieren voorzieningen en verbindingen met de natuurbegraafplaats verknoopt kunnen worden. Het meest opvallend is de stimulerende werking van de natuurbegraafplaats op de lokale economie. Het genereert een vraag die reikt van levensmiddelen tot kunstwerken die het graf mogen sieren.

		in natuurlandschap	*in cultuurlandschap met (hoge) natuurwaarde*	*in cultuurlandschap*
1	**Terug naar de graften**		x	
2	**Herstel essenlandschap**		x	
3	**Parklandgoed**		x	
4	**Boomgaard**			x
5	**Nieuwe terp**			x
6	**Herstel van een terp**			x
7	**Varend vaarwel**	x		
8	**Wasteful thinking**	x		
9	**Rustplaats in het kustgebied**			x
10	**Een laatste saluut**	x		
11	**Fort als gedenkplaats**			x
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	x		

Tabel 1: Natuur of cultuur

		toevoeging natuur	*impact begraven en bezoek*
1	**Terug naar de graften**	+	0
2	**Herstel essenlandschap**	++	0
3	**Parklandgoed**	+	0
4	**Boomgaard**	0	0
5	**Nieuwe terp**	+	-
6	**Herstel van een terp**	0	-
7	**Varend vaarwel**	++	-
8	**Wasteful thinking**	+	0
9	**Rustplaats in het kustgebied**	+	0
10	**Een laatste saluut**	++	0
11	**Fort als gedenkplaats**	0	0
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	++	0

Tabel 2: Natuurwaarde

7.4 Marktwerking (zie tabel 4)

De vraag mag gesteld worden of alle voorbeelden concurrerend kunnen zijn ten opzichte van reeds bestaande begraafplaatsen. Prijsstelling en marketing zijn factoren die vallen buiten de scope van deze studie. Er zijn echter andere factoren waar in het kader van deze studie wel uitspraken over kunnen worden gedaan. Opvallend in het huidige aanbod aan natuurbegraafplaatsen in Nederland is de excentrische ligging in overwegend afgelegen gebieden. De grond is daar relatief goedkoop, wat een concurrerende prijsstelling in de hand kan werken. De ligging werkt echter voorts nadelig, omdat een groot deel van de belangstellenden zal afhaken op grond van de grote afstand voor zowel de ceremonie als voor bezoek. Bij enkele voorbeelduitwerkingen zal dit zeker parten spelen (Bijvoorbeeld “Herstel van een terp” en ”Terug naar de graften”).

Veel natuurbegraafplaatsen weten zich te onderscheiden door een grote vrijheid bij de invulling van de afscheidsceremonie. Het strenge regime dat op veel natuurbegraafplaatsen wordt gevoerd ten aanzien van de markering van graven zal niet iedereen aanspreken. Voor een breder marktaandeel van de natuurbegraafplaats is het zoeken naar ruimte voor persoonlijke markering van belang. Met een creatieve inslag is deze ruimte vaak te vinden. Bij het maken van de voorbeelduitwerkingen waren locatiespecifieke kenmerken veelal aanleiding voor het vinden van ruimte voor persoonlijke teksten en tekens. Voorbeelden daarvan zijn het graveren van een naam in een stam zoals voorgesteld bij “Memoires op een parklandgoed” of het aanbrengen van een boodschap op een landingsbaan bij “Een laatste saluut”. Een voorbeeld als “Van stof tot stof in een droogmakerij” laat zien dat het begraven ook zo kan worden ingepast dat het binnen het grotere geheel niet zoveel uitmaakt als het hier en daar wat rommeliger van aard wordt. De schaal is daar zo groot dat er voldoende ruimte blijft voor persoonlijke expressie. Andere

		recreatieve routes	*openbaar vervoer*	*parkeren*	*gebouwde voorzieningen*	*locale leveranciers*
1	**Terug naar de graften**	x		x		x
2	**Herstel essenlandschap**	x			x	x
3	**Parklandgoed**	x	x	x	x	x
4	**Boomgaard**		x		x	x
5	**Nieuwe terp**					x
6	**Herstel van een terp**			x	x	x
7	**Varend vaarwel**	x		x		x
8	**Wasteful thinking**	x			x	x
9	**Rustplaats in het kustgebied**	x	x	x		x
10	**Een laatste saluut**	x		x	x	x
11	**Fort als gedenkplaats**	x	x	x	x	x
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	x	x	x		x

Tabel 3: Medegebruik

		ligging	*vrijheid en expressie*	*wervend karakter*	*diversiteit aanbod*	*multicultureel*
1	**Terug naar de graften**	-	0	+	-	-
2	**Herstel essenlandschap**	-	0	+	+	+
3	**Parklandgoed**	+	+	+	+	-
4	**Boomgaard**	0	0	+	0	+
5	**Nieuwe terp**	+	-	+	-	+
6	**Herstel van een terp**	-	-	+	-	+
7	**Varend vaarwel**	+	-	+	-	+
8	**Wasteful thinking**	+	0	0	+	+
9	**Rustplaats in het kustgebied**	+	0	+	+	+
10	**Een laatste saluut**	+	0	+	-	+
11	**Fort als gedenkplaats**	0	-	++	-	-
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	+	+	+	+	+

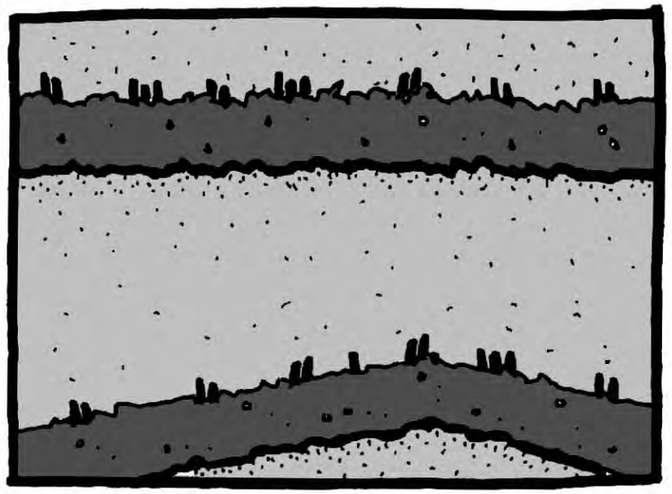
Tabel 4: Concurrerend vermogen

voorbeelden, zoals de “Nieuwe terp” en “Fort als gedenkplaats” laten een stringent beleid zien. De monumentale waarde, de hoge mate van zichtbaarheid en de beperkte schaal lijken daar vooral debet aan.

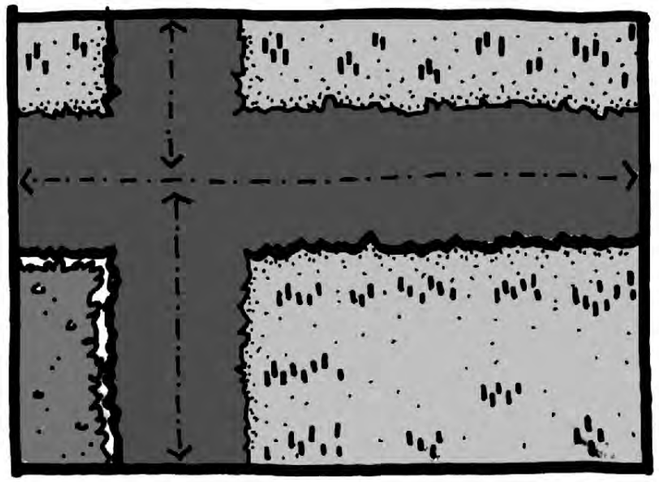
Het wervend karakter van een begraafplaats is in vrijwel alle gevallen hoog. Het unieke karakter van de begraafplekken maakt de keuze voor een rustplaats heel persoonlijk en tempert wellicht de behoefte aan persoonlijke markering op het graf zelf. Alleen bij de begraafplaats “Wasteful thinking” zou de ligging op de vuilnisbelt het enthousiasme kunnen temperen. De ligging in een historische fort bij het ontwerp “Fort als gedenkplaats” zal daarentegen bepaalde liefhebbers bijzonder aanspreken.

Omdat sommige ontwerpen zich sterk op één landschappelijk element richten, zoals bijvoorbeeld “Terug naar de graften” is de diversiteit in het aanbod vrij laag. Dit kan worden verhoogd door andere streekeigen elementen in het ontwerp mee te nemen, zoals hellingbossen of holle wegen. Ontwerpen als “Herstel van het essenlandschap”en “Wasteful thinking” illustreren dat er binnen bepaalde landschapstypes veel diversiteit mogelijk is.

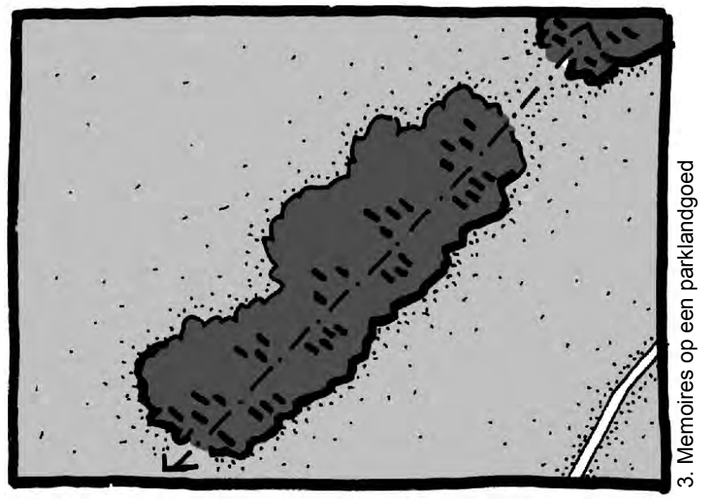
Eerder in het rapport is de mogelijke meerwaarde van natuurbegraafplaatsen voor “nieuwe Nederlanders”. Voor zowel joden als islamieten zijn langdurig grafrecht en de mogelijkheid om de oriëntatie van het graf zelf te bepalen van groot belang voor de keuze van een begraafplaats. Het langdurig grafrecht is bij de natuurbegraafplaats vrijwel altijd aanwezig. De vrije oriëntatie niet altijd, zoals bijvoorbeeld bij “Terug naar de graften” en het “Memoires op een parklandgoed” waar de graven lijnen in het landschap volgen.

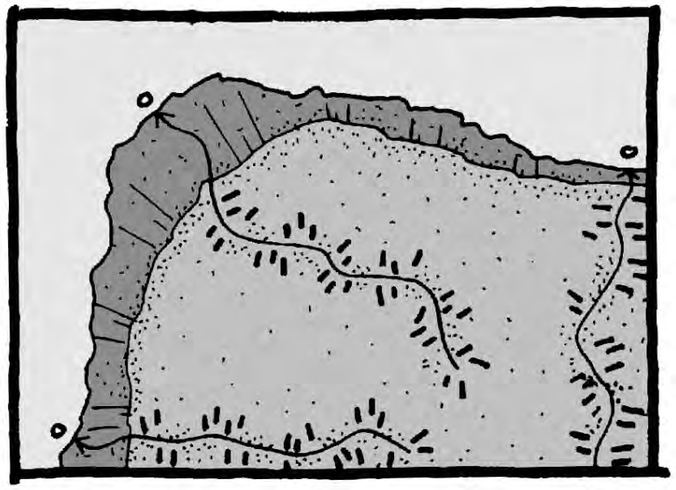
1. Terug naar de graften

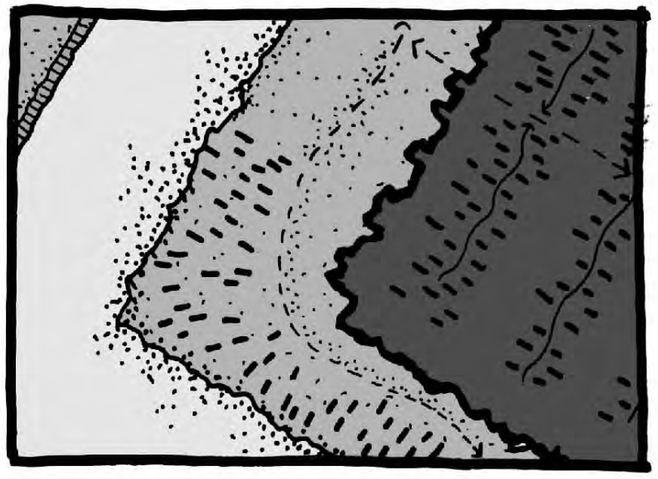
2. Herstel van het essenlandschap

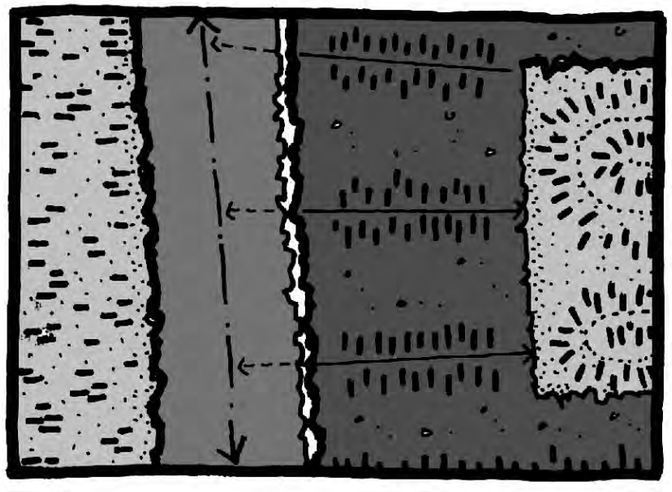
3. Memoires op een parklandgoed

7. Varend vaarwel in het veenlandschap

8. Wasteful thinking

9. Rustplaats in het kustgebied

7.5 Kosten en opbrengsten

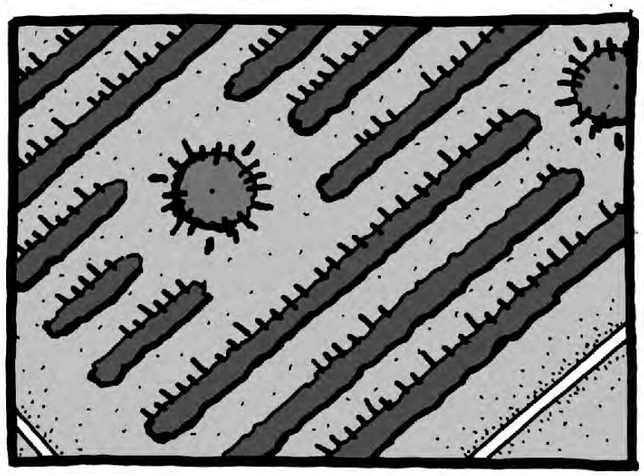
Deze studie wil niet alleen de maatschappelijke en landschappelijke meerwaarde van natuurbegraafplaatsen aantonen, maar ook laten zien dat het een bouwsteen kan zijn in de ruimtelijke ordening. Daartoe is het van belang dat het een kostendrager kan zijn voor landschapsbehoud, –ontwikkeling en –beheer. Omdat het om fictieve situaties gaat, zijn de voorbeeldontwerpen niet exact door te rekenen. Het is wel mogelijk om een indicatie te geven van de kosten en opbrengsten.

7.6 Opbrengsten van een graf (zie tabel 6)

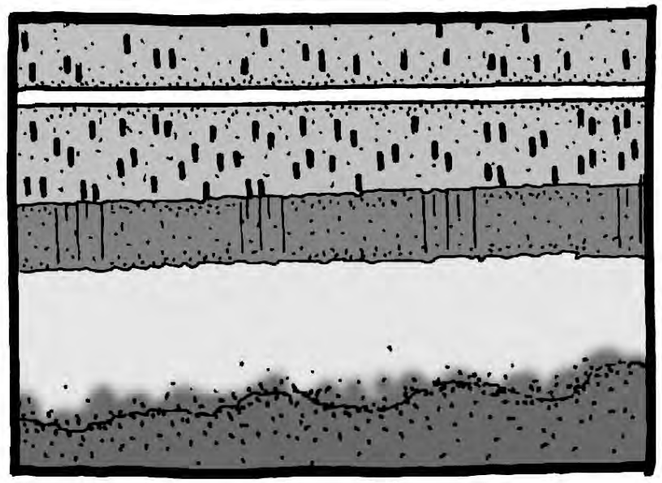
Op de huidige natuurbegraafplaasten varieert de prijs per graf (verleend grafrecht) tussen 2.500 en 3.500 euro. Deze begraafplaatsen liggen allen relatief afgelegen. Voor meer stedelijke gebieden en wervende locaties kan een hoger bedrag worden gevraagd. In de krimpgebieden is deze gesteld op 3000 euro, in andere buitengebieden op 4.000 euro, in een stedelijke omgeving op 5.000 euro en in een exclusieve setting op 6.000 euro. Tot de laatste categorie behoren het “Fort als gedenkplaats” en het “Memoires op een parklandgoed vanwege hun rijke historie. Alleen het ontwerp “Van stof tot stof in een droogmakerij” is lager ingeschat, vanwege de veelal lagere prijzen in de Flevopolders. Ter vergelijk een graf voor dertig jaar zonder grafsteen (al gauw 2500 euro) inclusief onderhoud kost op de Nieuwe Ooster in Amsterdam 4500 euro en op gemeentelijke begraafplaats Kranenburg in Zwolle rond de 5000 euro. Een gesloten verklaring van een nieuw graf kost hier eenmalig 7735 euro (verlenging grafrecht voor onbepaalde tijd).

7.7 Dichtheid (zie tabel 5)

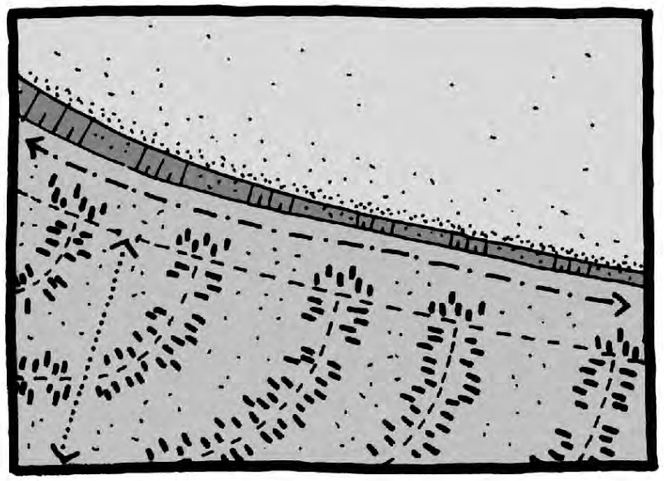
Bij lang niet alle ontwerpen is het gehele plangebied benut als begraafgebied. Bij bijvoorbeeld het ontwerp “Wasteful thinking” is het gedeelte waar begraven wordt maar een segment van het

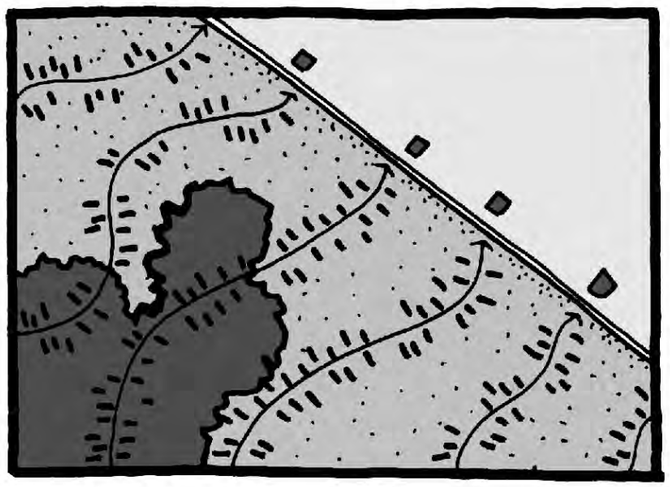
4. Boomgaard in de Betuwe

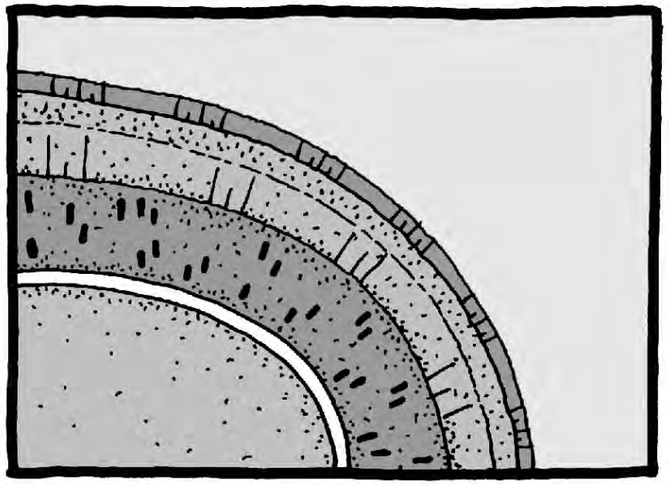
5. Een nieuwe terp aan de horizon

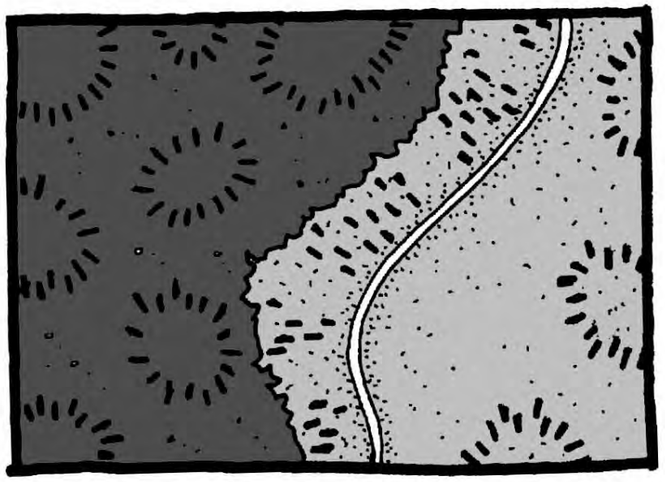
6. Herstel van een oude terp

10. Laatste saluut op een verlaten militair terrein

11. Een fort als strategische gedenkplaats

12. Van stof tot stof in een droogmakerij

totaal. Binnen de delen waar begraven wordt, kan de dichtheid ook sterk variëren van ontwerp tot ontwerp. Bij de ”Rustplaats in het kustgebied” is de dichtheid relatief hoog, bij het ontwerp “Terug naar de graften” vrij laag. In sommige gevallen is ervoor gekozen om het begraven op een specifieke plek te concentreren. Om deze begraafplek heen bevindt zich dan een groot stuk landschap dat deel uitmaakt van de aanleg. Plaatselijk is de dichtheid vrij hoog, maar op het totaal gemeten valt de dichtheid toch vrij bescheiden uit. Een duidelijk voorbeeld daarvan is “Varend vaarwel”, waar de ligging in de EHS vraagt om een zorgvuldige inpassing en een zo beperkt mogelijke impact.

Vergeleken met andere vormen van begraven blijkt de grafdichtheid in deze studie over het algemeen laag te zijn. De dichtheid is in de meest compacte gevallen zo hoog als een parkbegraafplaats. De dichtheid van een kerkbegraafplaats wordt nergens benaderd, hoewel dat bij de voorbeelden op de terp (oud en nieuw) in principe nog wel zou kunnen. Er is bij alle situaties toch gekozen voor een lagere dichtheid, hetzij uit ecologische overwegingen, hetzij uit landschappelijke overwegingen. Bij de situaties waar er sprake is van een hoge natuurwaarde in de huidige situatie is de dichtheid vergelijkbaar laag, conform de uitgangspunten van het Alterra rapport (zie pag. 14). Indien het ontwerp nieuwe natuur realiseerd is de dichtheid hoger. Op meer cultuurlijke plekken is de dichtheid het hoogst.

Opvallend is dat de verschillende voorbeelden totaal andere absolute aantallen laten zien. Bij de ontwerpen “Memoires op een parklandgoed” en “Fort als gedenkplaats” gaat het uiteindelijk om niet meer dan zo’n 300 graven. Bij andere locaties zijn duizenden graven te realiseren. Bij “Stof tot stof” zo’n 9000 en bij “Een laatste saluut” wel 10.000. Ter vergelijk: de grootste begraafplaats Nederland is De Nieuwe Ooster in Amsterdam. Op ca. 33 hectare liggen hier momenteel 23.000

		netto opp. begraafgebied (ha.)	*netto grafdichtheid (graven/ha.)*	*max. aantal graven*	*bruto opp. locatie*	*bruto grafdichtheid (graven/ha.)*
1	**Terug naar de graften**	18,0	90,0	1.620	20,5	79
2	**Herstel essenlandschap**	6,7	500,0	3.350	49,3	68
3	**Parklandgoed**	1,0	300,0	300	16,6	18
4	**Boomgaard**	5,3	400,0	2.120	5,3	400
5	**Nieuwe terp**	3,8	600,0	2.280	10,9	209
6	**Herstel van een terp**	1,7	900,0	1.530	5,5	278
7	**Varend vaarwel**	9,8	400,0	3.920	83,8	47
8	**Wasteful thinking**	10,1	900,0	9.090	36,8	247
9	**Rustplaats in het kustgebied**	5,9	900,0	5.310	8,0	664
10	**Een laatste saluut**	16,2	650,0	10.530	47,8	220
11	**Fort als gedenkplaats**	0,6	500,0	300	9,4	32
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	17,8	500,0	8.900	72,0	124

Ter vergelijking:	*bruto grafdichtheid*
kerkhof/ pragmatische begraafplaats	1500 tot 2500
architectonische begraafplaats	1000 tot 1500
parkbegraafplaats	200 tot 1000
natuurbegraafplaats Reiderwolde	20 tot 100

Tabel 5: Dichtheden en aantallen
N.B. Getallen zijn indicatief

	voorbeelduitwerking	*regio*	*Krimpgebied*	*Buitengebied*	*Stedelijke omgeving*	*Exclusief*	*Opbrengst per graf*
1	**Terug naar de graften**	Limburgs Heuvellandschap	x				€ 3.000
2	**Herstel essenlandschap**	Brabant, de Kempen	x				€ 3.000
3	**Parklandgoed**	Brabant, binnenstedelijk				x	€ 6.000
4	**Boomgaard**	Betuwe, rivierengebied		x			€ 4.000
5	**Nieuwe terp**	Fries terpengebied			x		€ 5.000
6	**Herstel van een terp**	Fries terpengebied	x				€ 3.000
7	**Varend vaarwel**	Veenlandschap, Randstad			x		€ 6.000
8	**Wasteful thinking**	Vechtplassengebied		x			€ 5.000
9	**Rustplaats in het kustgebied**	Strandwallen, Randstad			x		€ 6.000
10	**Een laatste saluut**	Utrechtse Heuvelrug		x			€ 4.000
11	**Fort als gedenkplaats**	Nieuwe Hollandse Waterlinie				x	€ 6.000
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	Flevopolders			x		€ 4.000

Tabel 6: Prijsstelling
N.B. Getallen zijn indicatief

graven. Parkbegraafplaats Kranenburg in Zwolle telt ongeveer 5.500 graven.

7.8 Opbrengsten totaal (zie tabel 7)

Door het maximum aantal graven te vermenigvuldigen met de opbrengsten per graf is het totaal aan mogelijke opbrengsten berekend. Bij “Memoires op een parklandgoed” en “Fort als gedenkplaats” is de opbrengst bijna 2 miljoen euro. Bij groter opgezette begraafplaatsen lopen de opbrengsten op tot vele tientallen miljoenen euro’s. “Wasteful thinking” spant de kroon met ca. 45 miljoen euro aan mogelijke opbrengsten. Uiteraard zijn deze aantallen slechts indicatief van aard, alleen al omdat ze over vele jaren/ decennia zullen worden vergaard.

7.9 Kosten totaal (zie tabel 7)

Van de twaalf ontwerpen zijn de aanlegkosten berekend op basis van een gedegen kostenraming (te gedetailleerd om hier te tonen). Daarin is rekening gehouden met de aanleg van groen, water en waar nodig grondverzet of het aanvoeren van grond. Tevens is rekening gehouden met de aanleg van paden, wegen, parkeerplaatsen, meubilair, etc. Bij een ontwerp als “Rustplaats in het kustgebied” zijn hiervoor aanzienlijke kostenposten opgenomen, vanwege het meer parkachtige karakter en de relatief hoge begraafdichtheid. Bij een ontwerp als “Varend vaarwel” zijn de aanlegkosten laag gehouden, omdat daar de natuurwaarde voorop staat en de verdere inrichting zeer terughoudend dient te zijn. Een opvallend verschillende kostenpost betreft de gebouwde voorzieningen. Bij ontwerpen als “Herstel van een terp” en “De boomgaard” is rekening gehouden met een bescheiden ton voor de stoffering van een bestaand kerkgebouw en het maken van passende voorzieningen (toilet, kitchenette e.d.). Bij een grootschaliger aanleg als “Van stof tot stof in een droogmakerij” is met een reservering van 1.2 miljoen rekening gehouden met de aanleg van een fraaie nieuwe aula. Bij de kosten is een post opgenomen voor de directe kosten van begrafenis en ceremonie.

	voorbeelduitwerking	*regio*	*Aantal graven*	*Opbrengsten per graf*	*Opbrengsten*	*Aanlegkosten*	*Directe kosten begrafenis en ceremonie*	*Kosten Planvorming en onvoorzien*	*Reserevering beheer/onderh oud (30jr.)*	*Kostentotaal excl. grondkosten*	*Resultaat excl. grondkosten*
1	**Terug naar de graften**	Limburgs Heuvellandschap	1.620	€ 3.000	€ 4.860.000	€ 510.000	€ 972.000	€ 204.000	€ 360.000	€ 2.046.000	€ 2.814.000
2	**Herstel essenlandschap**	Brabant, de Kempen	3.350	€ 3.000	€ 10.050.000	€ 420.000	€ 2.010.000	€ 168.000	€ 270.000	€ 2.868.000	€ 7.182.000
3	**Parklandgoed**	Brabant, binnenstedelijk	300	€ 6.000	€ 1.800.000	€ 300.000	€ 360.000	€ 120.000	€ 220.000	€ 1.000.000	€ 800.000
4	**Boomgaard**	Betuwe, rivierengebied	2.120	€ 4.000	€ 8.480.000	€ 520.000	€ 1.696.000	€ 208.000	€ 380.000	€ 2.804.000	€ 5.676.000
5	**Nieuwe terp**	Fries terpengebied	2.280	€ 5.000	€ 11.400.000	€ 2.010.000	€ 2.280.000	€ 804.000	€ 380.000	€ 5.474.000	€ 5.926.000
6	**Herstel van een terp**	Fries terpengebied	1.530	€ 3.000	€ 4.590.000	€ 1.530.000	€ 918.000	€ 612.000	€ 90.000	€ 3.150.000	€ 1.440.000
7	**Varend vaarwel**	Veenlandschap, Randstad	3.920	€ 6.000	€ 23.520.000	€ 7.230.000	€ 4.704.000	€ 2.892.000	€ 1.547.000	€ 16.373.000	€ 7.147.000
8	**Wasteful thinking**	Vechtplassengebied	9.090	€ 5.000	€ 45.450.000	€ 2.840.000	€ 9.090.000	€ 1.136.000	€ 420.000	€ 13.486.000	€ 31.964.000
9	**Rustplaats in het kustgebied**	Strandwallen, Randstad	5.310	€ 6.000	€ 31.860.000	€ 1.690.000	€ 6.372.000	€ 676.000	€ 1.000.000	€ 9.738.000	€ 22.122.000
10	**Een laatste saluut**	Utrechtse Heuvelrug	10.530	€ 4.000	€ 42.120.000	€ 1.450.000	€ 8.424.000	€ 580.000	€ 300.000	€ 10.754.000	€ 31.366.000
11	**Fort als gedenkplaats**	Nieuwe Hollandse Waterlinie	300	€ 6.000	€ 1.800.000	€ 490.000	€ 360.000	€ 196.000	€ 330.000	€ 1.376.000	€ 424.000
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	Flevopolders	8.900	€ 4.000	€ 35.600.000	€ 3.890.000	€ 7.120.000	€ 1.556.000	€ 1.550.000	€ 14.116.000	€ 21.484.000

		bruto grondoppervlak (hectare)	*indicatie grondprijs (euro/ha.) bron: www.boerderij.nl/grondprijzen*	*geschatte grondprijs*	*Resultaat incl. grondkosten*
1	**Terug naar de graften**	20,5	€ 40.000	€ 820.000	€ 1.994.000
2	**Herstel essenlandschap**	49,3	€ 40.000	€ 1.972.000	€ 5.210.000
3	**Parklandgoed**	16,6	€ 40.000	€ 664.000	€ 136.000
4	**Boomgaard**	5,3	€ 40.000	€ 212.000	€ 5.464.000
5	**Nieuwe terp**	10,9	€ 40.000	€ 436.000	€ 5.490.000
6	**Herstel van een terp**	5,5	€ 40.000	€ 220.000	€ 1.220.000
7	**Varend vaarwel**	63,8	€ 60.000	€ 3.828.000	€ 3.319.000
8	**Wasteful thinking**	36,8	€ 30.000	€ 1.104.000	€ 30.860.000
9	**Rustplaats in het kustgebied**	8,0	€ 100.000	€ 800.000	€ 21.322.000
10	**Een laatste saluut**	47,8	€ 0	€ 0	€ 31.366.000
11	**Fort als gedenkplaats**	9,4	€ 0	€ 0	€ 424.000
12	**Stof tot stof in droogmakerij**	72,0	€ 20.000	€ 1.440.000	€ 20.044.000

Tabel 7: Kosten en opbrengsten
N.B. Getallen zijn indicatief

Met 20% van de grafkosten is dit bedrag vrij hoog, wat enige zekerheid en marge geeft. Daarnaast is 40% van de aanlegkosten gereserveerd voor planvorming en onvoorziene kosten. Voor beheer en onderhoud voor een periode van 30 jaar is ook een reservering opgenomen. Deze is berekend als percentage van de aanlegkosten van de onderhoudsbehoevende delen van de aanleg (paden, groen, water, etc.). Het totaal van de kosten heeft dus niet alleen betrekking op de aanleg van het begraafgedeelte, maar op de aanleg van het gehele gebied. Het kostentotaal loopt sterk uiteen. Niet alleen het verschil in schaal is daar debet aan, ook de complexiteit in aanleg laat zich hierin zien. De duurste is “Varend vaarwel” (ruim 16 miljoen euro), waarin niet alleen een omvangrijk stuk natte natuur wordt meegenomen in de planontwikkeling, maar ook de aanleg van een reeks grondlichamen die nodig zijn voor de vereiste drooglegging. Om het overzicht compleet te maken, is het noodzakelijk om rekening te houden met de mogelijke grondkosten. Daarbij is uitgegaan van de actuele kosten voor agrarische grond voor bouwland, grasland of tuinbouwgrond (peildatum mei 2011), rekening houdend met het regionale prijsverschil. Het totaal aan kosten en opbrengsten laat een opvallende uitkomst zien. Bij kleinschalige ontwerpen is de potentiële opbrengst van de natuurbegraafplaats nog vrij bescheiden, maar bij de groter opgezette plannen overstijgen de opbrengsten ruim de kosten. Hoewel de rekenmethode vrij globaal van aard is en wellicht nog te weinig rekening houdt met aanvullende kostenposten als rentekosten en marketing, kan een natuurbegraafplaats toch al snel economisch rendabel zijn. Ook een complexe, omvangrijke en breed ingezette aanleg als “Varend vaarwel” kan door het natuurbegraven goed gedragen worden. Bij “Wasteful thinking” kan het natuurbegraven een flinke bijdrage leveren aan de benodigde saneringskosten van de oude vuilstort. Bij de “Rustplaats in het kustgebied” zou zelfs een bredere landschappelijke herinrichting door het initiatief kunnen worden gedragen. Het ontwerp is in die zin misschien te bescheiden.

8.1 Conclusies

● De opkomst van natuurbegraafplaatsen is een internationaal fenomeen. Natuurbegraafplaatsen voorzien ook voor Nederland in een **groeiende maatschappelijke behoefte**. Deze behoefte is zowel kwantitatief als kwalitatief.

● Natuurbegraafplaatsen bieden een **onderhoudsvriendelijk alternatief** voor het graf op de traditionele begraafplaats en bieden meer vrijheid in ceremonie.

● Er bestaat een **spanningsveld** tussen de vrijheid die bestaande natuurbegraafplaatsen bieden als het gaat om invulling van de afscheidsceremonie en de streng gehanteerde regels rond grafmarkering. Locaties kunnen echter wel een bron van inspiratie zijn voor persoonlijke teksten en tekens. De keuzemogelijkheid voor een unieke begraafplek compenseert voor een deel de beperkingen op het gebied van persoonlijke versieringen.

● **Multiculturele wensen** rond begraven in Nederland sluiten veelal goed aan bij de uitgangspunten van het begraven in de natuur. Het principe van langdurig grafrecht en de vrijheid in graforiëntatie, komen tegemoet aan de vraag van verschillende bevolkingsgroepen die op dit moment veelal kiezen voor een begrafenis in het vroeger vaderland.

● Het langdurige grafrecht maakt de natuurbegraafplaats tot een **strategische bouwsteen** vanwege het conserverende karakter. Dit kan echter ook juist doen terugschrikken.

● In het huidige economische klimaat wordt gezocht naar **economische dragers** die de

8. Conclusies en aanbevelingen

instandhouding van waardevol landschap kunnen garanderen. De natuurbegraafplaats kan hierin een rol vervullen. De globale financiële doorrekening laat zien dat een natuurbegraafplaats niet alleen haar eigen aanleg en beheer kan financieren, maar ook substantieel kan bijdragen aan de kosten van aanleg, herstel en beheer van het landschap. In veel gevallen kan een gebied worden gedragen dat vele malen groter is dan het begraafgedeelte alleen.

● Planologisch gezien lijken er **geen wezenlijke knelpunten** te zijn die de natuurbegraafplaats in de weg staan. De natuurwaarde kan worden veiliggesteld, mits rekening wordt gehouden met de specifieke natuurwaarden van een gebied. De combinatie nieuwe natuur-natuurbegraafplaats biedt met name perspecfief, tevens liggen er kansen bij cultuurhistorisch erfgoed. De dichtheid kan op dergelijke plekken ook hoger zijn, wat de financiële haalbaarheid vergroot.

● Onbegrip en het negatieve aura dat voor sommige mensen rond (natuur)begraven hangt, klinkt door in het proces van inspraak bij de vaststellingsprocedure van een bestemmingsplan. Een **zorgvuldige routing**, gedegen voorlichting en een lonkend perspectief zijn van belang.

● Nederland kent weinig woeste, vrije natuur. Het land is wel rijk aan waardevol cultuurlandschap, al dan niet met hoge natuurwaarde. De Nederlandse natuurbegraafplaats zal geënt moeten zijn op deze specifieke eigenschappen van het **Nederlandse landschap**.

● Door het principe van de natuurbegraafplaats in een breder perspectief te plaatsen ontstaan tal van toepassingsmogelijkheden. De term natuurbegraafplaats is in die zin misleidend. Je zou beter kunnen spreken van een **“landschappelijke begraafplaats”**. Een natuurlijk landschap

1. Terug naar de graften

2. Herstel van het essenlandschap

3. Memoires op een parklandgoed

7. Varend vaarwel in het veenlandschap

8. Wasteful thinking

9. Rustplaats in het kustgebied

kan als gastheer dienst doen, maar ook een waardevol cultuurlandschap of een monumentale plek (zoals een fort van de Nieuwe Hollandse Waterlinie).

● Het maatschappelijk, bestuurlijk en financiële draagvlak van een natuurbegraafplaats kan worden vergroot door zorgvuldig de karakteristieke eigenschappen en **beheeraspecten** van dat landschap in kaart te brengen en in te spelen op noodzakelijke maatregelen (zoals het vergroten van wateroppervlak, het afdekken van een vuilnisberg, het onderhouden van waardevolle groenelementen, etc.).

● De landschappelijke condities, de **geomorfologische onderlegger** en rudimenten van eerder menselijk ingrijpen bieden de nodige mogelijkheden, ook in landschapstypen die in eerste instantie minder geschikt lijken voor de aanleg van een natuurbegraafplaats (denk aan rivierduinen, strandwallen, kreekruggen, verlaten spoortracés, vuilstortplaatsen, etc.).

● De natuurbegraafplaats kan bijdragen aan educatie en een betere **ontsluiting** van **omliggende gebieden** door aanleg van paden, aansluiting op doorgaande (recreatieve) routes en dubbel gebruik van parkeervoorzieningen.

● Indien aanwezig kunnen nabijgelegen bestaande gebouwen worden ingezet als locaties voor uitvaartdiensten en afscheidceremonies. Hiermee kan de komst van een natuurbegraafplaats ook bijdragen aan de **instandhouding van gebouwd erfgoed**.

● De natuurbegraafplaats kan **lokale economie** stimuleren. De uitvaart strekt zich uit over een breed terrein van ambacht: van cateraar tot kunstenaar.

4. Boomgaard in de Betuwe

5. Een nieuwe terp aan de horizon

6. Herstel van een oude terp

10. Laatste saluut op een verlaten militair terrein

11. Een fort als strategische gedenkplaats

12. Van stof tot stof in een droogmakerij

● De natuurbegraafplaats betrekt mens en natuur nader op elkaar en geeft daarmee het landschap maatschappelijk meer inhoud en **betekenis**. Het Landschap als Nalatenschap overstijgt daarmee de betekenis als herdenkingsplek voor nabestaanden. Ze draagt bij aan de **landschapsbeleving** voor toekomstige generaties Nederlanders.

8.2 Aanbevelingen

1. Bij de hogere overheid verdient de natuurbegraafplaats een volwaardige plek in de planning en beleidvorming. Het zou een **legenda-eenheid** mogen zijn op de kaart van het toekomstig Nederland.
2. De hogere overheid doet er goed aan om **uitgangspunten en randvoorwaarden** te formuleren opdat de juiste condities ontstaan voor lokaal beleid en een efficiënte planontwikkeling.
3. Voor de lagere overheid is het zaak om de **kansen en mogelijkheden** te herkennen, ook om lokaal draagvalk te genereren en het negatief aura dat voor sommige mensen rond begraven hangt, te overwinnen.
4. Een open vizier en een **gebiedseigen aanpak** bieden voor de grondeigenaren en ondernemers de meeste kans op een geslaagd project. De mogelijkheden van natuurbegraven kunnen op elke plek opnieuw worden onderzocht.
5. Het unieke van een natuurbegraafplaats zou zich door moeten vertalen in een gebiedseigen vorm van **grafmarkering**. Hierin liggen opgaven voor de creatieve sector (kunstenaars, ontwerpers en designers in de nieuwe media). De behoefte aan individuele expressie is kenmerkend voor onze tijd en verdient een plek binnen het denken over natuurbegraven.
6. Het verband tussen natuurwaarde en locatiespecifieke uitwerkingen zal nader moeten worden onderzocht in samenspraak met deskundigen op het gebied van ecologie. Dit kan bijvoorbeeld op basis van onze voorbeelduitwerkingen.

INTERVIEWS

- Els Snijders, 30 september 2010, ministerie van I&M te Den Haag
- Niek Hazendonk 30 september 2010 en 10 mei 2011, ministerie van EL&I te Den Haag
- Ada Wille, 7 oktober 2010, Oud Eik en Duinen te Den Haag
- Jan Kadijk, 7 okober 2010, Nirov te Den Haag
- Ab en Trudy Middelkoop, 9 oktober 2010, Oudeschans
- Gé Peterink, 21 oktober 2010, Weverslo
- Corine Meijer, 22 november 2010, Haarlem
- Anne Kunst, 22 november 2010, Haarlem
- Andy Clayden, 16 maart 2011, per mail
- Hannah Rumble, 24 maart 2011, per mail
- Mirjam Klaassens, 31 maart 2011, telefonisch

BOEKEN, (ONDERZOEKS)RAPPORTEN:

- Buijs, A.E. & S. de Vries, 2005. Verschillen in landschapsbeleving tussen bevolkingsgroepen. Literatuurstudie en opzet voor empirisch onderzoek. Wageningen, Natuurplanbureau – vestiging Wageningen, Planbureaurapporten 25. 66 blz.; 29 ref.; 1bijl.
- Buijs, A.E., Custers, M.G.H., Langers, F. (2007). Natuur door andere ogen bekeken. De natuurbeleving van allochtonen en jongeren. Alterra. Wageningen. WOtstudies nr.5.
- Clayden, A., Hockey, J. (2010). Back to nature? The cultural, social and emotional implications of natural burial. Non-technical summary. Institution University of Sheffield.
-Johansson, B.O.H., & Galli, F.(1996).Tallum Gunnar Asplund's & Sigur Lewerentz's Woodland Cemetary in Stockholm. Stockholm.Byggförlaget. ISBN 91-7988-148-3
- Klaassens, M. and Groote, P. (2010). Natural burial ground Bergerbos: An alternative place of burial in The Netherlands. Annals of the University of Alba Iulia History (Annales Universitatis Apulensis Series Historica), 2, pp. 311-327.
- Molenaar, J.G. de, & Mennen, M.G., & Kistenkas, F.H. (2009). Terug naar de natuur-Mogelijke effecten en juridische aspecten t.a.v. natuurbegraven, asverstrooien
en urnbijzetting in natuurgebieden. Wageningen. Alterra.
- Platform Natuurbegraven in Nederland (14 april 2009). Natuurbegraven kan bijdragen aan uitbreiding, verbetering en instandhouding van kwaliteit van bos, natuur en landschap in Nederland.
- Rumble, H.J. (2010) "Giving Something Back": A case study of woodland burial and human experience at Barton Glebe. Dept. for Theology and Religion, University of Durham. Unpublished PhD thesis.
- Stichting Natuur en Milieu (februari 2007). Notitie criteria voor Stilte.
- Vissers, J., Hazendonk, N.F.C., Haas, W. de, Engen, H. van, Ijkelenstam, G.F.P.(1995) Verweving van nutsfuncties en natuurfuncties. Studiereeks Bouwen aan een levend landschap. Wageningen. IKC Natuurbeheer.
- Wijdeveen, S., Verbij, E., Borgman, G., Borgman, Luisman, H. en Smit, H. (8 november 2008). De Agenda voor het Nederlandse Bos tot 2020, voorstellen van de bossector. Wageningen. Wing.

ARTIKELEN

- Basmajian, C., Coutts, C. (2010). Planning fot the Disposal of the Dead. Journal of the American Planning Association, Vol. 76, no.3.
- Frencken, J., (2010) Adviesnota aan B en W, onderzoek Natuurbegraafplaats op begraafplaats Boschhuizen. Venray.
- Groote, P. en Klaassens, M. (2010). Natural Burial Ground Bergerbos: An Alternative Place of Burial in the Netherlands. Annals of the University of Alba Iulia History(Annales Universitatis Apulensis Series Historica),issue: Special 2 / 2010, pages: 311327,on www.ceeol.com.
- Herbst-Verkerk, G., Westerwolde, oudtste natuurbegraafplaats in Nederland.
Kijk op Oost-Nederland, jan/feb 2011
- Krabben, A. (1999) Onsterfelijkheid is de mens niet gegeven. Verschenen in Doodgewoon, # 20, lente 1999
- Krabben, A. (2001) De eco-begraafplaats, binnenkort in Nederland? De Begraafplaats, september 2001
- Nater, G., (2008) Ecologisch en natuurlijk begraven in Rheden en Dieren. De Begraafplaats, maart 2008
- Ronde, K. (2010) De doe-het-zelf-uitvaart: rouwcultuur in hedendaags Nederland. www.kennislink.nl
- Steen, P. van en Pellenbarg, P. (2007). Ruimte voor de dood. De Begraafplaats, maart 2007
- Stuhlmacher, M. (1999) Tuinen voor de levenden en de doden. Opmerkingen bij een vijftal projecten. www.fondsbkvb.nl
- Wille, A. Natuurbegraafplaatsen in Engeland: grote verscheidenheid.
De Begraafplaats, juni 2009

INTERNET:

Geraadpleegd in de periode januari 2010-juni 2011

- www.amsterdam-uitvaartverzorging.nl
- www.architectuurfonds.nl
- www.beatree.com
- www.begraafplaats.nl
- www.begraafplaats.nl/grafonderzoek/17/2/
- www.boerderij.nl/grondkosten
- www.brocklands.co.uk
- www.cemeteryscapes.blogspot.com
- www.deoorlog.nps.nl
- www.dodenakkers.nl
- www.ecoburials.ca
- www.flickr.com
- www.flw.ugent.be
- www.fondsbkvb.nl
- www.kleurrijkzwolle.nl
- www.kulturkanon.kum.dk
- www.meersorgh.nl
- www.memorialecosystems.com
- www.monuta.nl
- www.napnieuws.nl
- www.naturalburial.coop
- www.naturalburialassoc.ca/
- www.naturalburialresearchproject.group.shef.ac.uk/
- www.significantcemeteries.org
- www.arcam.nl
- www.herdenkingsbos.nl
- www.joycesengers.nl
- www.natuurbegraafplaats.nl
- www.natuurbegraafplaats-eygelshof.nl
- www.natuurenmilieu.nl
- www.natuurlijkdoodcentrum.org
- www.reiderwolde.nl
- www.weverslo.nl
- www.zwolle.nl

8. Bronvermelding en colofon

VOLLMER &
PARTNERS
stedebouw en landschap

bezoekadres
Goeman Borgesiuslaan 77
3515 ET Utrecht

postadres
Postbus 9769
3506 GT Utrecht

telefoon
030 666 4302

fax
030 755 1502

e-mail
info@vp.nl

website
www.vp.nl

Stimuleringsfonds voor Architectuur
the Netherlands Architecture Fund

VOLLMER &
PARTNERS
stedebouw en landschap